

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İCMAL VE KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN SÜNNETLE BEYANI

Yüksek Lisans Tezi

İsmail Hakkı SEZGİN

Danışman

Prof. Dr. Necati KARA

ERZİNCAN/2019

TEZ BİLDİRİMİ

“İcmal ve Kur’an’daki Mücmelin Sünnetle Beyanı” isimli “Yüksek Lisans” tezimi tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim 22/01/2019

Öğrencinin

İmzası

Adı ve Soyadı

İsmail Hakkı SEZGİN

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

İsmail Hakkı SEZGİN'e ait İcmal ve Kur'an'daki Mücmelin Sünnetle Beyanı adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Prof. Dr. Necati KARA

Jüri : Prof. Dr. Davut YAYLALI

Jüri:Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

ÖN SÖZ

Bütün güzellikleri kendinde toplayan ve bizlere eşsiz bir kitap ihsan eden Allah’a Hamd, Kur’an’ın mübeyyini ve en güzel örnek olarak gösterilen Rasûlüne Salat ve selam olsun.

Kur’an ve sünnetin ana iki kaynak olmaları hasebiyle birbirlerini destekler mahiyette bulunmalarını gerekli kılmaktadır. Bundan dolayı Kur’an’ın en güzel ve maksadına uygun bir şekilde anlaşılması sünnetin beyanıyla mümkün olmaktadır.

Bu itibarla bizler Kur’an’ın lafızlarından biri olan mücmel lafzını ve onun sünnet tarafından nasıl beyan edildiğini işledik. Bu çalışma sünnetin yokluğunda nasıl bir durumla karşılaşılacağını ortaya koymaktadır. Zira sünnet de beraberinde farklı hükümleri barındırmaktadır. Bu çalışma, sünnetten kaynaklı ihtilaflara dalmaksızın yalnız sünnetin gerekliliği üzerinde yoğunlaşarak işlenmiştir.

Çalışma, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümünde genel hatalarıyla bu çalışmanın konusu ve gerekliliği üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde mücmelle ilgili kavramlardan olan; icmal, mücmel ve beyan lügat ve usûl açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Kur’an’ın Kur’an’la beyanı mahiyetinde Kur’an’daki mücmelin Kur’an tarafından açıklanması ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kur’an’daki mücmelin sünnetle beyanı; yapılışında hükmün ve sebeplerin, rukün ve şartların, manilerin, sıhhat-fesat ve butlanın, istisnaların, ölçü ve miktarların ve zamanın tespitinde sünnetin beyanı işlenmiştir.

Bu çalışmada verilen örnekler ve diğer başlıklar Kur’an’daki mücmelin sünnetle beyanı konusuyla ilgili bütün alanları kapsamamaktadır. Zira bütün yönleriyle ve başlıklarıyla konuyu incelemek tezin fevkinde bir durumdur. Verilen örnekler, araştırmalar sırasında karşılaşılan ve yerinde bulunan örneklerdir. Hadisler üzerinde oluşan ihtilaflara girilmeden sadece hadisin görevi ve ehemmiyeti belirtilerek konular işlenmiştir.

Bu çalışmanın teşekkülünde emeği geçen başta danışman hocam Prof. Dr. Necati KARA olmak üzere aileme ve özellikle de maddi ve manevi hiç bir desteğini esirgemeyen vefakr eşime teşekkürü bir borç bilirim.

İsmail Hakkı SEZGİN

03.09.2019

İCMAL VE KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN SÜNNETLE BEYANI

İsmail Hakkı SEZGİN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans, Ağustos 2019

Danışman: Prof. Dr. Necati KARA

ÖZET

Ahkâm ayetlerin hemen hepsi mücmeldir. Onun detaylı şekilde açıklanması ise sünnete bırakılmıştır. Örneğin Kur'an yalanı tamamen yasaklar. Sünnet ise yalanın bu genel hükmüne karşı istisnalar koyar ve yalan hakkında sünnetin hükmü uygulanır. Buna göre sünnet, mücmel olarak gelen bütün ahkâm ayetlerini ya amelin keyfiyetinin belirlenmesi ya da sebeplerini, şartlarını, mânilerini, sıhhat ve butlanını beyan eder.

Bu bakımdan sünnet olmadan şariat ahkâmının uygulanması mümkün görünmemektedir. Çünkü sünnet, mücmelin ve diğer lafızların anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmamızda icmalin anlamı, sebepleri, hükmü ve kapsamını verdikten sonra sünnetin mücmeli nasıl beyan ettiği detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Mücmel, Beyan, Fıkıh Usûlü, Kapalı İfade

THE IJMAL AND THE EXPLANATION OF THE MUJMAL IN THE QURAN VIA THE SUNNAH

Erzincan Binali Yıldırım University Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences Tafsir Department

Master's Thesis, August 2019

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Necati KARA

ABSTRACT

Almost all verses of decisive (muhkamat) are mujmal. Explaining it in detail is left to sunnah. For example, the Qur'an completely forbids lies. The sunnah, on the other hand, makes exceptions to this general provision regarding lies, and the provision of the sunnah is applied to lies. According to this, sunnah declares all the verses that come as a mujmal with regard to either the determination of the verses' circumstances or their reasons, conditions, obstacles, validity (sıhhat) and invalidity.

In this respect, it is not possible to apply the Sharia judgment without the sunnah. Because the sunnah plays an important role in understanding the mujmal and other wordings.

In this study, after giving the meaning, reasons, provision and scope of ijmal, how the sunnah declares the mujmal will be discussed in detail.

Key words: Qur'an, Sunnah, Mujmal, Declaration, Usul-ul Fiqh, Non-explicit Expression, Uncertain (mupham)

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖN SÖZ.....	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

MÜCMELLE İLGİLİ KAVRAMLARIN LUGAT VE USÛL AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLİŞİ.....	6
A. İcmal ve İcmale Yolaçan Sebepler	6
a) İcmale Yol Açan Sebepler	9
(1) Sözlü Sebepler	9
(a). Nahvi Sebepler	9
(b). Edebî/Belâğî Sebepler	10
(c). Sözlük Anlamından Kaynaklı Sebepler	11
(2) Fiili Sebepler	12
(a). Mutlak Olarak İcmale Sebep olan Fiiller	12
(b). Özel Bir Nedenle İcmale Yol Açan Fiili Sebepler.....	13
(3) Usulcülerin Beyan Ettiği Sebepler	13
(a). Mükellefın Yapması Gereken Fillerdeki Kapalılık Sebebiyle İcmal.....	13
(b). Müstesnanın Kapalılığı Sebebiyle İcmal	13

(c). İştirak Sebebiyle İcmal	14
(ç). Tahsis'in Kapalılığı Nedeniyle İcmal	14
(d). Fiili Sebeplerle İcmal	15
(e). Lafzın Kendi Anlamının Dışında Kullanılışı Sebebiyle İcmal	15
(f). Lafzın Garip Oluşu Sebebiyle İcmal	16
(g). Zamirin Mercisindeki İhtilaf Sebebiyle İcmal	16
(ğ). Vakf ve İbtida Sebebiyle İcmal	17
(h). Takdim ve Te'hîr Sebebiyle İcmal.....	18
(ı). Hazif Sebebiyle İcmal	18
(i). Kelimenin Az Kullanılması Sebebiyle İcmal	19
(j). Harflerin Kalbi/Değiştirilmesi Sebebiyle İcmal	19
(k). Sözü Zahirin Bir Cümleye Bağlamak İçin Yapılan Cer Harfindeki Tekrar Sebebiyle İcmal.....	19
B. Mücmel	20
1. Mücmelin Kur'an'la İlişkisi.....	21
a) Şer'î Hükümlerde Mücmel	22
b) Mücmel Olduğunda İhtilaf Edilen Ayetler	24
c) Allah Rasûlünden Sonra Kur'an'da Mücmel Hala Var mıdır?.....	27
d) Kaynaklarda Mücmelin Tefsiri	28
2. Mücmelin İlişkili Olduğu Fıkıh Usûlü Kavramları	28
a) Mücmel-Müşkil İlişkisi.....	28
b) Mücmel-Müevvel İlişkisi.....	29
c) Mücmel-Müteşabih İlişkisi	29
d) Mücmel-Âmm İlişkisi	30
e) Mücmel-Mecaz İlişkisi	31
f) Mücmel-Lügavî Anlam İlişkisi.....	32
g) Mücmel-Örfî Anlam İlişkisi	34
h) Mücmel-Müşterek Anlam İlişkisi	34
i) Mücmel-Muhtemel İlişkisi	35
j) Mücmel-Nesh İlişkisi.....	35

3. Mücmelliğin Anlaşılabilirliği	36
4. Mücmelin Değişikliğe Uğraması ve Hükmü	37
C. Beyan Kavramı ve Kendisine Duyulan İhtiyaç	39
1. Beyana Niçin İhtiyaç Duyulur	39
2. Beyan Nasıl Gerçekleşir	40
3. Beyan Kim Tarafından Gerçekleştirilir	40
a) Allah Tarafından Yapılan Beyan	40
b) Peygamber Tarafından Yapılan Beyan	41
c) İcma Tarafından Yapılan Beyan	43
4. Beyan Çeşitirleri	43
a) Takriri beyan.....	43
b) Tefsiri Beyan.....	44
c) İctihadi Beyan	44
d) Ta'liki Şartla veya İstisna Edatıyla Beraber Tağyiri Beyan	44
e) Zaruri beyan.....	45
f) Duruş ve Sükûtle Beyan	46
k) Fiili Beyan.....	46
5. Beyanın Vasıfları	47
a) Tam Beyan.....	47
b) Tam Olmayan Beyan	47
6. Beyanın Yönleri.....	48
7. Beyanın Tehiri	48
D. Mübeyyen Müfesser	49

II. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN KUR'ANLA BEYANI	51
A. Kur'ân'daki Mücmelin Muttasıl Beyanı.....	54
B. Kur'ân'daki Mücmelin Munfasıl Beyanı.....	55

III. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN SÜNNETLE BEYANI	58
--	----

A.	Sünnetin Teşrideki Yeri	58
1.	Sünnetin Tarifi	58
2.	Kur'an'ın Sünnete Olan İhtiyacı	59
3.	Sünnetin Dini Hükümlerdeki Payı	61
4.	Sünnetin Beyan Yönü	63
a)	Sünnetin Kur'an'ın Umumunu Tahsisi	64
b)	Sünnetin Kur'an Lafızlarına Şer'i Anlam ve Biçim Yükleme	65
c)	Sünnetin Kur'an'ın Müşkilini Açıklaması	65
d)	Sünnetin Kur'an'ın Mutlakını Sınırlaması	66
e)	Sünnetin Kur'an'ın Mücmelini Açıklaması	66
f)	Sünnetin Kur'an'ın Mübhemini Beyan Etmesi	67
g)	Sünnetin Kur'an'ın Nâshini ve Mensuhunu Beyan Etmesi	67
h)	Nehiylerin Niteliğini Belirlemesi	68
i)	Sünnet Şekil-Ruh Bütünlüğü Sağlaması	68
j)	Tekit Mahiyetinde Olması	68
5.	Sünnetle Beyanın Kur'an'ın Korunmuşluğuna Delâleti	69
B.	Kur'an'daki Mücmelin Kemiyet ve Keyfiyet Açısından Sünnetle	
Beyanı		70
1.	İbadet ve Muamelatın Yapılışının Sünnetle Beyanı	71
a)	Sünnetin Abdest ve Temizlikteki Beyanı	71
b)	Sünnetin Namazla ilgili Detayları Beyan Edişi	73
(1)	Sünnetin Ezan Cuma Misafir ve Korku Namazları Hakkındaki	
İlgili Beyanları		74
(2)	Tilavet, Sehv ve Şükür Secdeleri ile İlgili Sünnetin Verdiği	
Detaylar	76	
c)	Sünnetin Zekât ve Hacla İlgili Açıklamaları	77
2.	İbadetlerin Hükümünün Sünnetle Beyanı	78
3.	İbadetlerin Sebeplerinin Sünnetle Beyanı	79
4.	İbadetin Rükün ve Şartlarının Sünnetle Beyanı	81
a)	İbadetlerde	82
(1)	Necasette	82

(2) Abdest ve Temizlikte	82
(3) Namazda	83
(4) Oruç.....	85
(5) İtikâf.....	87
(6) Hac ve Umre	88
(a). Tavaf.....	90
(b). Sa'y	90
(c). Arafatta Vakfe	91
(7) Zekâtta.....	92
5. İbadetlerin Manilerinin Sünnetle Beyanı	93
6. İbadetlerin Sıhhatini-Fesadını ve Butlanını Sünnetle Beyanı.....	95
a) İbadetlerde	96
b) Muâmelâtta	97
7. İbadetlerin Yasak ve Kerahetinin Sünnetle Beyanı	97
8. Sünnetin İbadet ve Muamelatın İstisnalarının Sünnetle Beyanı	98
a) Namazda	98
b) Oruç	100
c) Zekât	100
d) Hac	101
e) Miras	101
9. Emir ve Nehiylerin Ölçü ve Miktarının Sünnetle Beyanı.....	102
a) Abdest ve Temizlikte	102
b) Namaz	103
c) Zekâtta	103
d) Oruç	105
e) Hac	105
f) Keffaretler	106
10. Mücmel İbadet ve Muamelatın Zamanının Sünnetle Beyanı	107
C. Mücmel Lafız ve Terkiplerdeki Kapalılığın Sünnetle Beyanı	110
1. Lafız ve Sözdeki Kapalılığın Sünnetle Beyanı	112
2. Yanlış Anlaşılabilecek Dercede Kapalı Ayetlerin Sünnetle Beyanı	115

SONUÇ	116
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Bs	: Baskı
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi
Hn.	: Hadis No
Tah.	: Tahkik (Dizi Editörü)
Ter.	: Tercüme
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ts.	: Tarihsiz
Ys.	: Yersiz
Vb.	: Ve Benzeri

GİRİŞ

Bütün medeniyetler içerisinde benzersiz bir konuma sahip olan İslam kültür ve medeniyetinin, en temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir.

Kur'an, daha ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren dini, sosyal, siyasi, ahlaki, ilmi ve daha sayamayacağımız nice şeyler üzerinde köklü ve yıkılmayacak değerler te'sis etmiştir. Bu değerler, dün olduğu gibi bugün de, insan için en faydalı, en güzel ve dosdoğru olana çağırmaktadır.

Kur'an, mahiyet ve mefhumuyla beraber bize Sünnet'in de zorunlu bir kaynak olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira Hz. Peygamber'in İslâm dinindeki yeri sadece Kur'an'ı tebliğ etmek değildir. Bunun yanında Kur'an'la beyan edilen ilahi hükümlerin pratiği detaylı bir biçimde sünnete bırakılmıştır. Çünkü ilerde de göreceğimiz üzere; ibadetler, cezalar, mali konular, ticaret hukuku vs. ile ilgili Kur'an ayetlerinin hemen hemen bütün konuları ve dinin bütün esasları, sünnet olmadan tam olarak anlaşılamayacak derecede mücmeldir.

Bundan dolayı Şatibî'nin de ifadesiyle; sünnet, Kur'ân'ın mücmelini beyan etmekte, mutlak olanını sınırlandırmakta, umûmunu tahsis etmekte ve pek çok ayetleri ilk bakışta anlaşılan zahirî sözlük mânâsından çıkarmaktadır. Böylece sünnetin açıklamış olduğu şey, bizzat o ifadeden murâd-ı ilâhî olduğu da anlaşılmaktadır. Durum böyle iken sünnet bir tarafa terkedilir, heva ve heveslerin ardına düşülerek ayetlerin sadece zahiri yönlerine tâbi olunursa, böyle bir öngörüye sahip kimselerin değerlendirmelerinde ciddi yanlışlar ortaya çıkar. Kitabın hikmet ve maksadını tam kavrayamadığı için cahilce davranır ve yanlış bir yolda olması hasebiyle doğruya ulaşamaz. Zira akıl, dünyayla ilgili işlerde dahi çıkarını ve zararlarını doğru bir şekilde kavrayabilmesi çoğunlukla nâdirattan olmaktadır. Âhiretle ilgili konularda ise hem genel olarak hem de fer'i açıdan asla söz söyleyebilecek bir yetkisi ve izanı yoktur.

Kur'an'ın sünnetin beyanına olan ihtiyacı, Kur'an'ın otoritesine zarar vermez. Çünkü bu yetkiyi sünnete veren Kur'an'dır.¹ Bunun yanında sünnetin özünü teşkil eden şeyin Kur'an olduğu gözden kaçırılmaması gereken başka bir husustur. Bu hususta İbni Mes'ud şöyle der: 'Siz bir hadisten bahsettiğinizde (bir hadis naklettiğinizde) bilin ki Allah'ın Kitabı'nı tasdik eden (ona paralel veya onun uzantısı ya da devamı mahiyetinde) bir şeyden haber vermiş oluyorsunuz.'²

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e itaatın Cenab-ı Allah'a itaatla eş değerde olduğunu bildiriyor. Kur'an-ı Kerimde ne zaman Allah'a itaat zikredildiyse, tek bir ayette bile ihmal edilmeksizin, bunu daima Peygamber'e itaat'ın takip etmesi dikkati çekmektedir. Bütün Kitab boyunca Allah'a itaatın zikredilip de beraberinde Rasule itaate atıfta bulunmayan herhangi bir ayet yoktur.³

İbadet, muamelatla ilgili ayrıntılara girildiği zaman da bu itaatın tekrarlandığına şahid oluyoruz. Bu da gösteriyor ki; ibadet, muamelat, ukubat ve ahlak konularında şartların manilerin ve biçimlerin sünnet tarafından belirlendiği ve bu konularda ona itaatın vurgulandığı görülmektedir.

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Rasüle de itaat edin..."⁴, "Eğer O'na (Peygamber'e) itaat ederseniz, doğru yolu bulursunuz."⁵ "Kendisine doğru yol belli olduktan sonra kim Rasul'le ayrılığa düşer ve müminlerin yolundan başka bir yolu takip ederse, onu tercih ettiği tarafa yöneltiriz ve onu cehenneme atarız..."⁶ ayetleri buna delildir.

¹ Bkz. Nahl, 16/44.

² Muhammed Abdülhayy Kettanî, *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Terâtihü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts, II, s. 140.

³ Bkz. Al-i İmran 3/32; Al-i İmran 3/132; Nisa 4/13; Nisa 4/59; Nisa 4/64; Nisa 4/69; Mâide 5/92; Enfal 8/1; Enfal 8/20; Enfal 8/46; Tevbe 9/71; Nur 24/52; Nur 24/54; Fetih 48/17; Hucurat 49/14; Muhammed 47/33; Mücadele 58/13; Teğabün 64/12. Ayrıca Bkz. Muhmmmed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 150/204), *Cimâ'ul-İlm*, Daru'l-Asar, Kahire, 2002, s. 3.

⁴ Nur, 24/56.

⁵ Nur, 24/54.

⁶ Nisa, 4/115.

Sünnet, bir başka açıdan değerlendirildiği zaman; o olmadan Kur'anla amel edilme ve uygulama imkânı ortadan kalkmaktadır. Örneğin, Kur'an'da yalan söylemeyin emri mutlaktır. Bu ayetle amel edildiği takdirde hiçbir yerde yalan söyleme imkânı yoktur. Bazı özel durumlarda sünnet devreye girerek üç yerde yalanın söylenebileceğini istisna tutup delil olarak bu konuda Kur'an'ın önüne geçer. Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

Bütün bunlar bize ahkâm ayetlerinin detaylı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Şöyle ki; ahkâm ayetleri, vaz' olunduğu mana bakımından âmm, hass, müşterek; kullanıldığı mana bakımından hakikat, mecaz, sarih, kinaye; manaya delaletinin açıklığı-kapalılığı bakımından zahir, nas, müfesser, muhkem, hafi, müşkil, mücmel müteşabih; manaya delaletinin şekli bakımından ibarenin, işaretin, nassın, iktizanin delaleti gibi kısımlara ayrılır.

Bir başka açıdan ise Kur'an'a ait olan ahkâm ayetleri ya muhkem ya da mücmel tarzındadır. Muhkem, başka manaya ihtimali olmayacak şekilde açık olandır. Ancak bunların sayısı azdır. Çünkü muamelat, ukubat, cinayat ve hatta en açık olduğu ifade edilen miras ayetleri bile: Mirasın taksiminde, belirli hisse sahiplerinin terekeden alacakları pay miktarı hesaplanırken, payların toplamının ortak paydadan fazla çıkmasına ad olan avliye ve belirli pay sahiplerinin mirastan paylarını almalarından sonra artan miktarın -asabenin bulunmaması sebebiyle- payları oranında yine onlara dağıtılmasını ifade eden reddiye⁷ örneğinde olduğu gibi sünnete ihtiyaç duyarlar.

Yalnız Kur'an ve Sünnet nassıyla belirlenemeyen konularda her ne kadar yapılması zorunlu olan rükünler hakkında içtihat yolu açık bırakılmış olsa bile; yapılacak bu içtihat -İmam Şafii'nin de dediği gibi- nassa dayanmadığında merdud sayılmıştır. Şeriatın tahsini yönlerine gelince: Peygamberimizin gönlünü ferahlatan müdlicli mücezziz⁸ olayında olduğu gibi güzel kabul edilen diğer bazı cüzi meselelerin

⁷ Bkz. Hamdi Döndüren, DİA, "Avl", IV, s. 117.; Hamza Aktan, DİA, "Red", XXXIV, s. 511-512.

⁸ Muhmmmed b. İdris eş-Şâfi (ö. 150/204), *er-Risale*, tah. Ahmed Şakir, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s. 140; Buhârî Muhammed b. İsmâil, *el-Cami'ul-Müsne'dü's-Sahihu'l-Muhtasar Min Umuri Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi = Sahihu'l-Buhari*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2002, Feraiz, 31; Menakıb, 23; Meğazi, 79.

belirlenmesi ve ayırt edilmesi mevzusunda da ictihad yolu açık bırakılmıştır. Bunlar da şeriatın umumu içerisinde büyük bir yekün teşkil etmez.

Yukarıda işaret edildiği gibi ahkâmın çoğunluğunu mücmel ayetler teşkil eder. Bu ayetler ya Kur'an'dan açık başka bir nasla ya da tamamen sünnetle açıklanmaktadır. İlerde üzerinde durulacağı gibi mücmelin beyanı Şarî'ye aittir. Şarî de Allah ve Kur'an'ın delaletiyle Onun Rasûlüdür. Önceden de belirtildiği gibi ibadetlerin ve diğer ahkâmın yapılış şekilleri, şartları, manileri, sebepleri, rükünleri, sıhhat ve butlanları tamamen sünnetle belirlenmiş oluşu bunun delilidir.

Kur'an'ın tefsir ve açıklanmasında Sünnet dururken bir başka kaynağı ona takdim etmek; hem usul hem ahkâm ve hem de sistematik açısından uygun bir durum değildir. Sözelimi Kur'an-ı Kerim kısasla ilgili bazı genel prensipler ortaya koymuş; kısas hakkının meşru kılındığını;⁹ kısasta hayatın var olduğunu;¹⁰ maktulun velisinin kısası talep hakkı olduğunu;¹¹ bildirmiştir. Ancak; katilin baliğ olması, deli olması durumu, cinayeti kabul etme yolu, hamile kadının hali, diyetin miktarı ve cinsi gibi bütün teferruatlar sünnetle belirlenmiştir. Bütün bu yönlerin açıklaması Hz. Peygamber tarafından ve yaşayan hukuk düzeni tarafından yapıldığını görmezlikten gelmek, kişiyi hakikatten çok yanlışla sürükleyeceği aşikârdır.

Namazın kılınış şekli, rükünlerin nasıl yapılacağı, namazlarda nelerin ne miktarda okunacağı, namazların rekaat sayısı, vacib-sünnet ve nafil namazların durumu, namaz esnasında kişinin pozisyonu, cemaat ve imamın münasebeti, namazların vakitleri, namazın içindeki ve dışındaki şartlar, namazı bozan şeyler ve ilgili yüzlerce ahkâmın hepsi sünnetle izah edilmiştir.

Hiz. Zeyd ile oğlu Hiz. Usame'ninn tenleri farklı olduğu için haklarında dedi kodu yapılmakta ve bu durum Hiz. Peygamberi de üzmekteydi. Onların ayaklarına bakan Müdlic kabilesinden Mücezziz'in "onlar birbirindendir" sözü Raûlullah'ı sevindiren tahsini bir ictihada örnektir. Hadiste bu durum şöyle ifade edilmiştir: İbn Şihab, Urve'den, o da Aişe (r.a)'dan haber vermiştir ki, Rasûlullah (s.a.s.) sevinmiş olarak ve yüz çizgileri parlar bir halde Aişe'nin yanına girip şöyle buyurmuştur: "Ya Aişe, Müdlic kabilesinden olan zatın (iz sürücü Mücezziz 'in) Zeyd ile Üsame için söylediği sözü işitmedin mi? O (uyumakta olan) Zeyd ile Üsame'nin ayaklarını gördü de muhakkak bu ayaklar birbirindendir, dedi".

⁹ Bkz. Bakara, 2/178.

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/179.

¹¹ Bkz. İsra, 17/33.

Zekâtın hangi mallardan gerekeceği, hangi mallardan ne kadar zekât verileceği, zekâtın verilme şekli, kimlere ve nasıl zekâtın tahakkuk edeceği, hububat ve hayvanların zekâtı gibi bütün beyanlar sünnetle getirilmiştir.

İbn Hazm'ın; "Öğle dört rekaattır, akşam üç rekaattır, rükü ve sücud şöyle yapılacak, namazda şunlar okunacak, selam şöyle verilecek, oruçta nelerden sakınılacak, altın ve gümüşün, koyun, deve ve sığırın zekâtı nasıl verilecek, ne kadar verilecek, arafatta vakfeden sonuna kadar haccın nasıl yapılacağı, Arafat ve müzdelifede namazın nasıl kılınacağı, şeytanların taşlanması, ihramın durumu, yasakları, hırsızın elinin nasıl ve nereden kesileceği, sütkardeşliğinin durmu, hangi şeylerin yenemeyeceği, hadlerin, talakın, alışverişin, kurbanın, Haccın ahkâmı... hususunda Kur'an'ın neresinde ayetler bulabilmekteyiz"¹² sözü, sünnet hakkında ileri geri konuşanların önününü kesmektedir.

Çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibarettir. Birinci bölümde icmal, mücmel, mübeyyen ve müfesser olarak mücmelle ilgili kavramları ... işledik. İkinci bölümde Kur'an'daki mücmelin Kur'an'la beyanını, üçüncü bölümde ise kemmiyet ve keyfiyet açısından ve kapalılığı giderme açısından Kur'an'da'ki mücmelin sünnetle beyanını ele alarak değerlendirdik.

¹² Ebu Muhammed Alib. Ahmet b. Said b. Hazm el-Endülüsi el-Kurtubi, ez-Zahiri (456-1063), *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Evkafi'l-Cedide, Beyrut, ts., II, s. 79.

I. BÖLÜM

MÜCMELLE İLGİLİ KAVRAMLARIN LUGAT VE USÛL AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLİŞİ

Dağınık şeyleri toplamak anlamını ifade eden arapça “Ceml” kökünden; bir şeyin ayrıntıya girişmeden ana hatları ile söylenen şeklini ifade eden “icmal” kavramı oluşturulmuştur. Şer’i hükümlerde önemli bir kavram olan “icmal”, daha sonra genelde kapalı olup, ayrıntılı bilgiden yoksun ama mutlaka açıklamaya ihtiyaç duyan ve usûl-i fıkıhta geniş anlamları içinde barındıran mücmel kavramına yerini bırakmıştır.

Usûlde hükümleri içinde barındırmada odak noktası olan Mücmel’e geçmeden önce icmalın lügat manasını ve icmale yolaçan sebepleri vermeye çalışalım. İcmalin içinde barındırdığı kapalılık ve bilinmezlik durumu mücmel tabirinin ıstılahi anlamda kullanılmasına sebep olmuştur.

A. İcmal ve İcmale Yol Açan Sebepler

İcmal, kelimesi arap dilinde bir şeyi genel anlamda söylemek, toplamak, özet olarak sunmak anlamlarına gelmektedir.¹³ Arap dilinde icmal, “bir şeyin tamamı” anlamında da kullanılmıştır. Arap, “ecmeltü’l-hisabe ve’l-kelame/hesabı ve sözü icmal ettim” ifadesiyle hesabın ve sözün tamamını sunmayı kastetmiştir.¹⁴ Ayrıca “c-m-l” kökünden gelen “cemel” yani deve kelimesine arap, birçok yaratılış mucizesini¹⁵ kendisinde toplamasından dolayı bu isimi vermiştir. Aynı kökten “kalın ip” manasında

¹³ Ebu’l-Hüseyin Ahmed b. Faris Zakeriyya (ö. 395-1004), *Mu’cem Mekâyisü’l-Luğa*, tah. Abdusselam Muhammed b. Harun, Daru’l-Fikr, 1399-1979, Beyrut, I, s. 481; Cüveynî, Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *el-Burhân Fi Usûli’l-Fıkh*, Tah. Abdü’l-Azim ed-Dîb, 1. Baskı 1399, ys, ts, I, s. 419.; Muhammed Ali et-Tehanevi, *Mevsüa’tü Keşşafî İstilahati’l-Fünuni ve’l-Ulum*, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1. Baskı, 1996, II, s. 1474-1477.; Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkam*, tah. Abdurrezzak Afifi, el-Mektebetü’l-İslamiyye, 2. Baskı., Beyrut, 1406, III, s. 8.

¹⁴ İbni Faris, *Mu’cemül’l-Mekayis*, I, s. 481; Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Rağib el-İsfehani, *el-Müfredât Fi Garibi’l-Kur’an*, tah. Muhammed Seyyid Keylani, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, ts.; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed ibn Manzur el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanu’l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, XI, s. 128; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî el-Mukrî, *el-Misbahu’l-Munir Fi Garibi’s-Serhi’l-Kebir*, Mektebetü Lübnan, 1987, I, s. 43.

¹⁵ Ğâşiye, 88/17.

gelen “cümme” kelimesi, “güzellikleri çoğaldı” manasında “ecmele’l-kavmu” da yukarıda ifade edildiği gibi “bir şeyin geneli” manasında kullanılmıştır.¹⁶ Kur’an’da “cümleten” şeklinde bir yerde geçen icmal kelimesi sadece bu anlamda kullanılmıştır. Bunu “İnkâr edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler”¹⁷ ayetinden öğreniyoruz. İcmal Kelimesi hadislerde de Kur’anda kullanıldığı anlamda kullanılmıştır.¹⁸

İcmal kelimesi sözün ve hesabın özeti için de kullanılır.¹⁹ Bununla, matematiksel işlemin/hesabın, birtakım başka unsurları da içinde barındırdığı da ima edilmektedir.²⁰ Meşhur dil bilgini İbni Faris ve Zamahşeri, yukardaki anlamlara ek olarak “daha sonra gerekli detay anlatılacaktır” şeklinde bir ifade ekleyerek sözün tamamlanmadığına dikkat çekerler.²¹

İcmal kelimesi için yukarıda geçen manaların hemen tamamı “âmm”ın da manasını çağrıştırmaktadır. Bununla beraber bazı usulcüler icmalin sözlük manasını verirken onun, “anlaşılmazlık, belirsizlik ve gizlilik anlamına geldiğini de ifade etmişlerdir. Bu ikinci anlam, mücmelin ıstılahı anlamına daha yakın durmaktadır.²² Mücmelin ıstılahi anlamı ilerde ele alınmıştır.

¹⁶ İbni Faris, *Mu’cem Mekayisü’l-Luğa*, I, s. 481.

¹⁷ Furkan, 25/32.

¹⁸ Tirmizi, Kader, 8.

¹⁹ Âmidî , *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, III, s. 8.; Ebü’l-Bekâ El-Kefevî (ö. 1095/1684), *el-Külliyat Mu’cem fî’l-Mustalahati ve’l-Furuki ve’l-Luga*, Müessesetü’r-Risale Naşirun, 2. Baskı, Beyrut, 1419-1998, s. 42.

²⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Mearif, I, s. 683; es-Seyyid Müreteza e-Hüsetni ez-Zebidi (1205-1791), *Tacü’l-Arûs Min Cevahiri’l-Kâmûs*, Kuveyt Hükümet Matbaası Daru’l-Hidaye, XXVIII, Kuveyt, 1413-1993, s. 237.

²¹ İbni Faris, *Mu’cem Mekayisü’l-Luğa*, I, s. 481.; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Esasü’l-Belağa*, tah. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı Beyrut, 1319-1998, I, s. 148-149.; Rağib el-İsfehani, *el-Müfredat Fi Garibi’l-Kur’an*, s. 97.; Zebidi, *Tacü’l-Arûs Min Cevahiri’l-Kâmûs*, XXVIII, s. 237.; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Mearif, I, s. 683.; Tehanevi, *Mevsüa’tü Keşşafî İstilahati’l-Fünuni ve’l-Ulum*, II, s. 1474-1477.

²² Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî (ö. 450-1145), *Mizanü’l-Usûl Fi Netaici’l-Ukûl*, tah. Muhammed Zeki Abdulber, Medabiu’d-Duha el-Hadisiyye, I, Katar, 1984, s. 354.; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (İbni Nuceym)(ö. 970/1563), *Fethü’l-Ğaffâr bi-Şerhi’l-Menar*, Şirketü ve Metba’atü Mustafa Elbani ve Evladühü, I, 1. Baskı, Mısır, 1936, s. 128.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *İrşâdü’l-Fuhûl İlâ Tahkîki’l-Hağ min ‘ilmi’l-Uşûl*, Daru’l-Ktûbi’l-Arabiyyi, II, 1. Baskı, 1999, s. 12.

İcmalin anlamını verdikten sonra konunun sınırlarını görebilmek, bu konuda genel bir kanaat uyandırmak üzere ve kapsamını anlayabilmek için icmale yol açan sebeplere değineceğiz. Çünkü ahkâm ayetlerinin çoğunun mücmel olup; onlara, Kur'an ve Sünnetle açıklama getirilmesi olgusu, İslam Şeriatı'nın büyük bir kısmını teşkil etmektedir.

İcmal, farklı şekillerle karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum bazen cümlelerin bir kısmında yer alır. Eğer cümlelerin ardı sıra gelen ifadeler olmaması durumunda cümle tam anlaşılamaz. Ahkâm ayetlerinin çoğu mücmeldir. Çünkü hükümler Kur'an'da mücmel tarzda ifade edilmektedir. Meselâ "Namazı kılınız" emri namaz emrini mücmel olarak ifade etmektedir. Sünnet ise bu duruma farklı birtakım detaylarla açıklık getirmektedir. Bundan dolayıdır ki, beyanda, beyan edilen ilk şeyde bulunmayan bir takım mânâlar ortaya çıkmaktadır. Beyanda eksiklikler vardır. Sonuç olarak beyanın mânâsı ile beyan edilenin mânâsı aynı olsa bile bunlar hüküm hususunda farklıdır. Dikkat edilirse görülecektir ki, beyandan önce mücmelin hükmü durup beyanı beklemek iken; beyanın hükmü ise, onun gereği ile amel etmektir. O beyan da sünnettir.

Bilindiği gibi sünnet Kur'an'ın mücmelini açıklamakta, mutlakını kayıtlamakta, umûmunu tahsis etmekte ve pek çok Kur'anî ifadeyi ilk bakışta anlaşılan zahirî sözlük mânâsından çıkarmaktadır. Böylece sünnetin açıklık getirmiş olduğu şeyin, bizzat o ifadeden murâd-ı ilâhî olduğu da anlaşılmaktadır.

Meselâ Kur'an, her hırsızın elinin kesilmesi hükmünü getirmiştir. Sünnet ise, koruma altında bulunan ve nisap miktarına ulaşan malı çalan kimsenin elinin kesileceğini belirtmek suretiyle Kur'an'ın getirdiği hükmü tahsis etmiştir. Yine Kur'an, zahir olan her maldan zekât alınması hükmünü getirirken, sünnet bunu belirli mallara tahsis etmiştir. Allah Teâlâ, kendileriyle evlenmeleri haram olan kadınları saydıktan sonra: "Bunların dışında kalanlar size helâl kılındı"²³ buyurur. Sünnet ise, bu genellemeden bir kadının halası ve teyzesi ile bir arada nikâh edilmesi hükmünü dışarı

²³ Nisa, 4/24.

çıkartır. Bütün bunlar Kur'an'ın zahirinin bırakıldığını ve sünnete itibar edildiğini gösteren örneklerdir. Bu tür örnekler sayılamayacak kadar çoktur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an'da hüküm ayetlerin mücmelliği büyük bir yekün teşkil etmesine rağmen mücmellik bunlarla sınırlandırılmaz. Zira bunlar dışında ayetlerde mücmelliğe yol açan başka sebepler de vardır. Bunları aşağıda verelim.

a) İcmale Yol Açan Sebepler

İcmale yol açan sebeplere geçmeden önce; sebebin bir amaca ulaştıracak her türlü şey²⁴ olduğunu bilmekte fayda var. Bir şeyin var olmasına neden olan sebep, yok olduğunda da o şeyin ortadan kalkmasına neden olur.²⁵ İcmal, sözler ve fiillerde yanında eşanlamli kelimelerde, eşsesli zıtanlamli kelimelerde, fail veya mef'ulun tercihi esnasında, mürekkebe lafızlarda oluşan mana ihtimallerinden hangisinin daha doğru ve yerinde olduğu hususundaki tereddütten meydana gelmektedir.²⁶ Bundan dolayı bu sebepleri bazı başlıklarla anlamaya çalışalım.

(1) Sözlü Sebepler

Lafız sözcüğü, tafsilat olmayan manaları içinde barındırır. Geldiği şeklin içinde başka manaları da kast edebilir. Örneğin herhangi bir lafız sıfat olarak gelse de sıfatın altında başka sıfatlar ve cinsler de içerebilir. Bundan dolayıdır ki bazen söylenenin kast ettiği şey, yanlış anlaşılabilir. Böyle olunca da bu tür sözler açıklamaya ihtiyaç duyar. Çünkü dil, belli kurallar disipliniyle ayakta durur. Bu kurallar dahi, ifadenin kapalı veya yanlış anlaşılmasına engel olamayabilir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

(a). Nahvi Sebepler

Söz dizimi, cümle bilgisi, sentaks manalarına gelen nahiv, ifadenin anlam kazanması açısından önemli bir yerde durmaktadır. Nahiv sözcüğü, zamir, sıfat, işaret,

²⁴ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1420, IV, s. 181.

²⁵ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-Karâfî (684/1285), *Tenkîhu'l-Fusûl*, tah: Taha Abdurraus Said, Şeriketü'd-Dıba'eti'l-Fenniyeti'l-Müttehideti, 1. Baskı, 1973-1393, Beyrut, I, s. 81.

²⁶ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 10.

hal, zarf, fail, mef'ul gibi konuları barındırmaktadır. Bunlardan “daha önce adı geçen bir varlığın yerini tutan kelime, adıl” manasına gelen zamiri ele alırsak; daha önce adı geçen varlığın hangisi olduğunda ihtilaf edildiğinde icmal ortaya çıkmış oluyor. Bundan dolayı zaminin, sıfatın, işaretin, sahib-i halin, car-mecrurun mercii, zarfın mutaallakının farklılaşması gibi konularda manaların farklı yönlerle çekilmesine sebep olan durumlar da icmale yol açmaktadır.²⁷

Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; “...domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum...”²⁸ ayeti kerimesinde; “...domuz eti -ki o şüphesiz necistir-” bölümünde “ki o” zamiri üç şeyin/adılın yerini tutma ihtimali vardır. Bunlardan biri, domuzun bizzat kendidir. Bu durumda mana, zımnen “ ki o [domuz]” olmuş olur. Mana bu şekilde anlaşılırsa domuzun bütün türevlerinin necis olduğu hükmüne varılır. İkinci olarak domuzun etidir. Bu durumda mana, zımnen “ki o [domuz eti]” olmuş olur. Mana bu şekilde anlaşılırsa domuzun sadece etinin necis olduğu hükmüne varılır. Üçüncü olarak domuz etinden öncekilerle beraber domuz etidir. Bu durumda mana “ki (bundan önce sayılanlarla beraber) o [domuz eti]” olmuş olur. Mana bu şekilde anlaşılırsa önceki sayılanlarla beraber domuz etinin necis olduğu hükmüne varılır.

İcmale yol açan sözlü sebepler yanında bir de edebi sebepler söz konusudur.

(b). Edebî/Belâgî Sebepler

Belağat, bir fikrin sözlü veya yazılı olarak etkili, güzel, yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesi²⁹ manasına gelir. Teşbih, mecaz, istiare, takdim, tehir, cinas, mutabakat vb. edebî sanatları barındıran belağat, bu sanatları ortaya koyarken mananın kastının mücmel kaldığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar hazf ve mahzufun takdiri, ibham, takdim ve tehir, tercih, hakikat mecaz gibi konulardır.

²⁷ Usume Abdulazim Hamza, *Esbâbü'l-İcmal fi'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fi'l-İstinbatı*, Dâru'l-Feth, 1. Baskı, ys, 1991/1411, s. 19-138.

²⁸ En'am, 6/145.

²⁹ Hulusi Kılıç, "Belâgat", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat#1> (21.01.2019).

Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; “Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın..”³⁰ ayeti kerimesinde “Namaza kalktığınız zaman” bölümünde hazf-takdir³¹ vardır. Buradaki hazfın takdirinin iki ihtimali bulunmaktadır. Bunlardan biri; “Namaza (uykudan) kalktığınız zaman” ya da “Namaza (abdestsizken) kalktığınız zaman” manasındadır. Bu durumda kişi, bozmadığı takdirde aldığı abdestle birçok namaz kılacağı hükmüne varılır. Bir diğer ihtimal ise hazf-takdir olmadığıdır. Bu durumda da kişi, her namaza kalktığında abdest alması gerektiği hükmüne varılır.³²

İcmale yola açan sebepler bazen de herhangi bir lafzın sözlük anlamından kaynaklanabilir.

(c). Sözlük Anlamından Kaynaklı Sebepler

Kelimenin zabtı, noktanın şekli, terkip olup olmaması, isim-fiil olma ihtimali, fail mef’ul olma ihtimali³³, lafızda müştereklik gibi bazı sebepler de icmale yol açmaktadır.³⁴

Örneğin müşterek lafız, her biri ayrı bir vaz’ ile olmak üzere birden fazla mana için konulmuş lafızdır. Yani bir lafzın farklı farklı konumlarda birden fazla manaya gelecek şekilde kullanılmasıdır. İcmale yol açan sebeplerin başında lafızların birkaç anlama gelmesidir. Çünkü lafızlardaki bu manalarından birini tercih imkânı bulunmamaktadır. Mesela “Mevla” hem efendi hem de azat edilen köle anlamına gelmektedir. Bu bakımdan “Mevla” kelimesi örneğin bir vasiyette söz konusu edildiği zaman karine bulunmadığı için içinde barındırdığı manalardan hangisinin

³⁰ Mâide, 5/6.

³¹ Sözlükte “atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyin bir tarafını kesip atmak” anlamlarına gelen hazif (hazf) kelimesi, bedî’ ilminde belli harfleri kullanmadan söz söyleme sanatını ifade eder. Karînenin delâletiyle bilinip anlaşılacak kelime ve ifadelerin cümleden kaldırılması şeklinde görülen hazif neveleri de vardır. (İsmail Durmuş, "Hazif", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazif#1> (21.01.2019)).

³² Usame, *Esbâbü'l-İcmal fî'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fî'l-İstinbatı*, s. 143.

³³ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Muhammed Tamir, Daru'l-Hadis, Kahire, 2011, II, s. 45.

³⁴ Usame, *Esbâbü'l-İcmal fî'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fî'l-İstinbatı*, s. 217.

kastedildiğini anlamak imkânsız hale gelir. Bu konuda vasiyette bulunan kişinin açıklamasına ihtiyaç vardır. Bu da bulunmayınca lafız mücmel olur ve vasiyet geçersiz olur. Hem temizlik hemde hayızluluk halini ifade eden “كُرُوْهُ /Kuru”³⁵ lafzı da buna bir başka örnek olarak verilebilir.

İcmale yol açan sözlü sebepler yanında bir de fiili sebepler bulunmaktadır.

(2) Fiili Sebepler

Bir fiil, birçok ihtimali içinde barındıracak şekilde gelebilir. Bu fiilden birden çok mana anlaşılırsa bu fiil, genel anlamlı fiiler sınıfına dâhil edilir. Çünkü bu ihtimallerin tamamını kapsayan bir fiil olmuştur. Bundan dolayı bu fiil içinde anlamlar barındıran mücmel olarak isimlendirilmiştir.

Misal olark Allah rasûlü sefer esnasında namazları cem ettiği rivayet edilmektedir. Allah rasûlünün bu fiili, iki şeye ihtimali vardır. Bunlardan biri, uzun sefer esnasında; diğeri ise, kısa sefer esnasında namazlarını cem etmesidir. Bu iki ihtimalden birini tercih ancak başka bir delil sayesinde olabilir.³⁶

(a). Mutlak Olarak İcmale Sebep olan Fiiller

Maksadı tayin eden belli bir karine olmaksızın, anlaşılması muhtemel olanlardan birinin diğerinden daha üstün olmayıp bütün ihtimallerin aynı derecede olması ve gayenin imkân dâhilindeki durumlardan birine has olmaksızın birçok olasılığı içine alan fiili durumdur. Örneğin Allah rasûlünün kabenin içinde namaz kılmasını verebiliriz.³⁷ Allah rasûlünün burada kıldığı namaz; farz ve nafile olma olasılığı vardır. Bunlardan hangisinin olduğuna dair de bir karine yoktur.³⁸ Bu da, kılınan namazın kapalı kalmasına sebep olmuştur.

³⁵ Bakara, 2/228.

³⁶ Şirazi, Ebu İshak Ali b. Yusuf el-Firuzabadi (476-183), *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2003-1424, Beyrut, s. 50.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Cami'ul-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar Min Umuri Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi = Sahihu'l-Buhari*, Daru Davku'n-Necat, 1. Baskı, 1422, Kitabu'l-Hac, 51.

³⁸ Usame, *Esbâbü'l-İcmal fi'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fi'l-İstinbatı*, s. 263.

(b). Özel Bir Nedenle İcmale Yol Açan Fiili Sebepler

Maksadı tayin eden belli bir karine olmaksızın, anlaşılması muhtemel olanlardan birinin diğerinden daha üstün olmayıp bütün ihtimallerin aynı derecede olması ve gayenin imkân dâhilindeki durumlardan birine has oluşuyla birçok olasılığı içine alan ve icmale yol açan fiili durumdur. Mesela Allah Rasûlü'nün vefat ettiğinde elbiseleriyle yıkanması birçok ihtimali içinde barındırmaktadır. Bu ihtimallerden biri Allah Rasûlü'nün mahrem yerlerinin açılmaması bir diğeri de Allah Rasûlü'nün böyle emretmesi gibi sebepler olabilir. Bu durumun Allah rasûlüne has olması daha uygundur.³⁹

Uslucüler, icmale yol açan sözlü ve fiili nedenlere başka sebepler de eklemişlerdir. Yeri gelmişken onu da biraz açalım.

(3) Uslucülerin Beyan Ettiği Sebepler

Uslucüler, bir lafzın birçok manaya eşit seviyede ihtimalinden dolayı mükellefin yapması gereken bu fiillerde kapalılığı tespit etmişlerdir. Farklı şekilde gelen bu sebepler lafızlara mücmellik kazandırmıştır. Bunlar şu şekilde tafsil edilebilir:

(a). Mükellefin Yapması Gereken Fillerdeki Kapalılık Sebebiyle İcmal

Fiillerdeki kapalılık, bir lafzın birçok manasından her birinin diğerlerine her hangi bir öncelik hakkı bulunmamasından kaynaklanabilir. Bu durumda anlamlardan hiç birisi diğerinden önde değildir. Örneğin "...Hasat günü de hakkını verin..."⁴⁰ ayeti kerimesinde bulunan "hakkını" kelimesi zekât mı, öşür mü, yoksa ayrı bir sadaka mı olduğu kesin olmayan müşterek bir lafız olarak mücmeldir.⁴¹ Bu manalardan hiç birisi diğerinden önde olmadığından bir beyana ihtiyaç duyulur.

(b). Müstesnanın Kapalılığı Sebebiyle İcmal

Cümlelerde istisna kapalılığı beraberinde taşır. "Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helal kılındı. Şüphesiz Allah istediği

³⁹ Usame, *Esbâbü'l-İcmal fî'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fî'l-İstinbatı*, s. 277.

⁴⁰ En'am, 6/141.

⁴¹ Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 49.

hükmü verir”⁴² ayeti kerimesinde istisnadan sonra gelen “okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar” şeklindeki istisna cümlesi, âmm olarak gelmiştir. Bunun tahsisi de kapalı olduğu için bu ifade mücmel olarak kabul edilmiştir.⁴³

(c). *İştirak Sebebiyle İcmal*

Yukarıda da ifade edildiği gibi iki ya da daha fazla anlamda kullanılan kelimeler müşterek lafızlar olarak adlandırılırlar. ‘عين/ayn’ kelimesi buna örnektir. Bu kelime; güneş, altın, göz ve terazi gibi anlamlara gelmektedir. Hem temizlik hemde hayırlılık halini ifade eden ‘قُرُوْء/kurû’⁴⁴ ile hem susamış ve hem de suya kanmış anlamalarına gelen ‘ناهل/nâhil’ lafzı, müşterek lafızlara dâhildir. “صریم/sarîm”⁴⁵, “عسعس/asas”⁴⁶, “أمة/ümme”⁴⁷, “زُرِّيَّة/zürriyet”⁴⁸ lafızları da böyledir. İki ya da daha fazla anlamlar için konulmuş kelimelerde, anlamlardan birisi istiare olarak kullanılmış olabilir. Bu anlamlar arasında şer’i ya da vaz’i anlamlar da bulunabilir.

İştirak sebebiyle icmal, lafızlarda bulunduğu gibi terkiplerde de olur. Örneğin “...Nikah bağı elinde bulunduranların vazgeçmesi başka...”⁴⁹ ayetindeki “nikah bağını elinde bulundurmaya” ifade eden “بيده عقدة النكاح” terkihi hem “koca” hem de “veli” anlamına geldiği için mücmeldir.⁵⁰

(ç). *Tahsis’in Kapalılığı Nedeniyle İcmal*

Âmm, delalet ettiği fertlerin bütününe içine alan lafızdır. Tahsîs ise, âmmın içine aldığı bazı fertleri onun [âmmın] hükmünden çıkarmaktır. Bu tür tahsîs, çeşitli şekillerde olur. Bunlardan biri, âmmın mücmel bir sıfatla⁵¹ tahsîsidir. Misal olarak

⁴² Mâide 5/1.

⁴³ Şirazi, *el-Lüme’ Fi Usûli’l-Fıkh*, s. 50.

⁴⁴ Bakara, 2/228.

⁴⁵ Kalem, 68/20.

⁴⁶ Tekvîr, 81/17.

⁴⁷ Nahl, 16/120.; Kasas, 28/23.

⁴⁸ En’am, 6/84.; Âl-i İmrân, 3/33.; Yâsîn, 41.

⁴⁹ Bakara, 2/237.

⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi’l-Usûl*, tah. Tamir, II, s. 45.

⁵¹ Âmidî, meçhul sıfata, meçhul bir suretle âmmın tahsisini de eklemektedir. (Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, III, s. 11).

“..ve ühille leküm ma verae zaliküm en tebtëgu bi emvaliküm/Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı..”⁵² ayeti verilebilir. Eğer âyet “size helal kılındı” terkihiyle bitmiş olsaydı başka bir izaha gerek kalmaz cümle, âmm olarak tahsîse uğramaksızın tamam olurdu. Ancak ayete “mühsinîne/iffetli yaşamak” kaydının gelmesiyle âyet tahsîs edilmiş oldu. İşte buradaki “mühsinîne /iffetli yaşamak” tabirinde kapalılık olup olmadığına ihtilaf edilmiştir. Onun için bu tabir meçhul bir sıfat olarak mücmel olduğu da ileri sürülmüştür.⁵³ “mühsinîne” kelimesindeki ihilafın sebebi ise, ayetin sibakından dolayı bu kelimenin “iffet” manasını ifade etmesidir. Durum böyle olunca bazıları burada kapalılığın olmadığını ileri sürmüşlerdir.

(d). Fiili Sebeplerle İcmal

Az önce de belirtildiği gibi bir fiil, birçok ihtimali içinde barındıracak şekilde gelir ve bu fiilden tek bir mana anlaşılmazsa bu fiil âmm olarak kabul edilir. Çünkü bu ihtimallerin tamamını kapsayan bir fiil olabilir. Bu ihtimallerden dolayı da fiil, mücmel olarak isimlendirilir.

Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Allah rasûlüne bir adam “orucumu bozdum” demesi üzerine Allah rasûlü ona keffaret tutmasını emretmesi iki şeye ihtimal vermektedir. Bunlardan biri; Adamın cima ederek oruç bozduğu; diğeri ise, adamın yemek yiyerek orucu bozduğudur. Bunlardan hangisinin tercih edileceği ise ancak bir delil ile olabilir. Bu delil gelinceye kadar bu fiili durum mücmel olarak kalmaktadır.⁵⁴ Bu da bize icmalin fiillerde de olabileceğini göstermektedir.⁵⁵

(e). Lafzın Kendi Anlamının Dışında Kullanılışı Sebebiyle İcmal

“Salat”, “zekât”, “hac”, “sadaka”, “savm” vb. ahkâmı sünnetle belirlenen lafzlar, kendi anlamı dışında kullanılan lafızlara örnek teşkil etmektedir. Örneğin

⁵² Nisa, 4/24.

⁵³ Bkz. Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *el-Mahsül*, Müessesetü'r-Risale, 1997-1418, Beyrut, III, s. 156.; Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 11.

⁵⁴ Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 50.

⁵⁵ Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 12.

“Salat” kelimesi ıstılahi manasının dışında dua, bereket, övme⁵⁶ manalarında kullanılmaktadır. Bu manalardan hareketle Şârî bize namazı emrettiğinde onun emrettiği namazın tam olarak ne olduğunu biz kavrayamadığımız için bu konuda bir beyana gerek duyarız. Sonradan “salat” kelimesi kıyam kıraat, ruku, sujud, tahiyyat, selam vs. şekilleriyle bir bütün olarak bir eyleme ad olunca konu anlaşılmış olur. Bundandır ki Rasulü Allah’ın “Namazı benden gördüğünüz şekilde kılın”⁵⁷ sözü, Kur’an’ın “Namaz kılınız!” emrindeki Allah’ın muradını açıklamış olur.

(f). Lafzın Garip Oluşu Sebebiyle İcmal

Mücmelliğe yol açan sebeplerden biri de, garip lafızlardır. “ğ-r-b” kökünden gelen garip kelimesinin çeşitli türevlerini sıralamak gerekirse, bu kelime sözlükte yurdundan uzak kalan, ayrılıp giden, insanlardan uzak kalan, kendi cinsi arasındaki eşi ve benzeri bulunmayan, tek, nadir olan, dilin veya kılıcın keskinliği, bilinmeyen, müphem ve kapalı söz gibi anlamlara gelmektedir. Yani “ğarib” lafzı, kolay anlaşılamayan, gizli tarafları bulunan, anlaşılmaz şey demektir. Bu yönüyle garip kelimeler mücmel konusu içine dâhil edilir. Örneğin “gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır”⁵⁸ ayetinde “hırslı ve sabırsız” kelimesinin Arapçadaki karşılığı olan “helu” sözcüğü buna örnektir. “İnsan helu’ yaratılmıştır” ayetinde “helu” lafzı ğarabet sebebiyle mücmeldir. Çünkü bu kelime arapçada pek kullanılmayan ve alışık olunmayan bir kelimedir. Anlaşılması için Şârî’nin açıklamasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bir sonraki “kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır feryat eder”⁵⁹ şeklindeki ayet bunu açıklamaktadır.

(g). Zamirin Mercisindeki İhtilaf Sebebiyle İcmal

“Güzel sözler [Kelime-i Tevhid] ancak ona yükselir.”⁶⁰ “إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ”⁶⁰ “الْكَلِمُ الطَّيِّبُ” kelimesine de, “إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَالِمُ الطَّيِّبُ” ayeti kerimesinde “يَرْفَعُهُ” daki “هـ” zamiri الْعَمَلُ kelimesine de, bağlanması mümkündür. Bu durumda ayetin manası şöyle olur: “Güzel

⁵⁶ Rağib el-İsfehani, *el-Müfredat Fi Garibi l-Kur’an*, s. 490.

⁵⁷ Buhârî, “Ezân, 18; Edeb, 27.

⁵⁸ Mearic, 70/19.

⁵⁹ Mearic, 70/20.

⁶⁰ Fatır, 35/10.

sözü yükselten salih ameldir.” Diğer durumda ise zamir الْكَلِمُ الطَّيِّبُ terkiibine dönmek suretiyle mana şöyle olur: “Güzel kelime salih ameli yükseltir.” İşte böyle bir ihtimalden dolayı da mücmellik hâsıl olur.⁶¹

(ğ). Vakf ve İbtida Sebebiyle İcmal

“Vakf” kelimesi, sözlükte “hapsetmek alıkoymak, durmak ve durdurmak” manalarını gelmektedir. Vakıf kelimesi, ıstılah olarak; kurrânın belirlediği yerlerde manayı tamamlamak için yapılan duruşlara, ibtida kelimesi ise kıraatte yine mananın bozulmayacağı yerden başlayarak yapılan okuyuşlara denir.⁶² Kıraatte durulacak yerin ve başlanacak yerin belirlenmesi ile mana değişiyorsa bu manalardan hangisinin tercih edileceği belli olmadığında icmal meydana gelmektedir. Sözelimi, “*vema ya’lemü te’vilehü illellâh ve’r-rasihune fi’l-ilm/Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır"* derler. (Bu inceliği) *ancak akıl sahipleri düşünüp anlar,*”⁶³ ayeti kerimesinde “ve’r-rasihune/İlimde derinleşmiş olanlar” kelimesinin başında ki “vav/ve” harfi atıf mı yoksa ibtidaiyye vavı mı olduğu kapalı olduğu için mana açısından mücmellik hâsıl olmaktadır.⁶⁴ Bu ayetin anlamı, ‘illallah’ lafzında durulup durulmamasına göre değişir. Ayetin kısmında durulmazsa anlam şöyle olur: ‘Bunun tevilinin Allah’tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilemez.’ ‘illallah’ da durulursa anlam “*onun gerçek manasını ancak Allah bilir,*” şeklinde olur.

Yine “huvellahu fi’s-Semavati ve fi’l-Erdı ye’lemu sirraküm ve cehraküm/Hâlbuki O, göklerde de Allah’tır, yerde de. Sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir.”⁶⁵ ayetinde, ‘semavat/gökler’ sözcüğünde durulduğunda farklı anlam, ‘el-Erz /yer’ sözcüğünde durulduğunda farklı bir anlam olur. Semavat/Gökler kelimesinde durulduğunda anlam şöyle olurdu: ‘O,

⁶¹ Süyûtî, *el-İtkan fi Ulümi’l-Kur’an*, III, s. 59.

⁶² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *el-Burhan fi Ulümi’l-Kur’an*, tah: Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim, II, Daru ihyai’l-Kütübi’l-Arabiyyeti, 1. Baskı, 1957-1376, s. 342.

⁶³ Âli ‘İmrân, 3/7.

⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkan fi Ulümi’l-Kur’an*, III, s. 59.

⁶⁵ En’âm, 6/3

göklerdeki Allaktır. Yerde de sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da'. Başlangıç yerinden kaynaklanan mücmellik ise 'ya'lemu sirrekum ve cehrekum' sözü sebebiyledir. Başlangıç yeri "ve fi'l-Erdi" kelimesinden olursa anlam yine yukardaki gibi anlaşılacaktır. Bu da zımnen 'Allah göktedir' manasına sebep olacaktır.⁶⁶

(h). Takdim ve Te'hîr Sebebiyle İcmal

Lügatte, öne almak sonraya bırakmak manalarına gelen takdim ve tehir ıstılahta ise belli birtakım amiller/hikmetler/vurgular/zorunluluklar sebebiyle öne alınmasına veya sonraya bırakılmasına verilen isimdir.

"*Velevla kelimetün sebekat min rabbike lekane lizamen ve ecelün müsemma/Rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir süre olmasaydı onlar da hemen cezalandırılırlardı*"⁶⁷ ayeti kerimesinde "ve ecelün müsemma" takdim edilmiş olması sebebiyle mücmel olmaktadır. Eğer takdim-tehir olmasaydı "*velevla kelimetün ve ecelün müsemma lekane lizamen*" şeklinde olurdu.

(ı). Hazif Sebebiyle İcmal

Bir ifadedeki söylenmesi lüzumlu olmayan kelimelerin, ifadelerin bir veya birkaçını ya da bazı cümlelerini kaldırarak yapılan söz kısaltmasına hazif denir. Bu tür durumlarda genelde haziften sonra kalan cümlede hazf edilen şeyin alameti kalmaz.⁶⁸ "...Kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız..."⁶⁹ mealindeki "ve terğabüne en tenkihühunne" ayetinde "terğabüne" fiili "fi" ve "an" harfî cerleriyle kullanılır. Ayette bu harfî cerler mahzuf olduğundan dolayı hem "evlenmeyi arzuladığınız" hem de "evlenmeyi arzulamadığınız" manalarını barındırdığı için mücmel kabul edilmektedir.⁷⁰

⁶⁶ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Hadis, II, s. 33.

⁶⁷ Taha, 20/129.

⁶⁸ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), *Esrârü'l-Belâğa*, Matbu'tü'l-medeniye Asriye, ys, ts, s. 416.

⁶⁹ Nisa, 4/127.

⁷⁰ Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, s. 210; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyutî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), ys.: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitâb, 1974, III, s. 59.

(i). Kelimenin Az Kullanılması Sebebiyle İcmal

“Kulak verirler”⁷¹ manasına gelen “yulkune’s-sem’a” kelimesi “dinlerler” manasındadır. Yine “büyüklük taslayarak”⁷² manasına gelen “saniye ‘itfihi” kelimesi “kibir” manasındadır. Ayrıca “ellerini oğuşturuyordu”⁷³ manasına gelen “feesbeha yukallibü keffeyhi” kelimesi “pişmanlık” manasındadır.⁷⁴ Bu manalar az kullanıldığından hemen anlaşılmazlar. Bu yüzden bazı âlimlerimiz bunları da icmalin sebeplerinden saymışlardır.

(j). Harflerin Kalbi/Değiştirilmesi Sebebiyle İcmal

Sözlükte “Bir durumdan başka bir duruma, bir şekilden başka bir şekle çevirme, değiştirme, içini dışına döndürmek” gibi anlamlara gelen kalb kelimesi, belâgatta, farklı sebeplerden dolayı sözün lafız veya mâna bakımından ters çevrilmesini ifade eden terimdir.⁷⁵ Dolayısıyla harfleri değişen kelimelerin başka kelimeye kalb edilmesi ile icmal meydana gelir. سِينَاء ayetindeki⁷⁶ kelimenin aslı سِينَاء dır. Yine سَلَامٌ عَلَى ayetindeki⁷⁷ kelimenin aslı عَلَى آلِ يَاسِينَ dir.⁷⁸ Bu durum, dolaylı olarak icmale yol açar.

(k). Sözü Zahiren Bir Cümleye Bağlamak İçin Yapılan Cer Harfindeki Tekrar Sebebiyle İcmal

“Ben kardeşin zeyde uğradım” manasına gelen “مررت بزيد بأخيك” cümlesinde bedel, harf-i ceri ile birlikte tekrar ettiği gibi; “Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inanmışlara, "Siz, Salih'in, Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu (sahiden) biliyor musunuz?" dediler..”⁷⁹

⁷¹ Şuarâ, 26/223.

⁷² Hac, 22/9.

⁷³ Kehf, 18/42.

⁷⁴ Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, III, s. 60.

⁷⁵ İsmail Durmuş, "Kalb", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalb--belagat#1> (22.01.2019).

⁷⁶ Tin, 95/2.

⁷⁷ Saffat, 37/130.

⁷⁸ Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, III, s. 60.

⁷⁹ A'raf, 7/75.

Manasına gelen “ قَالَ الْمَلَأَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا ” ayetinde “لِ” harfi i cer tekrar etmiştir. Bazı usullerimiz bu tekrarı da icmalden saymışlardır.⁸⁰

İcmal kelimesi ve icmale yol açan sebepleri işledikten sonra mücmelle ilgili kavramların lughat ve usul açısından değerlendirmeye konu edindiğimiz bir diğer kavram olan mücmeli işlemeye geçebiliriz.

B. Mücmel

Fıkıh usûlü kaynaklarındaki manasıyla mücmel, genelde kapalı olup, ayrıntılı bilgiden yoksun ama mutlaka açıklmaya ihtiyaç duyan söz ve lafızlar için kullanılmıştır.⁸¹ Özelde de “Mücmel, birçok yöne ihtimali olup⁸², maksadın ancak konuşan ya da sözün sahibi tarafından bir açıklamayla anlaşılabilen söz ve lafızlara

⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, III, s. 214.

⁸¹ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs (370-980), *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, tah. Uceyl Casim en-Neşemi, Vüzaretü'l-Evkafü'l-Kuveytiyye, 2. Baskı 1414-1994, ys, 1994, I, s. 61.; Siracü'd-Din Muhammed b. Ebi Bekr el-Ermevi (682-1283), *et-Tahsil mine'l-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risale, 1. Baskı ys, 1988-1408, I, s. 412.; Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 155; Abdullah b. İbrahim Şankîti, *Neşru'l-Bunûd ala Meraki's-S'ûd*, Komisyon, ys, ts, I, s. 273.; Ebu Ali Hasan b. Şihab b. el-Hasan b. Ali b. Şihab el-Ukberi el-Hanbeli(428-1037), *Şerhu Risaletün fi Usuli'l-Fıkh*, Daru Küntüzi İşbilya, 1. Baskı, Riyad, 2007-1428, s. 51.; Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsi el-Hanefî (430-1039), *Takvimu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, tah. Halil Muhyiddin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 106; Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî (ö. 436-1044), *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Humeydullah, Dimaşk, 1965, I, s. 317.; Ebu Muhammed Alib. Ahmet b. Said b. Hazm el-Endülüsi el-Kurtubi, ez-Zahirî (456-1063), *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Evkafî'l-Cedide, Beyrut, ts, I, s. 42.; Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî (ö. 474-1081), *İhkâmü'l-Fusûl fi Ahkâmî'l-Usûl*, tah. İmran Ali Arabi, 1. Baskı 2005, Daru'l-Kütübü'l-Vadaniyye, Bingazi, 2005, I, s. 285.; Firuzabadi eş-Şirazi (476-1083), *et-Tebsiratü fi Usûli'l-Fıkh*, (tah. Muhammed Hasan), Daru'l-Fıkr, 1. Baskı, Dimeşk, 1403, I, s. 198.; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî (ö. 478/1085), *Metnü'l-Varakat*, Daru's-Samey'i, 1. Baskı, Riyad, 1996/1416, s. 12.; Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *el Burhan Fi Usûli'l-Fıkh*, Tah. Abdül-Azim ed-Dîb, 1. Baskı, ys, 1399, s. 429.; Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482-1089), *Usûlü'l-Pezdevi* (Kenzü'l-Vusul ila Ma'rifeti'l-Usûl), Meyrem Muhammed Merkezi, ys, ts, s. 9; Hasan b. Muhammed b. Mhamud b. el-Attar eş-Şafîi (ö. 1250-1835), *Haşiyetü'l-Attar ala Şerhi'l-Celâli'l-Mahalli ala Cem'i'l-Cevami'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts, II, s. 93.

⁸² Bazı usullerimizde birçok yerine “Hangisinin tayin edildiği sözlük veya örf tarafından bilinemeyecek eşit değerde iki manaya ihtimali olan lafız olarak da geçmektedir. (Bkz. Hüccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Muhammed Tamir, Daru'l-Hadis, Kahire, 2011, II, s. 33).

denir.”⁸³ Başka bir ifadeyle; “ne kast edildiği kesinlikle sözün sahibi tarafından açıklama ve beyana ihtiyaç duyan şeydir.”⁸⁴

Yani mücmel, sözü söyleyen tarafından bir beyanda bulunmadan kastedilen asıl mananın anlaşılmasının mümkün olmadığı lafız ve ifadelerdir.⁸⁵ Bu nedenle mücmel, açıklanmasında başka bir delile ihtiyaç duyan lafızdır. Mücmelin zıddı olan ve izahında başka bir unsura ihtiyaç duymayan lafız da müfesser olarak adlandırılır.⁸⁶

Yukarıdaki tariflerden farklı olarak Âmidî mücmeli tarif ederken, mücmelin yalnızca söz ve lafızlarda değil; fiillerde de olabileceğini beyan etmektedir.⁸⁷

Mücmelle ilgili bu girişten sonra mücmeli Kur’an’la ilişkilendirerek konuyu biraz daha geniş ele alalım:

1. Mücmelin Kur’an’la İlişkisi

Âlimlerin büyük bir ekseriyeti Kur’an’da; dolayısıyla şer’i hükümlerde mücmelin varlığını kabul etmektedir.⁸⁸ Bunlar içerisinde önemli bir yer tutan usûl âlimlerimizin hemen hepsi eserlerinde mücmel kavramına temas etmişlerdir. Bununla beraber mücmeldeki kapalılığın, onun şer’î hükümlerdeki varlığı, Allah Rasûlünden sonra mücmelin bulunup bulunmadığı, kaynaklarda mücmelin tefsiri konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuyu biraz detaylandıralım.

⁸³ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâfi (ö. 344-955), *Usul-i Şâfi*, Daru’l-Kitabu’l-Arabiyye, Beyrut, 1982, s. 80.; Ebû Muhammed Celâleddin Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (691/1292), *el-Muğnî fî uşûli’l-fikh* (nşr. Muhammed Mazhar Bekâ, 1. Baskı, Mekke, 1403/1983, s. 129; Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, Daru’l-Ma’rife, I, s. 168.

⁸⁴ Serahsî (483/1090), *Usûlu’s-Serahsî*, I, s. 168.

⁸⁵ Şâfi, *Usûl-i Şâfi*, s. 81.; Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, s. 7; Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, s. 168.

⁸⁶ Bâcî, *İhkâmü’l-Füsûl fî ahkâmî’l-Usûl*, I, s. 176.

⁸⁷ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, III, s. 8.

⁸⁸ Muhmmmed b. İdris eş-Şâfi (ö. 150/204), *er-Risale*, tah. Ahmed Şakir, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, ts, s. 21-22.; Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi’l-Usûl*, Daru’l-Hadis, II, s. 45.; Komisyon, *el-Mevsû’etü’l-Kur’âniyyetü’l-Mütehassisa*, 1 cilt, el-Meclisü’l-E’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye-Mısır, 2002, s. 169.

a) Şer'î Hükümlerde Mücmel

Yukarıda ifade edildiği gibi âlimlerimizin büyük bir çoğunluğu şer'î hükümlerde mücmelin bulunduğu görüşündedir.⁸⁹ Hz. Ömer'in Kur'an'da mücmel ayetlerin varlığını kabul ettiğini söylesek yanlış olmaz. Onun, "Kur'an'ın en son nazil olan ayeti riba ile ilgili olandır. Biz ribanın ne olduğunu sormadan Resûlullah bu dünyadan gitti. Onun için faizi ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri terk ediniz,"⁹⁰ dediği rivayet edilmiştir.

Bu itibarla şer'î hükümlerde karşılaşılan mücmel kavramı başlıca iki anlam ifade etmektedir. Birincisi, bir şeyin genel özetidir. Örneğin "ecmeltü'l-hisab/hesabı özetledim" denildiği zaman konuyla ilgili bazı şeyler dışarda bırakıldığı, detaylara girilmediği için bu ifade mücmeldir. Diğer de kendinde manası saklı olduğu halde tam olarak hangisinin tayin edildiği belli olmayan şeydir.⁹¹ Örneğin "*Bir adama vur*" denildiği zaman hangi adama vurulması gerektiği tayin edilmediği için bu, mücmel bir ifade olur. Kur'an'da ki ahkâm ayetlerinin hemen hepsi böyledir. Şöyleki "Namazı kılınız" ayetinde namazın kılınacağı emredilirken; nasıl kılınacağı kapalı olması hasebiyle bu durumun beyanı genelde sünnete özelde ise fakihe bırakılmıştır. Kur'an'da mücmel hükümlerin sayısı oldukça fazladır. Ahkâm ayetlerinin tamamına yakını mücmellik barındırabilmektedirler. Örneğin ibadetlerin keyfiyeti ve kemiyeti hususu mücmel⁹² oldukları için bunlar sünnetle belirlenir.⁹³ İbn Hazm'a göre Allah'ın korumasını ifade eden ayet⁹⁴ sünneti de kapsamaktadır. Şayet kapsamasaydı

⁸⁹ Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısri, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fî 'İlmi'l-Uşûl*, 1 cilt, (thk. Taha Abdurrauf), 1. bs., Şirketü'd-Dıba'etü'l-Fenniyyetü'l-Müttehîde, 1973, s. 280.; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvafakat*, Daru ibn Affan, 1. Baskı, 1997/1417, IV, I, s. 135.

⁹⁰ İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, 45 cilt, (thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid), 1. Baskı, Kahire: Müessesetü'r-Risale, 2001, 1/361 (hn: 246).

⁹¹ Basrî, *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkıh*, I, s. 317.

Ayrıca Bakara, 2/228 ayetindeki "قُرُوءَ/Kuru'" ve "Namaz" örneğini de zikreder.

⁹² Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fî 'İlmi'l-Uşûl*, s. 280.

⁹³ Basrî, *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkıh*, I, s. 317.

⁹⁴ Bkz. Hicr, 15/9.

Kur'an'dan istifade edebilmek tam manasıyla gerçekleşmesi mümkün olabilir miydi? Bu durumda da Kur'an'ı açıklayan hükümlerin çoğu önemini yitirmiş olmaz mıydı?⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'de Davud Zahiri dışında mücmelin varlığı hususunda ihtilaf yoktur. Yani diğer bütün âlimlere göre Kur'an'da mücmel vardır. Ancak mücmelin mücmel olarak kalıp kalmadığı konusu tartışılmış ve kastedilen mücmelin, mücmel olarak kalmadığı ifade ifade edilmiştir.⁹⁶ Görülüyor ki onlara göre açıklanmayan mücmel yoktur. Eğer açıklanmayan mücmel varsa onun adı mücmel olmaktan çıkar müteşabih olmuş olur. Diğer bazı âlimlerimize göre, teklifi konularda mücmel olmaz; bunun dışında kalan hususlarda mücmel olabilir kanaati bulunmaktadır.⁹⁷

Bütün bu açıklamalardan sonra insanın aklına şöyle bir soru gelebilir. Şeriatla neden mücmel ahkâm bulunmaktadır? Buna şu şekilde cevap verilmektedir. Kul imtihandadır. Dolayısıyla Allah'ın emirlerinin maksadının ne olduğunu araması gerekir. Bu arayış onun ihlasını, Kur'anla meşguliyetini, izzetini ve dolayısıyla mükâfatını arttırmaktadır.⁹⁸

Şayet Kur'an'da hükümler mücmel olarak ifade edilmeseydi Allah'ın hükümleri için ciltlerle dolu kitaplar meydana gelir ve elde dolaşan bu Kur'an gibi bir Kur'an'da bulunamazdı. O zaman az sözle çok anlamı taşıyan Kur'an'ın i'cazı da ortadan kalkmış olurdu.

Mücmel dilsel bir konu olduğu için onun, hadislerde de olması kaçınılmaz bir durum olmaktadır. Söz gelimi "Allah'tan başka hakk ilâh olmadığına ve Muhammed'in Rasûlullah olduğuna (zahirde) şehâdet, namazı ikaame, zekâtı eda edinceye kadar insanlarla muharebe etmekliğim bana emrolundu. Onlar bu işleri yapınca - hakkehu/Müslümanlık hakkının gereği (olan haddler) müstesna- İslâm hakkı olmak üzere canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. (Bâtınlarından dolayı olan)

⁹⁵ Bkz. İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, I, s. 20.

⁹⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Mu'terekü'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988, I, s. 163.

⁹⁷ Komisyon, *el-Mevsû'etü'l-Kur'âniyyetü'l-Mütehassisa*, s. 169.

⁹⁸ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fi 'İlmi'l-Uşûl*, s. 280.

hesâblarına gelince, o (hesabı görmek) Allah'a âittir,”⁹⁹ hadisinde geçen “hakkehu” kelimesinin manası, “işlenen suçlar karşısında sünnetle belirlenen hadler” olarak verilmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla mücmellik yalnızca Kur’ân’a has bir durum değildir. Kur’ân dışında da meydana gelmektedir. Bunun birçok örneğini hadislerde bulmak mümkündür. Hadislerde geçen bazı ifadeleri bizzat Allah Rasûlü manası kapalı kaldığı için beyan etmiştir. Örneğin “İnsanlar üzerine yağmurunun bolluğu, fakat veriminin azlığıyla aldatıcı yıllar gelecektir. O dönemde yalancı adam doğrulanacak, doğru adam yalanlanacak, hain adama güvenilecek, güvenilir adam hainlikle itham edilecek ve kamu işinde “ruveybida” adam söz sahibi olacaktır.” Rasûlüllah’a “Ruveybida” nedir? Sorusunu “Önemsiz, bilgisi kıt adam”, diye cevapladı.”¹⁰¹ Rasûlullah’a müşriklerin ölen çocuklarından soruldu da “Allah onları yarattığı zamân, onların ne yapacaklarını en iyi bilendir”¹⁰² buyurdu. Bu ifadede de mücmellik vardır.

Kur’an’da mücmel ayetlerin varlığı ve hüküm ayetlerinin çoğunun mücmel olduğu âlimlerce tescil edildi. Bunun bir gerçek olduğu da vurgulandı. Buna rağmen bazı ayetlerin mücmelliği hususunda ihtilaf edilmiştir.

b) Mücmel Olduğunda İhtilaf Edilen Ayetler

Usûl kaynaklarımızda bazı ayetlerin mücmel olup olmaması husunda ihtilaf edilmiştir. Bunu çeşitli sebeplere bina ederek farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Örneğin “Hürriyet aleyküm ümmehatiküm/Size analarınız haram kılındı”¹⁰³ ayeti ile “hürriyet aleykümü’l-Meytetü/Size ölmüş hayvan haram kılındı”¹⁰⁴ ayetinde bazı âlimlerimize

⁹⁹ Buhârî, İman, 17.

¹⁰⁰ Buhari, İ’tisam, 27; Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu İbn Battâl ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, (tah. Ebu Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetü’Ruşd, 2. Baskı, Riyad, 2003-1423, I, s. 59.; Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *‘Umdetü’l-karî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, Beyrut, ts, IV, s. 127.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *Süneni İbn Mâce*, Fiten, 23, tah. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai’l-Kütübî’l-Arabi, ys., ts., 2/1339 (hn: 4036).

¹⁰² Buhârî, Kitâbü’l-Cenâiz, 92 (hn: 137).

¹⁰³ Nisâ, 4/23.

¹⁰⁴ Mâide, 5/3.

göre vaz'î ve örfî kullanım sebebiyle mücmellik bulunmamaktadır.¹⁰⁵ Söz gelimi “analarınız haram kılındı” ifadesi, örfe göre onunla cinsi temas ve benzeri durumlar yasaklandı manasına gelmektedir. Diğer bazılarına göre ise burada “aneleriniz haram kılındı” ayetinden annelerin neyi haram kılındı; bakması mı, oturması mı kalkması mı vb. ihtimallerden dolayı mücmel olduğu hükmüne varmaktadırlar. Çünkü haramlığı annenin zatına değil bir fiile bağlamak daha doğru olur. Bu ifadenin maksadı ise takdiri ifade ile anlaşılmış olmaktadır. O da “Size analarınız[la evlenmeniz] haram kılındı” demektir.

Yine “*Vemsehû bi ruûsikûm/başlarınızı mesh edin*”¹⁰⁶ ayetinde başın ne kadarını mesh etmemiz gerektiği anlaşılmadığı için Hanefiler bu ayette mücmelliğin var olduğunu beyan etmektedir. Ancak diğerleri ise; bu emir, cüzü de küllü de kapsayacak şekilde muhayyer bırakılmıştır, demektedirler. Onlara göre de burada mücmel bulunmamaktadır. Çünkü bir kimseye “şu mendille elini sil” denildiğinde bu sözden anlaşılan “mendilin tamamıyla sil” değildir. Örfî ve vazî mana olarak istersen tamamıyla istersen bir kısmıyla sil şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Aynı şekilde “*Ve’s-Sâriku ve’s-Sarikatü feka’û eydiyehuma/ hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin*”¹⁰⁸ ayeti kerimesinde “*feka’û/kesin*” ile “*eydiyehuma/ellerini*” kelimeleri mücmeldir. Çünkü bunların birinde kesmenin şekli, diğerinde ise elin nereye kadar ve hangi ellerin kesilmesi gibi husularda beyana ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bunlar mücmeldirler. Diğerlerine göre ise bunlar örfî ve vaz’î kullanıma göre anlaşılabilir. ¹⁰⁹

Yukarda ki gibi “*Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı...*”¹¹⁰ âyeti de mücmelliği hususunda ihtilaf edilen ayetlerdendir. Görüşün birine göre mücmeldir. Çünkü riba/faiz, bir artma/çoğalma/ziyadedir. Ancak gerçekleşen her alışverişte

¹⁰⁵ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 12.

¹⁰⁶ Mâide, 5/6.

¹⁰⁷ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 14.

¹⁰⁸ Mâide, 5/38.

¹⁰⁹ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 19.

¹¹⁰ Bakara, 2/275.

ziyadelik mutlaka mevcuttur. Bu ziyadelikte nelerin helal, nelerin haram olduğunun beyan edilmesi gerekir. Diğer bir görüşe göre de bu âyet mücmel değildir, aykırı bir durum olmadıkça alışveriş, meşru olan genel mânasına hamledilir.¹¹¹

Bir başka örnek olarak; “Namazı kılın, zekâtı verin...”¹¹² “...Ramazan ayına erişen oruç tutsun...”¹¹³ “...Kabeyi tavaf etmek...insanlara Allah’ın hakkıdır...”¹¹⁴ âyetleri de, ihtiva ettikleri şerî anlamlarından dolayı, mücmel olup olmama bakımından ihtilaf edilen âyetlerdendir. Bir görüşe göre bu âyetler mücmeldir. Çünkü “salât” kelimesi; her türlü duayı, “savm” kelimesi, her türlü imsakı, “hac” kelimesi, her türlü yöneliş/kasdı ifade etmektedirler. Bu yüzden kast edilen mânayı sözlükte bulmak imkânsız olduğundan, şerî mânalarının açıklanması gerekir. Diğer bir görüşe göre de mücmel değildir. Şerî bir delille tahsis edilenleri hariç tutacak olursak, herbiri bahsedilen mânaları taşımakta olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

Her ne kadar bazı âlimlerce bu âyetlerde mücmelliğin bulunup bulunmadığı tartışılmış olsa da mücmel oldukları hususu ağırlıktadır. Çünkü “namaz kılınız” ya da “hac ediniz” âyetlerinin ahkâm olarak mücmel olduğuna Rasûlullah’ın “Namazı benden gördüğünüz şekilde kılın”¹¹⁶ ifadesiyle ve “Ümmetim hacdaki ibadetlerini (benden) alsın...,”¹¹⁷ sözleri delil teşkil etmektedir. Mücmel olduğunda ihtilaf edilen diğer âyetlerin de mücmel olduğu kanaatindeyiz. Mücmel olmadığı iddiası ise hüküm yönüyle zorlama olduğu söylenebilir.

Bu ihtilaf, Rasûlullah’tan sonra Kur’an’da mücmel hala var mıdır? Konusuna da sirayet etmiştir. Kısaca bunun üzerinde de durmakta yarar vardır. Buna göre:

¹¹¹ Suyutî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, III, s. 63-64.

¹¹² Bakara, 2/43.

¹¹³ Bakara, 2/185.

¹¹⁴ Âlî İmrân, 3/97.

¹¹⁵ Suyutî, *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, III, s. 65.

¹¹⁶ Buhârî, “Ezân, 18; Edeb, 27.

¹¹⁷ Müslim, Hac, 310.

c) Allah Rasûlünden Sonra Kur'an'da Mücmel Hala Var mıdır?

İmam Şatibi; mücmeli, açıklanan ve açıklanmayan mücmel olarak iki genel başlık altında değerlendirmektedir. Ona göre mücmel için Kur'an ve Hadis ayrımı yoktur ve açıklanmayan mücmel ya yükümlülük getirmeyen konularda olur ya da şeriatta hiç bulunmaz.¹¹⁸ Kur'an'da mücmel bir şey varsa bunu mutlaka ya sarîh Kur'an, ya sahîh sünnet ya da kesin icma beyan etmiştir.¹¹⁹ Abdest, gusûl, taharet gibi mücmel hususlar buna örnektir.¹²⁰ Bunun yanında sünnet, Kur'an'da olmayan şeyleri de beyan etmiştir.¹²¹ Çünkü şeriatta anlaşılmayan bir şey varsa, onunla sorumlu tutmak sahîh olmaz.¹²² Mücmel eğer açıklanamaz ise müteşabih kavramı altında değerlendirilir.¹²³ Bu tür müteşabihi de ya rasihun bilebilir ki; onların bildiği bu müteşabihten kasıt mutlak-mukayyet, âmm-hass gibi ayetlerin kast edilmesidir. Bu durumda da müteşabihlik göreceli bir durum olur, ya da Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği müteşabihliktir. Bu son tür müteşabihin muradının bilinmesi istenmemiş demektir.

Bu itibarla Peygamber efendimizin vefatından sonra Kur'an ve sünnetde mücmelin olup olmaması husunda genel manada iki görüş bulunmaktadır. Birincisi Kur'an'ı Kerim'de Peygamber Efendimizin vefatından sonra mücmel yoktur. Çünkü yukarıda da ifade ettiğimiz gibi mücmelin açıklanmamış olması onu müteşabih konumuna yükseltmektedir. Bu durumda da mücmel olmamış olur. Başka bir ifadeyle anlatacak olursak oda şudur: Allah Teâlâ şeriatını tamamlamıştır. İkincisi Peygamberimizden sonra da mücmelin var olması mümkündür. Teklifi mala yudaktan yani insanın, gücünün yetmediği işle yükümlü kılınmasından endişe ederek İbni Kuşeyr, mücmelin yalnızca mükellef tutulmayacak şeyler hususunda mümkün

¹¹⁸ Şâtibî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹¹⁹ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 328-329.

¹²⁰ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 288.

¹²¹ Şâtibî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹²² Şâtibî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹²³ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 306, 328.

olabileceğini ifade etmektedir.¹²⁴ Kanaatimize göre birinci görüş daha isabetlidir. Çünkü teklifi mala yutak olan şeyler mücmele değil; Allah'ın bildiği müteşabihe yöneliktir.

d) Kaynaklarda Mücmelin Tefsiri

Kaynaklarımızda mücmelin tefsiri için lafzın sahibine müraccaat edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu durum da, ancak Allah Rasûlü vasıtasıyla mümkündür. Çünkü ona itaat gerklidir. Bunun yanında o, tebliğ¹²⁵, tebyin¹²⁶ ve teşri'¹²⁷ sahibidir. Kur'an ilkesel hükümler sunar. Sünnet de bu ilkesel hükümleri beyan eder. Binaenaleyh sünnet, Kur'an'daki mücmel lafızları tafsil eder. Bu konu detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2. Mücmelin İlişkili Olduğu Fıkh Usûlü Kavramları

Mücmel kavramı; müşkil, müevvel, müteşabih, âmm, mecaz, dil, örf, müşterek, muhtemel, nesh kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Zira bu kavramların hemen hepsinde belli oranda kapalılık bulunmakta ve mücmel olma ihtimalini barındırmaktadır. Bunların mücmel olmadığını ortaya koyabilmek için bunlar arasını ayırmada yarar vardır. Şimdi bunları sırtasıyla tek tek ele alalım.

a) Mücmel-Müşkil İlişkisi

Müşkil, kendisiyle kast edilen mananın ancak onu kuşatan belirli ve açık bir şekil almasına yarayan işâret, ipucu ve alâmetler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilen lafızdır. Aslı itibarıyla ikisi de kapalı bir lafızdır. Kapalılık arızı sebeplerden değilde zatından kaynaklanması konusunda mücmel ve müşkil ortak olmaktadır.¹²⁸ Ancak mücmel müşkilin üstünde bir kapalılığa

¹²⁴ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *el-Bahru'l-Mühîr fî Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Kütübî, 1. Baskı, 1994-1414, ys, II, s. 203.

¹²⁵ Mâide, 5/67.

¹²⁶ Neml, 27/44.

¹²⁷ Haşr, 59/7.

¹²⁸ Muhammed Edib Salih, *Tefsiru'-Nusûs fî'l-Fıkhî'l-İslamî*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1. Baskı, 1993-1413, I, s. 278.

sahiptir.¹²⁹ Ayrıca mücmel mutlaka dışarıdan bir başka beyanla ancak anlaşılabilir.

Müşkil'in mücmel ile ilişkisi beyan aşamasında ortaya çıkmaktadır. Mücmel beyan edildiğinde beyan tam olarak ne zanni ne de yakini¹³⁰ bir mana ifade etmezse bu durumda mücmel müşkile döner ve ictihada açık hale gelir. Bunu birçok usûlcü "Riba"¹³¹ ayetiyle örneklemiştir. Ribanın nasıl olacağını belirleyen hadisin¹³² riba eşyasında hasırsız beyan bulunduğu için beyanın yeterli olmamakta dolayısıyla üzerinde ictihad hâsıl olmaktadır.

b) Mücmel-Müevvel İlişkisi

Bilindiği gibi müevvel, müşterek lafzın birçok manalarından birisi, zanni bir delil ile veya ictihad ile diğer manalara tercih edilimesi demektir. Müevvelin mücmelle ilişkisi de mücmelin beyan aşamasında meydana gelir. Şayet mücmel zanni bir delille beyan edilirse o durumda mücmel müevvele dönüşür.¹³³ Mesela başın mesh edilmesini emreden ayette, başın alın miktarı kadar mesh etme şeklindeki beyan böyledir.¹³⁴

c) Mücmel-Müteşabih İlişkisi

Usulcülerden bazıları Müteşabihi, müşterek lafız anlamında değerlendirerek; onu bu açıdan mücmel saymışlardır.¹³⁵ Bu açıdan Mücmel ile müteşabihin bir olduğunu beyan eden âlimlerimiz bulunmaktadır. Mütetekellim metodunun öncülerinden olan Gazzali Mustasfa adlı kitabında muhkem ve müteşabih konusunu işlerken müteşabihin manasında ihtilaf edildiğini ve müteşabihin: şayet beyanında Hz. Peygamberin bir açıklaması (tevkif) yoksa dilciler vaz' açısından lafza münasip olmak

¹²⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, s. 118.

¹³⁰ Hadîmî, Ebu Sâid, *Levâmî'u'd-Dekâik fî Tercemeti Mecâmî'i'l-Hakâik/Mecâmî'u'l-Hakâik Tercümesi (İnceleme-Eleştirmeli Metin-Çeviri Yazı)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, (ed. Hüseyin Örs, Seher Erdem Örs, çev. Ahmed Hamdi Şirvânî (1890)), İstanbul, 2017, s. 125.

¹³¹ Bakara, 2/275.

¹³² Buhârî, *Buyû'*, 77-78.

¹³³ Semerkandî, *Mizanü'l-Usûl Fî Netaici'l-Ukûl*, I, s. 352.

¹³⁴ Hadîmî, *Levâmiu'd-Dekaik*, s. 125.

¹³⁵ Şirazi, *el-Lüme' Fî Usûli'l-Fıkıh*, s. 159.

üzere onu yorumlanabilen bir lafız olabildiğini ifade eder. Buna göre Müteşabih, kendisinde ihtimalin tearuz ettiği şeydir.¹³⁶

İmam Şatıbî, mücmeli açıklanan ve açıklanmayan mücmel olarak ikiye ayırdıktan sonra açıklanmayan mücmel ya yükümlülük getirmeyen konularda olduğunu ya da hiç olmadığını ifade etmektedir.¹³⁷ Zira hali hazırda Kur'an'ın, Sahih sünnetin vey da icmanın açıklamadığı sünnet olmadığını¹³⁸ beyan eder ve eğer mücmel açıklanmaz ise müteşabih kavramı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Zira Şeriatla anlaşılmayan bir şey varsa bununla sorumluluk yüklemek caiz değildir der.¹³⁹ Bu durumda Mücmel ile müteşabih arasında açıklanma esnasında böyle bir ilişki ortaya çıkmış olur.

d) Mücmel-Âmm İlişkisi

Usul kitapları, aralarında birtakım özelliklerin benzer olması hasebiyle bazı lafızların manalarının birbirine yakın olduğundan bahsederler. Bu bakımdan âmm lafız da, bir yönüyle manalarından birisinin “genel” olması açısından mücmel benzetilir. Bu itibarla meseleye bakıldığında mücmel ile âm arasında bir fark yoktur. Onun için âmma mücmel ismi verilmekte bir sakınca görülmemiştir.¹⁴⁰ Hatta İbn Hazm mücmeli, âmm bahsi altında; âmmın bir kısmı olarak değerlendirmektedir. Âmm'ı ikiye ayırarak birincisini “müfesser” ikincisini de; âmm için “*Zahirinden manası anlaşılamayan şey*” diyerek; onu mücmel olarak kabul etmektedir.¹⁴¹

Böyle olmakla beraber âmmın fertlerine delaleti açık iken; mücmelin, Şâri tarafından bir beyan olmadıkça fertlerine delaleti açık değildir. Dolayısıyla bunlardan delil getirme de o nispette farklılık arzedeceği malumdur. Bu bakımdan meselenin sadece bir yönüyle âmm ile muvafık olduğu artaya çıkmaktadır.

¹³⁶ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi 'l-Usûl*, tah: Tamir, s. 252-253.

¹³⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹³⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, III, s. 328-329.

¹³⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹⁴⁰ Cessâs, *el-Fusûl Fi 'l-Usûl*, III, s. 154.

¹⁴¹ İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli 'l-Ahkâm*, III, s. 154.

Âmmın tahsisi hususunda aralarında ki ilişki ise lafzın anlam aralığından fertlerin çıkarılması değil, daha çok anlam aralığındaki fertlerin açıklanmasıdır. Dolayısıyla anlam aralığındaki fertlerden bazılarını dışıradan bırakmak olan tahsîs, anlam aralığının açıklanması anlamına gelen mücmelden ayrılmaktadır.¹⁴²

e) Mücmel-Mecaz İlişkisi

Mecaz ile mücmel arasındaki ilişki aslı itibarıyla kapalılık açıklık yönüne tekabül ettiği gibi hangi mananın [hakikat, mecaz] kastedilip edilmediği yönüne de karşılık olabilir. Çünkü ifade gereği kullanılan bir kelime hakikat veya mecaz manalarından hangisinin olduğu bilgisi için bazı kurallar vardır. Bunların başında gelen kural ‘bir lafız ilk olarak hakikat manasına hamledilir.’¹⁴³ Bu lafızla mecazın kastedildiğine dair bir delil ortaya çıkıncaya kadar, hakikat anlamı üzere alınır; artık mücmel olarak değerlendirilemez. Misal olarak. ‘Bugün bir eşek gördüm’ ve ‘Yolda bir aslanla karşılaştım’ sözleri bunun gibidir. Bu sözler, ilave bir karine olmadıkça, ‘aptal’ ve ‘yiğit’ kişi olarak anlaşılamaz. Böyle bir karine yoksa söz doğrudan doğruya o hayvanlar için kullanılmış demektir.¹⁴⁴

Eğer bu hakikat manasında bir problem varsa o zaman mecaz manası düşünülür. Burada mücmelliğin giderilmesinde Şârî’in beyanı esas olduğundan dolayı O’nun beyanına göre hakikatten sonra mecaza hamledilir. Aralarındaki ilişki de bu açıdandır.

Öte yandan Kâdî Beyzâvî’ye göre mücmel ya hakiki manada ya da mecaz manalarda olur. Söz gelimi “ثَلَاثَةٌ قُرُوءٍ”/üç kuru”¹⁴⁵ ayetinde olduğu gibi mücmeli, hakiki anlamlar arasında olduğunu veya da “bir sığır kesin”¹⁴⁶ ayetinde olduğu gibi

¹⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, thk. Abdulhamîd b. Ali Ebû Züneyd, III, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1418-1998, s. 83.

¹⁴³ Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, I, s. 172.; Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, II, s. 43.; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 21.

¹⁴⁴ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, II, s. 43.

¹⁴⁵ Bakara, 2/228.

¹⁴⁶ Bakara, 2/67.

mücmeli, hakiki mananın fertleri arasında olduğunu düşünür. Ya da mücmelin, mecaz anlamları arasında bulunduğu kanaatindedir.¹⁴⁷

Mücmel ile mecaz ve zahir arasındaki fark şöyledir. Hakikat ve mecaz gibi iki manaya ihtimali olan lafızlardan biri diğerine göre daha zahir olursa mücmel olmaz; ikisi aynı derecede olursa ancak mücmel olabilir.¹⁴⁸

f) Mücmel-Lügavî Anlam İlişkisi

Bir lafızın, şer'i ve lügavî olmak üzere iki anlamı bulunur. Bu manaların hangisinin kast edildiği araştırılırken; Şâri tarafından mücmele verilen anlamla o kelimenin lügat manası arasındaki ilişki tamda burada başlamaktadır.¹⁴⁹ Bu manalardan kast edilen şey, eğer Şâri tarafından beyan edilmişse bu mana lügavî mananın önünde olur.¹⁵⁰ Çünkü bir lafız, şer'î manaya hamletmek lügavî manaya hamletmekten mukaddemdir.

Gazzâlî ve Âmidî, lafzın olumsuz olup olmaması açısından bir ayırıma gittikten sonra bu konuda farklı beyanları bulunmaktadır.¹⁵¹ Gazzâlî, olumlu veya emir cümlesinde kullanılan, lügavî ve şer'i manası bulunan lafızların, şer'î manasında anlaşılması gerektiği için mücmel sayılmayacağını belirtmektedir. Söz gelimi “kabeyi tavaf etmek namaz gibidir”¹⁵² Olumlu haber cümlesinde geçen “salat/namaz” kelimesinin dildeki hakikati dua olduğu halde bunun yanında dindeki anlamı ise belli rükünleri ve şekilleri olan ibadettir. Bu hadiste geçen “salat” kelimesinin dindeki anlamı kast edildiğinden burada icmal bulunmamaktadır. Öte taraftan, Gazzâlî, olumsuz emir cümlesinde/nehiy geçen lafızların mücmel olması gerektiğini beyan

¹⁴⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Minhâcû'l-Vusûl İlmi'l-Usûl*, Daru İbni Hazm, 1. Baskı, 2008-1429, Beyrut, s. 137-138.

¹⁴⁸ Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 9.

¹⁴⁹ Gazzâlî'nin ifadesine göre Bakillani onu mücmel sayar. Bknz: Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Abdüşşafi, s. 189.

¹⁵⁰ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Abdüşşafi, s. 190.; Âmidî, *el-İhkâm Fî Usûli'l-Ehkâm*, I, s. 19, 22-23.

¹⁵¹ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Abdüşşafi, 190.

¹⁵² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmîzî (Yezîd) (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Tah: Ahmet Nuhammed Şakir, Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1975-1395, Hac, 112 (3/284 hn: 960).

etmektedir. Söz gelimi “kur/iddet’ günlerinde salatı/namazı bırak”¹⁵³ hadisinde her iki anlam da muhtemel olduğu için mücmeldir.

Âmidî ise ister olumlu olsun ister olumsuz olsun, farklı manalar ihtiva eden ifadenin mücmel sayılacağını belirtmektedir. Ona göre menfi değilse şer‘î mânasının, nehiy yönündeyse lugavî mânasının zâhir olması gerektiği kabul edilmelidir.¹⁵⁴

Bunun yanında Debûsî ise, dildeki gariplik/kolay anlaşılabilirlik ile mücmelin aynı şeyler olduğunu beyan etmektedir. Söz gelimi ona göre “...ribâyı/faizi haram kıldı...” ayetinde “ribâ/faiz” aslında “artan şey, kâr” manalarına gelmektedir. Buradaki artış Allah Teâla’nın muradı olan artış olmadığı için vaz’î manasının dışına çıkmaktadır. Dolayısıyla ğarip kelime olduğu gibi mana ilk anda anlaşılabilir araştırma sonrasında öğrenilmesine benzemesi açısından mücmele yakın durmaktadır.¹⁵⁵

İmam Şafî’ye göre, bir kelimenin sözlük anlamı ile şeri anlamı arasında mütereddit kalırsak, şeri anlamı tercih edilir. Fakat Ebû Hanife, kullanımı esas aldığından, sözlük anlamını yani dildeki anlamını tercih etmiştir.¹⁵⁶ Binaenaleyh hadislerde geçen nikâh kelimesinin Şafiiler her defasında ‘akit’ manasını, Hanefiler ise 'duhul' manasını tercih etmişlerdir. Yine bütün hadis kitaplarında müstakil başlıklar altında “teveddaü mimma messeti’n-naru/Ateşte pişen yiyeceklerden sonra abdest alınız,”¹⁵⁷ hadisinde geçen vudu’ kelimesini, kimi alimler şeri manası olan 'abdeste’ hamlederken, kimileri de bunu 'el Yıkamak' olarak telakki etmişlerdir. Kanaatimize göre gerek bu hususta gerekse hakikat-mecaz ayrımında, lafız ile ilgili kaideler her iki tarafı da birçok meselede çıkmaza sokmuştur. Kullanımı esas almaları bakımından,

¹⁵³ Bahârî, Hayız, 24; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebi Dâvûd*, 4 cilt, tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ts, Tahâret, 107, 109.

¹⁵⁴ Âmidî, *el-İhkam Fi Usûli’l-Ehkam*, III, s. 25-28.

¹⁵⁵ Debûsî, *Takvimu’l-Edille*, s. 118.

¹⁵⁶ Ebû’l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî (ö. 656/1258), *Tahrîcu’l-Furu’ ale’l-Usûl*, tah: Muhammed Edip Salih, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1398-1987, s. 272.

¹⁵⁷ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Müsnedü’s-Sahîhü’l-Muhtasar bi nakli’l-Adli ani’l-Adli ila Rasûlillahi Sallallahü Aleyhi ve Sellem*, tah. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 5 cilt, Beyrut, ts, Hayız, 90.

Hanefilerin anlayışı önemli bir aşama olmakla birlikte, tartışmalar lafızların anlam çerçevesini aşmamıştır. 'Nebiz'i haram içkiden sayıp sayamayacağımız, 'nebbas'ı (kefen hırsız) hırsız kategorisinde değerlendirip değerlendirmeyeceğimiz, 'homoseksüel'i zâni sıfatıyla anıp anamayacağımız gibi meseleler, bizatihi eylemin zatında ve çirkinliğinde aranmamış, dil bakımından kıyasi olarak, bu isimlendirmenin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır.¹⁵⁸

g) Mücmel-Örfî Anlam İlişkisi

Lafızların manaları da örfî ve vaz'î olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁵⁹ Bu manaların örfî olanlarının mücmel olup olmayışı kaynaklarımızda tartışılmıştır. Bu manaların bir kısmının mücmel olduğu bir kısmının ise mücmel olmadığı yönünde beyanlar mevcuttur.¹⁶⁰

Gazzâlî, “Size analarınız haram kılınmıştır”¹⁶¹ ve “Size meyte haram kılınmıştır”¹⁶² ayetlerini buna örnek olarak vermiştir. Bu ayetlerde “*analarınız size haram kılınmıştır*” ile “*meyte haram kılınmıştır*” nehyinin makasadının ne olduğu örf ile bilnebileceğini dolayısıyla bunların mücmel olmadıkları ifade etmektedir.¹⁶³

h) Mücmel-Müşterek Anlam İlişkisi

İki ya da daha fazla mana için ayrı ayrı konulan tek lafza müşterek denir.¹⁶⁴ قُرُوْءٌ /Kurû" ve "Akra", “Kar”ın çoğuludur ki, zıdd anlamlı kelimelerden olup hayız ve temizlik manaları arasında müşterek bir lafızdır. Manâsının tayîni taleb ve araştırma ile beyâna bağlıdır, İmâm Mâlik ve Şâfiî bunu Tahur ile Hanefiler Hayız ile tefsîr etmişlerdir. Bu açıdan da mücmeldir.

¹⁵⁸ Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, s. 199.

¹⁵⁹ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, İlmiyye, s. 187.

¹⁶⁰ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, İlmiyye, s. 187.

¹⁶¹ Nisâ, 4/23.

¹⁶² Mâide, 5/3.

¹⁶³ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Hadis, II, s. 33.

¹⁶⁴ Muhammed Bekir İsmail, *Dirasatün fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 238.

Müşterek, bütün manaları kendisinden çıkarılabilmesi zahiren mümkün olana denirken mücmelde ise bütün manaları değilde sadece biri veya birkaçı tayin/belirleme veya beyan yoluyla çıkarılabilen lafızdır.¹⁶⁵ Burdan anlaşılıyor ki müşterek kapalılık açısından mücmel, müşterekten umumi iken¹⁶⁶ lafızların tayini konusunda müşterek, mücmelden daha kapsamlıdır. Diğer bir açıdan ayrıldıkları noktaysa mücmeli Şâri beyan ederken müştereki Şâri'nin beyan etmesine gerek yoktur.

i) Mücmel-Muhtemel İlişkisi

İbn Hassâr bazılarının, “muhtemel” kavramını mücmelle eş değer bir kavram olarak gördüklerini söyleyerek buna itiraz eder ve kendine göre isabetli olanı ortaya koyar. Ona göre mücmel; mânasının, ifade sahibi tarafından yapılacak bir beyan olmaksızın anlaşılamadığı müphem kelimelerdir. Muhtemel ise ister mecazen ister hakikaten olsun, kelimenin yapısında iki ya da ikiden fazla mefhumu ve mânası bulunan kelimelere denir. Bu tarife göre, ikisi arasındaki fark şudur: Muhtemel kelimesi; bilinebilen bazı mânalar taşır ve bu kelime, o mânalar arasında müştereken kullanılır. Mücmel kelime ise; belirli bir mânası olmayan kelimedir. Şâri, muhtemel kelimelerin mânasını beyana izin verirken, mücmel kelimelerin beyanına kendi tarafından yapılacak ayrı bir beyan hariç izin vermemektedir.¹⁶⁷

j) Mücmel-Nesh İlişki

İmam Şâtibi, mücmel ile nesh arasında bir ilişki kurar ve neshin bir yönüyle mücmelin beyanı olarak geldiğinden bahseder.¹⁶⁸ Ona göre mukaddimun ulema neshi çok geniş anlamda kullanmaktadır.¹⁶⁹ Hatta medenî ayetlerin mekkî ayetlerin

¹⁶⁵ Muhammed Abdülazîm Zürkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsa el-Balî'l-Halebi, 3. Baskı, ys, ts, II, s. 275.

¹⁶⁶ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fî 'İlmi'l-Uşûl*, s. 275.

¹⁶⁷ Süyûtî, *Mu'terekü'l-Akran fî 'İ'cazi'l-Kur'ân*, I, s. 169; Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, III, s. 65.

¹⁶⁸ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 340.

¹⁶⁹ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 344.; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, II, s. 254.

mücmelini beyan ettiğini savunmaktadır.¹⁷⁰ Bu itibarla nesh diye bahs edilen birçok mesele aslında mücmelin beyanı olabilmektedir.¹⁷¹

Nasih ve mensuhun az olduğunu, fakat tahkiki bir ilmi olanın, bunun dışında olanların çoğunun “mense” (hükmü zamana bırakılmış) olduğunu, yine bunlardan kimisinin mücmeli beyan olduğunu, müfessirlerin çoğunun nesh olduğunu iddia ettiklerinin nesh değil, unutturma/nesi' ve erteleme/te'hir veya açıklaması ihtiyaç zamanına bırakılmış mücmel veya kendisiyle öncesi arasına başka bir hitap girmiş olan hitap veya umumdan tahsis olunmuş olduğu veya hass için olan amm bir hüküm olduğunu göreceğini söylemektedir.¹⁷²

Mücmelle zahir arasında da bazı âlimlerimize göre bir ilişki bulunmaktadır. Zahir, lafızın manası başka hiçbir şeye ihtimali olmaksızın belli olduğunda mübeyyen veya nass diye isimlendirilir. Bunun yanında o, eşit değerde iki şeye ihtimali olursa mücmel ismini alır. Yok, eğer iki ihtimalden biri açık diğeri değilse o durumda zahir ismini alır.¹⁷³ Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki eşit değerde iki şeye ihtimali olması durumunda bazı âlimlerimize göre mücmel değil müşterek ismini alır.

3. Mücmelliğin Anlaşılabilirliği

Yukarıdan itibaren anlattıklarımız göz önünde bulundurulduğunda görülecektir ki mücmel konusunda farklı açılara ve farklı anlamalara açık olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun yanında mücmel olanın gerçekten mücmel mi yoksa mücmel görünümüne mi sahiptir. Zira bir ayetin manası -namaz gibi- kapalı ve mutlaka beyana ihtiyaç duyarken bazılarında muhataplara kapalı gelendir. Bu iki durumdan birincisine örnek “namazı kılın” ayeti kerimesinin tam olarak neleri kapsadığı, şartlarının ne olduğu, zamanı vb. diğer bütün hususlarıyla beraber sünnet tarafından açıklanana bir mücmeldir. Bazı ifadeler Muhataplara kapalı geldiği için mücmel gibi anlaşılmıştır. Ancak mücmel değildir. Çünkü sebeplerine başvurulunca anlaşılabilir. Buna

¹⁷⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 256.

¹⁷¹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, III, s. 344, 351.

¹⁷² Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi 'l-Kur'an*, II, s. 44.

¹⁷³ Gazzâlî, *el-Müstesfa Min İlmi 'l-Usûl*, II, Daru'l-Hadis, s. 33.

örnek olarak; Adiy b. Hatim adlı sahabinin orucun imsak vaktini belirleyebilmek için ayette geçen “Beyaz iplik siyah iplikten ayrılıncaya kadar...”¹⁷⁴ ayetini hakiki anlamada anlayarak hata etmiştir. Hâlbuki ayette kast edilen mana mecazdır.¹⁷⁵ Çünkü hadiste beyan edildiği gibi¹⁷⁶ beyaz iplik gündüz anlamında, siyah iplik de gece anlamında mecaz olarak kullanılmıştır.

4. Mücmelin Değişikliğe Uğraması ve Hükümü

Şâri tarafından mücmeli açıklayıcı bir beyan veya karine¹⁷⁷ gelmemiş ise mücmel ile amel etmek caiz değildir. Tevakkuf etmek gerekir.¹⁷⁸ Zira içinde tartışma konusu olan şeyin zahiri yönüyle delil getirmek doğruya ulaştırmaz. Eğer Şâri’den gerek kavlen gerek fiilen¹⁷⁹ bir açıklama/beyan gelmiş ise bu durumda iki husus vardır. Eğer gelen açıklama/beyan mücmeli tam olarak açıklamış ise mücmel müfessere dönüşür. Yani icmalin hükmü ondan düşer. Kapalılığı ortadan kalkar. Namaz kelimesinde olduğu gibi artık bu lafzın başka bir manaya gelmesi, ihtimal dâhilinden dışarı çıkar. Ayrıca bu belirlenen mananın dışında başka bir manaya hamletmek kesinlikle doğru olmaz.¹⁸⁰ Eğer açıklama/beyan tam olarak mücmeli açıklamamış ise mücmel müşkile dönüşür. Bu durumda yeniden bir açıklamanın/beyanın gelmesi beklenmeksizin müçtehidin içtihiadı devreye girer.¹⁸¹

Ancak karineye gelince; eğer mücmel, her hangi bir uyarı/tenbih karinesiyle beraber iştirak açısından lafızlardan birinin tercihi ihtimal dâhilinde ise o mücmel

¹⁷⁴ Bakara, 2/187.

¹⁷⁵ Bkz. Şâtübî, *el-Muvafakat*, III, s. 298.

¹⁷⁶ Bkz. Buhârî, Savm, 16.; Müslim, Sıyâm, 33.

¹⁷⁷ Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355), *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, I, Kahire, 1981-1401, s. 325.; Debûsî, *Takvimu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, s. 221.

¹⁷⁸ Muhammed b. İshâk eş-Şâfi, *Usul-i Şâfi*, s. 85; Ebü'l-Berekât Hafızü'd-Din Abdullah b. Mahmud en-Nesefî, *Menarul-Envar*, Ter: Soner DUMAN-Osman GÜMAN-Süleyman KAYA, İstanbul, 2016, s. 75.

¹⁷⁹ Debûsî, *Takvimu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, s. 221

¹⁸⁰ Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, I, s. 69-70.

¹⁸¹ Fahrettin ATAR, *Fıkh Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 6. Baskı, 2006, s. 214-215.; Muhammed Bekir İsmail, *Dirasatün fî Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Menar, 2. Baskı, ys, 1419, I, s. 237.

alınır terk edilmez. Yok, eğer mücmel uyarı/tenbih karinesinden tecrit edilir ve kendisine bir örf yakınlaşmış olursa o durumda onunla amel edilir. İşte bütün bunların yanında uyarı/tenbih, örf karinesinden de tecrit edilirse o zaman asıl maksadın anlaşılabilmesi için içtihat gerekli olur. Dolayısıyla âlimlerin hüküm çıkarmak için başvurduğu kapalı delillerden biri olmuş olur. Böylece lafız veya ifade kapalılığından dolayı mücmel sayılırken; kendisinden hüküm çıkarmaya imkân tanınması dolayısıyla mücmel tarifinden çıkmış olur.¹⁸²

Mücmel, âmma karşılık olmaksızın bütün manalarına hamledilen bir lafızdır. Buna şöyle bir örnek verilebilir. “ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا”/ Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir.”¹⁸³ Ayeti kerimesindeki “sultanen/yetki” kelimesi, “delil, diyet, kısas gereği öldürme” manalarına ihtimali olan mücmel bir lafızdır. İmam Şafii böyle bir durumda lafız, öldürme ve kendisi için diğer saydığımız muhtemel manalar arasında muhayyer bırakılmıştır, der.¹⁸⁴ Yani bu anlamalardan uygun olan birisi seçilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi mücmel için Kur’an ve Hadis arasında fark yoktur. Çünkü açıklanamayan mücmel ne yükümlülük getirir ne de şeriatla alakası olur.¹⁸⁵ Kur’an’da mücmel bir ayet varsa bu ya Kur’an, ya sahih sünnet ya sarih kesin icma beyan etmiştir.¹⁸⁶ Abdest, gusül, taharet gibi mücmel hususlar buna örnektir.¹⁸⁷ Dolayısıyla bunlarla amel etmek zorunluluğu bulunmaktadır.

Bunun yanında sünnet Kur’an’da olmayan mücmelleri de beyan etmiştir.¹⁸⁸ Çünkü şeriatla anlaşılmayan bir şey varsa, onunla mükellef tutmak sahih olmaz.¹⁸⁹

¹⁸² Zerkeşî, *el-Bahru ’l-Mühîr fî Usûli ’l-Fıkh*, Daru’l-Kütübî, V, s. 62.

¹⁸³ İsra, 17/33.

¹⁸⁴ Zerkeşî, *el-Bahru ’l-Mühîr fî Usûli ’l-Fıkh*, Daru’l-Kütübî, V, s. 62.

¹⁸⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135

¹⁸⁶ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, III, s. 328-329.

¹⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, III, s. 288.

¹⁸⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

¹⁸⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 135.

Mücmel eğer açıklanmaz ise müteşabih kavramı altında değerlendirilir.¹⁹⁰ Bu tür müteşabihi de ya râsihun bilebilir ki bu durumda da müteşabihlik göreceli bir durum olur ya da Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği müteşabihliktir. Bu ikinci tür müteşabihin muradının bilinmesi istenmemiş demektir.

Mücmelle ilişkili olan kavramlarından biriside beyandır.

C. Beyan Kavramı ve Kendisine Duyulan İhtiyaç

Beyan, bir açıklama olmakla beraber¹⁹¹ bir şeyin delalet veya başka şeyler açısından açıklanması demektir.¹⁹²

İstilahî olarak beyan, “*asılları/temel konuları bakımından aynı, fer'leri/alt konuları bakımından farklı olan manaları içine alan bir isimdir*”.¹⁹³ Bir başka tarife göre lügatın gerektirdiği manaları da içine alarak cümlelerin keyfiyetinin ve kemmiyetinin tefsir edilmesi¹⁹⁴ olup kendisine karışan ve benzeşenleri ayrıştırarak muhataba manayı izah edip odaya koymasındır.¹⁹⁵ Bir şeyi problemli bir yerden problemsiz bir yere çıkartmaya¹⁹⁶ ve doğru bakışı aksine delil olmayan şeye ulaştırmaya da beyan denir.¹⁹⁷

1. Beyana Niçin İhtiyaç Duyulur

Beyana ihtiyaç şu iki sebepten ileri gelmektedir. Bunlardan biri zatındaki mücmellik sebebiyle; diğeri ise arızı bir sebep dolayısıyla mücmel oluşundan dolayı beyana ihtiyaç duyulmasıdır.¹⁹⁸

¹⁹⁰ Şâtibî, *el-Muvafakat*, III, s. 306, 328.

¹⁹¹ Şâfiî, *er-Risale*, s. 11.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIII, s. 67.

¹⁹³ Şâfiî, *er-Risale*, s. 11.

¹⁹⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, s. 79.

¹⁹⁵ Cessâs, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, Mektebetü'l-İrşad, ys, 1994, II, s. 6.

¹⁹⁶ Şirazî, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 160.

¹⁹⁷ Şirazî, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 160.

¹⁹⁸ Cessâs, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 27-28.

Bu itibarla beyan konusu bu pencereden mücmelden ayrılamayacak kadar önemli bir konudur. Zira kavram olarak beyan unsurlarının ne demek olduğu iyi anlaşılmadan mücmelin de tam olarak anlaşılması mümkün olmaz.

2. Beyan Nasıl Gerçekleşir

Beyan, Kur'an-ı Kerimin kendisiyle olabildiği gibi sünnet, icma ve kıyasla da olabilir.¹⁹⁹ Beyanın ortaya çıkması için yazı, söz, işaret sözleşme vb. araçlara ihtiyaç duyulur. Beyan bunlar vasıtasıyla muhataba iletilir. Muhatabın mücmel, müşkil, hafî gördüğü mevzular böyle izah edilir.²⁰⁰

3. Beyan Kim Tarafından Gerçekleştirilir

Beyan Allah, Peygamber ve Ulemanın icması tarafından gerçekleşir. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

a) Allah Tarafından Yapılan Beyan

Beyanın öncelikle Allah Teâla tarafından gerçekleşmesi temel esastır. Kur'an-ı Kerimin naslarla beyan ettiği namaz, zekât, hac, oruç, abdestin farzları ayrıca bütün çirkinlikleri yasaklaması, içki, leş, domuz etinin haram kılınması gibi farzları ve haramları bildirmesi bir çeşit beyandır.²⁰¹ Bu tür beyanlar ilk anda muhatabın zihninde bir mana oluşturmaktadır. Ancak bu durum bazı fer'lerin kapalılığı konusunda ilave beyanlara ihtiyaç duyulmayacağı manası gelmez. Çünkü Kur'an-ı Kerim bazen bir ayette kast ettiği manayı başka bir ayetele beyan etmektedir. Mesela ammi tahsis ederek veya bir emrin müddetini izhar için nesh ederek beyan eder.²⁰² Âlimlerimizin bir kısmı bu tür beyana Kur'an'ın Kur'anla beyanı ismini vermişlerdir.²⁰³ Bu konu, ilerde ele alınmıştır.

¹⁹⁹ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 31.

²⁰⁰ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 31.; Şirazî, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 160.; Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 79-97.

²⁰¹ Şâfiî, *Risale*, s. 11.

²⁰² Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 31-32.

²⁰³ İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, s. 79-80.

Bütün bu beyanlar aslında kitabet yoluyla gerçekleşmektedir. Bazen de bu beyan çeşidini ortaya çıkarıp izhar etmek akli ve ictihadi ilkelere ihtiyaç duyabilir.²⁰⁴ Misal olarak Şafii ulemasına göre “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.*”²⁰⁵ Ayeti kerimesinde bulunan “*sakın onlara "öf!" bile deme*” cümlesinin akli ve ictihadi ilkeler çerçevesinde mefhumu muhalefeti alınarak onları dövmenin onlara öf bile demekten çok daha kötü bir şey olduğunu ifade ederler.²⁰⁶

b) Peygamber Tarafından Yapılan Beyan

Beyanın gerçekleştiği taraflardan biride şüphesiz peygamberlerdir. Onlar Kitabı beyan etmekle mükelleftirler.²⁰⁷ Peygamber tarafından gerçekleşen beyan ya kitabetle ya sözle veya fiille ya da takrirle olur.²⁰⁸

Kitabetle yaptığı beyanlar sözleşmeler mektuplar vb. şeylerle ifade edilmektedir. Sözle yapılan beyanlar ise hadisler vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir.²⁰⁹ Fiille ve takrirle yaptığı beyanlar da hadislerle yaptığı beyanlar gibi kaynaklarımız vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

Bütün bunlara rağmen peygamber tarafından yapılan beyanın sadece sözle olabileceğini savunan âlimlerimiz de bulunmaktadır.²¹⁰

Peygamber tarafından yapılan bir diğer beyan çeşidi ise fiili beyandır.²¹¹ Namaz vakitlerinin tayini Cebrail a.s. vasıtasıyla Allah resülüne bizzat namaz kıldırarak

²⁰⁴ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 32-33.

²⁰⁵ İsrâ, 17/23.

²⁰⁶ Şirazî, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 160.

²⁰⁷ Hicr 15/44.

²⁰⁸ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, s. 35.; Şirazî, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 16.; es-Serahsi, *Usûlü's-Serahsî*, I, s. 27.; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fi 'İlmi'l-Uşûl*, s. 281.

²⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 73.

²¹⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, s. 27.

²¹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 73.

gösterilmiştir.²¹² Bu durum fiili beyanın varlığına delildir. Hatta İmam Serahsi'ye göre fiili beyan kavli beyandan daha güçlüdür.²¹³ Bazı durumlarda sözle beyan ile fiili beyan tearuz içerisinde bulunabilir. Bu durumda kavli/sözle beyanın tercihi önde tutulur.²¹⁴

Ayrıca beyan işaretle, bir emrin müddetini izhar için neshederek²¹⁵, delil ve tenbihle,²¹⁶ ikrar ile²¹⁷, Kur'an'ın hadis ile hadisin hadis ile beyanı²¹⁸ şeklinde çeşitli beyan çeşitleri de bulunmaktadır.

Kur'an'da farz olduğu belirtilen ve Peygamber'in diliyle de bunların nasıl ifa edileceğinin açıklanması da Allah Teâla'nın beyan çeşitlerindendir. Örneğin namazların ne zaman kılınacağı, kaç rekât olduğu, zekât; zekât malları, onun miktarı, zekâtın yerine getirilme zamanı ve kitapta belirtilen diğer farzlar bu kısma girer.²¹⁹

Kur'an'ın beyan çeşitlerinden bir diğeri de hakkında kitapta kesin bir delil bulunmayan konularda peygamberin koyduğu sünnetlerdir. Allah, kitabında Peygamberine itaat etmeyi ve onun hükmüne uyumayı emretmitir. Peygambere itaat eden kimse, Allah farz kıldığı için ona itaat etmektedir.²²⁰

İmam Şafii, Kur'an'ı Kerimde geçen hikmet kelimesiyle sünnetin kastedildiğini savunur. O, "Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, Onları her türlü kötülüklerden arındırması, Kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için resul yapmakla, müminlere büyük bir lütuf ve inâyette bulunmuştur. Hâlbuki daha

²¹² Tirmîzî, *Mevâkîf*, 1.

²¹³ Serahsî, *Usûlû's-Serahsî*, I, s. 27.; eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 79.

²¹⁴ Şirazî, *et-Tebssiratü fi Usûli'l-Fıkh*, s. 249.

Aksini de beyan edenler olmuştur bkz. Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 79-80.

²¹⁵ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, s. 36.

²¹⁶ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, s. 37.

²¹⁷ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, s. 37-38.; Şirazi, *et-Tebssiratü fi Usûli'l-Fıkh*, 247.; Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 160.

²¹⁸ İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, s. 79-80.

²¹⁹ Şâfiî, *Risale*, s. 21-22.

²²⁰ Şâfiî, *Risale*, s. 21-22.

önce onlar besbelli bir sapıklık içinde idiler”²²¹ ayetinden hareketle hikmeti, sünnet olarak görüp; hüküm koyma açısından onu Kur’an’la eş değer kabul etmiştir. Ona göre “Kur’an’ın her şey için bir açıklama”²²² ifadesiyle Peygamberimizin farzları ve mücmelleri açıklaması yanında; gerektiği yerde de onun içtihiadıyla açıklaması kastedilmiştir. Başka bir ifadeyle Peygamberin açıklamasını Kur’an’ın açıklaması olarak kabul etmiştir.²²³

c) İcma Tarafından Yapılan Beyan

Şer’i delillerden birisi de icmadır. İcma, beyan konusunda önemli bir yeri bulunmaktadır. İcma Kur’an’ı ve Hadisi beyan edebilir.²²⁴ Amm’ın tahsisi, bazı ibtidai hükümlerin beyanı, birtakım miras paylaşımları ve âkilenin diyetinde olduğu gibi bütün bunlar âlimlerin icma ile beyan edilmiştir.²²⁵ Beyanın birçok çeşidi vardır.

4. Beyan Çeşitirleri

a) Tahriri beyan

Zihinde istenmeyen manaları uzak tutmak için yapılan beyan çeşididir.²²⁶ Hicr süresindeki **فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ** “Bunun üzerine melekler hepsi birden topluca saygı ile eğildiler.”²²⁷ Cemi kalıbı “hepsi birden/كُلُّهُمْ” ifadesi gibi. Aslında “melekler saygı ile eğildiler” ifadesi bitün melekleri kapsamaktadır. Ancak meleklerin bir kısmı manasını zihinden uzaklaştırmak için takriren **كُلُّهُمْ**/küllühüm ile **أَجْمَعُونَ** ecmeun lafzı getirilmiştir.²²⁸

²²¹ Âlî 'İmrân, 3/164; Ayrıca bkz. 2/129; 2/151; 16/72; 41/6; 25/20; 12/109.

²²² Nahl, 16/89.

²²³ Şâfiî, *Cimâ'ul-İlm*, s. 14.

²²⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, s. 80.

²²⁵ Cessâs, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, s. 42-43.

²²⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 73.

²²⁷ Hicr, 15/30.

²²⁸ Şâsî, *Usul-i Şâsî*, s. 245.; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, II, s. 27.

b) Tefsiri Beyan

Allah'ın Kitabı'nda farz olduğunu bildirdiği ve Peygamberinin diliyle de bunların nasıl yerine getirileceğini açıkladığı şeylerdir. Namazların sayısı, zekât, zekâtın verilme zamanı ve Kitabında belirttiği diğer farzlar bu kısma girer.

Hakkında Kitab'da nass bulunmayan konularda, Peygamber'in koyduğu sünnetlerin büyük bir çoğunluğu bu kısma girmektedir.²²⁹ Allah Teâla Kitabında Peygamber'e itaati ve O'nun hükmüne uymayı farz kılmıştır. Peygamber'e itaat eden kimse, Allah farz kıldığı için O 'na itaat etmektedir.²³⁰

Mücmel, müşterek, müşkil ve harici delil olmaksızın amel edilmesi mümkün olmayan kapalı lafızların açıklanması bu tür beyana girmektedir. Çünkü bu beyan türü kapalılığı kaldırma, gizli olanı ortaya koyma kast olunan manaya tam belirtme faaliyetidir. Bundan dolayı beyan ettiği lafza bitişik veya ondan ayrı gelmesi caizdir.²³¹

c. İctihadi Beyan

Allah Teâla insanlara gerekli durumlarda araştırmayı ve içtihadı farz kılmıştır. Bu durum bir imtihandır da aynı zamanda. İtaat emredilen diğer hususlar gibi insan, icthad yönünden de imtihana tabi tutmuş olur.²³²

İmam Şâtıbî bu tür beyanı âlimlerin beyanı başlığı altında incelemektedir. Ona göre âlimler peygamberlerin varisleridirler. Sözlü ve fiili olarak onlarda beyanla me'murdurlar.²³³

d. Ta'liki Şartla veya İstisna Edatıyla Beraber Tağyiri Beyan

İfadede şart ilişkisi ve istisna, mananın akışını değiştiren beyan²³⁴ çeşitlerindendir. Bazı âlimlerimize göre şartla ilişkilendirme, mananın sahih olması

²²⁹ Örneğin bkz. Miras ayetlerinde ki vasiyyet tam olmayan beyana işarettir. Bunu tam olarak Allah Rasûlü 1/3 olarak beyan etmiştir. (Şâfiî, *Risale*, s. 17.; Şâfiî, *Usul-i Şaşı*, s. 245).

²³⁰ Şâfiî, *Risale*, s. 22.

²³¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, s. 221.

²³² Şâfiî, *Risale*, s. 22.; Cessâs, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, II, s. 8.

²³³ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, IV, s. 76.

²³⁴ Şart, mâni, rükün, sebep vb durumlarda farzların beyanı. Bkz. Şâfiî, *Risale*, s. 31.

için o şartın mutlaka varsayılandan uzak olarak gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Diğer bazı âlimlerimize göre ise, şart gerçekleşmemiş olsa bile gerçekleştiğinde şart ilişkisi sahih olmuş olur.²³⁵

Şart ilişkisi ifadeye bitişik olarak gelir. Bazı durumlarda ise bitişik olarak gelmeyebilmektedir. Şaşı'ye göre hükmü cümleye bitişik olduğunda sahih olmadığında ise sahih değildir.²³⁶

Talâk Sûresinde فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْتُحَنَّ أُولَهُنَّ Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin²³⁷ ayeti kerimesinde şart ilişkisiyle beyan değiştirilmiş olur.²³⁸

İstisna edatıyla da beyan değiştirilmiş olabilir.²³⁹ Ankebût Sûresi sinde وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ “Andolsun, biz Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı...” İstisna edatıyla 950 yıl kıldığını tağyiri beyanla öğrenmiş oluruz.²⁴⁰

e. Zaruri beyan

Herhangi bir ifadeye gerek kalmaksızın meydana gelen beyan çeşididir. Bunun örneği وَارثَهُ أَبَوَاهُ ayeti kerimesidir. Öncelikle وَارثَهُ أَبَوَاهُ cümlesiyle anne-baba arasında mirasın ortak olduğunu beyan etmiştir. Daha sonra فَلَهُمُ الثَّلَاثُ ayetiyle annenin payını beyan etmiştir. Bu durumda aynı zamanda bababın payını da zaruri olarak beyan edilmiş olur.²⁴¹

²³⁵ Şâşî, *Usul-i Şaşı*, s. 249.

Öreniğin yabancı bir kadına “eğer seninle evlenirsem boş ol” demek gerçekleşmemiş bir şarttır.

²³⁶ Şâşî, *Usul-i Şaşı*, s. 257.

²³⁷ Talak, 65/6.

²³⁸ Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, II, s. 35.

²³⁹ Tahsis ve istisna da beyan türlerindendir. Bkz. İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, s. 79.

²⁴⁰ Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, I, s. 35.

²⁴¹ Şâşî, *Usul-i Şaşı*, s. 261.; Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, II, s. 50.

Mudarebe ortaklığı kuran iki kişiden biri mudarib diğeri sermaye sahibidir. Eğer mudarebe akdi sırasında mudâribin hissesi belirtilir ve sermaye sahibinin hissesi belirtilmezse bu durumda sermaye sahibinin hissesi zaruri beyan gereğince ortaya çıkmış olur.

f. Duruş ve Sükûtle Beyan

Şari'nin belirli bir durumu görmesine rağmen ondan men etmemesi ve susması -takriri sünnete olduğu gibi- hali ve sukûti bir beyandır. Örneğin bir ortak diğer ortağın alış-verişinden haberdar olupta o alış-verişe itiraz etmemesi sukûti beyan sayılmaktadır.

Beyana ihtiyacın lüzumlu olduğu yerde susmak beyandır. Bu beyana da duruş ve sukûtle beyan denir. İcma delilinin işletildiği alanın genişliği buradan beslenmektedir.²⁴²

k) Fiili Beyan

Davranışlarla beyan caizdir hatta bazı durumlarda sözlü beyandan daha güçlüdür.²⁴³ İmam Şâtıbî'ye göre beyan; söz, fiil ve takrirlerle beraber Hz. Peygamberin görevidir. Bu beyan tevarüsen âlimlere de geçmektedir. Âlimlerin beyanı açıklamak, delilleri ortaya koymak ve en güzel şekilde yaşamkala/fiile olur. Bu son kısımdaki beyan, yani fiile yaşayarak beyan âlimlere vaciptir.²⁴⁴

Fiili beyan ya sözü destekler ya da desteklemez.²⁴⁵ Sözü desteklerse ne ala. Bu durumda sözün ne kadar önemli ve kıymetli olduğunu bizzat göstermiş olur. Eğer fiili beyan sözü desteklemezse, o vakit şu problemlerin çıkması muhtemel olur. Bunlar; sözün yoruma açık olduğu, beyanda bulunanın yalancı olduğu, sözün kaynağının şüpheli olduğudur.²⁴⁶

Mücmel lafız, ibare ve manada gerçekleşeceğinden, lafızların birtakım manalarının olduğu ve bu manaların kiminin sözle kiminin fiille beyana ihtiyaç duyduğu aşikârdır.²⁴⁷

²⁴² Şâsî, *Usul-i Şâsî*, s. 261-262; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, s. 52.

²⁴³ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fî 'İlmi'l-Uşûl*, s. 281.

²⁴⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 73-79.

²⁴⁵ Debûsî, *Takvimu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, s. 221.

²⁴⁶ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 79-97.

²⁴⁷ Basrî, *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkh*, I, s. 293.

Bunların dışında tağyiri, atıf harfi²⁴⁸ ve ve bedel vasıtasıyla beyan çeşitleride mevcuttur.²⁴⁹

5. Beyanın Vasıfları

a) Tam Beyan

İfadede hiçbir kapalılığın bulunmaması ve muhatabın tam olarak ne yapacağını bilebildiği beyan çeşididir. Buna uygun olan beyan çeşitleri takrîr beyan ile tefsîri beyandır.

Allah Teâla, temettu' haccını yerine getiren için şöyle buyurmuştur: “...*Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.*”²⁵⁰ Bu ayeti kerimede “*üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar*”n ifadesinin akışında üç ile yedinin toplamının on olduğu malum olmasına rağmen beyanın eksiksiz bir şekilde ortaya konması için ayrıca on lafzının ibarede ifade edilmesi beyanın tam olması içindir.²⁵¹

b) Tam Olmayan Beyan

İfadenin ana hatlarının beyan edilmesiyle beraber bir kısmının beyana ihtiyaç duyması durumudur. Örneğin abdestin Kur'ân-ı Kerimde beyan edildiği ayetler sadece dört farzını konu almaktadır. Ancak bu beyanın tamamlayıcısı ise Allah Rasûlüdür.

²⁴⁸ Şâfi, *Usul-i Şaşı*, s. 266.

²⁴⁹ Şâfi, *Usul-i Şaşı*, s. 268.

²⁵⁰ Bakara, 2/196.

²⁵¹ Şâfi, *Risale*, s. 26.

Bunun bir başka örneği de A'raf Sûresi 142. Ayeti kerimede bulunmaktadır. “*Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma" dedi.*”

Çünkü abdestin hangi hallerde bozulacağı, hangi sularla abdest alınacağı ve abdestteki diğer bazı durumları bu ayetin beyanından elde etmek mümkün değildir.²⁵²

Bunların yanında sadece peygamberle beyan ve ictihadi beyan gibi başka beyan vasıfları da bulunmaktadır.²⁵³

6. Beyanın Yönleri

Beyanın yönlerini Cessâs, el-Fusul adlı kitabında ibtidai hükümler açısından beyan, umumu tahsis ederek beyan, bulunduğu manadan başka bir manaya dönerken beyan, beyanı zorunlu durumlar açısından beyan, nesih yoluyla beyan diye kısımlara ayırmıştır.²⁵⁴ Bu konu ileride sünnetin beyan yönü başlığında işleneceğinden dolayı burada daha fazla malumata yer verilmeyecektir.

7. Beyanın Tehiri

Bayanın ihtiyaç anında yapılması zorunludur. Bununla beraber beyanın gerek duyulan zamana tehiri/geciktirilmesi de caizdir. Her beyanın bir hitap vakti vardır. Beyanı, hitap vaktinden, gerek duyulan zamana tehir etmek caizdir.²⁵⁵ Ancak beyanı, hitap vaktinden sonraya bırakmak hususunda ihtilaf vardır.²⁵⁶ Şatıbî, beyanın ihtiyaç anından sonraya bırakılmasını imkânsız kabul eder. Ona göre Kur'an'da açıklanmayan bir mücmel varsa bu mücmel, kesinlikle bir yükümlülük getirmez.²⁵⁷ Tebliğe gelince

²⁵² Şâfiî, *Risale*, s. 28-29.

Miras ayetlerinde bulunan vasiyyet emri nasıl ve ne şekilde olacağı hususu da yine Rasûlullah vasıtasıyla 1/3 ile tahdid edilerek vuzuha kavuşmuştur.

²⁵³ Şâfiî, *Risale*, s. 34-40.

²⁵⁴ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, I, s. 22-23.

²⁵⁵ Cessas, *el-Fusul Fi'l-Usûl*, I, s. 27.; Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 53.; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl fî 'İlmi'l-Uşûl*, s. 282.

Bu durumun örneğini şöylece vermek mümkündür. Allah Teâla: “Haram Aylar bittiğinde müşrikleri öldürün” buyurmaktadır. Bu ayette Ramazan ayı “hitap vakti”dir. Sefere ayı ise “ihtiyaç vakti”dir. Bunu Muharrem ayına tehir edilmesi caiz değildir. Ancak güç yetirilemeyecek bir durum varsa bu müstesna.

²⁵⁶ Şirazi, *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, s. 53.

²⁵⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 140.

onu ihtiyaç anına kadar tehir etmek caizdir. “Tebliğ et” ayetini hemen uygulamak zorunlu değildir.²⁵⁸

D. Mübeyyen Müfesser

Mübeyyen sözcüğünden çoğu zaman kendisinden herhangi bi beyana ihtiyaç duyulan; bazen de kendisinde bulunan açıklık sebebeyiyle beyana ihtiyaç duyulmayan şey kast edilir.²⁵⁹

Tek başına yeterli olan/mübeyyen bi nefsihi ve başkasıyla beraber yeterli olan/mübeyyen bi ğayrihi olarak ikiye ayrılır. Birinci duruma örnek olarak “Allah yaptıklarınızı bilir” ayeti verilebilir. İkinci duruma örnek olarak “Köye sor” ayetini örnek olarak vermek mümkündür.

Mübeyyen ile müfesser birbirleriyle şöyle bir ilinti içindedirler. Mübeyyin/Beyan eden, Ya Allah Teâla’dır. Ya da sözlü ve fiili olarak Hz. Peygamber’dır.²⁶⁰ Zira mücmel bir ifade, mütekellim/sözü söyleyen tarafından beyana ihtiyaç duymaktadır. Mütekellimin beyanından sonra eğer ihtiyaç hâsıl olursa tekrar araştırma yapmak gerekir. Eğer ihtiyaç hâsıl olmazsa araştırmaya gerek yoktur. Yani ilk anda mücmelin beyanı kesin ve yeterli olursa buna müfesser olarak isim verilmektedir. Söz gelimi “salat”, “zekât” kavramları Allah Rasûlü’nün fiilleriyle tefsir olunmuştur. Bu şekilde tefsir olunan bu durumlar artık müfessere dönmüş olmaktadır.²⁶¹

Eğer mücmel ile mübeyyen arasında bir tereddüd hâsıl olursa mübeyyenin öne alınıp onunla amel edilmesi daha uygun olmaktadır.²⁶² Zira birisinin kapalılığı diğerinden daha ziyadedir.

²⁵⁸ Beyzâvî, *Minhâcû'l-Vusûl İlmi'l-Usûl*, s. 141-142.

²⁵⁹ Basrî, *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkh*, I, s. 294.

²⁶⁰ Beyzâvî, *Minhâcû'l-Vusûl İlmi'l-Usûl*, s. 139-140.

²⁶¹ Hadimî, *Levamiu'd-Dekaik*, s. 125.

²⁶² Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, III, s. 201.

Mücmelle ilgili kavramlar hakkında bu açıklamalardan sonra mücmelin beyanına geçebiliriz. Mücmelin beyanı da ya Kur'an ya da Sünnetle yapılır. Şimdi bunları tek tek ele alalım.

II. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN KUR'ANLA BEYANI

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında mücmel ve ilişkili olduğu kavramlar incelenmiştir. Bunun yanında Kur'ân'ı Kerimde -ilk anda- mücmel lafız ve ifadelerin bulunduğunu tespit ettik. Ancak bu lafız ve ifadelerin olduğu halleriyle kapalı ve anlaşılmasa bir şekilde hala günümüze kadar geldiklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi mücmelin varlığı kadar onun Allah tarafından, sözlü ve fiili olarak Hz. Peygamber tarafından beyan edildiği de o kadar kesindir.²⁶³

Bundan dolayı mücmel lafız ve ifadelerin kapalılığını ilk olarak Mütakellimin kendisi olan Allah Teâla beyan etmiştir. Biz bu bölümde mücmelin beyanının Kur'ânla, başka bir ifadeyle Hak Teâla ile de yapıldığını işlemeye çalışacağız.

Kur'ân'ı Kerim, lafız ve ifade bakımından çoğunlukla mücmel ayetlerle örgülüdür. Zira Kur'ân'ın bir yerinde ayetler mücmel olarak gelirken başka bir yerinde ise mufassal olarak tefsiri gelebilmektedir.²⁶⁴ Bu ise Kur'ân'ın Kur'ânla olan tefsiridir.²⁶⁵ Ama bunlar fazla bir yekün teşkil etmez.

Bu itibarla insanların nasıl ve ne şekilde kulluk yapacakları konusunda Allah'ın Kitabı'nda, açıklanan hususların tamamı, şu şekilde ele alınabilir: İlk olarak, Allah'ın kullarına kitabı vasıtasıyla nass'larla açıkladığı şeyler öne çıkmaktadır. Söz gelimi Allah insanlara namazı, zekâtı, haccı, orucu mücmel olarak bildirmiştir. İnsanlara her türlü kötülüğü, zinayı, içkiyi, leşi, kanın ve domuz etinin yenilmesini nasla haram

²⁶³ Beyzâvî, *Minhâcü'l-Vusûl İlmî'l-Usûl*, s. 139-140.

²⁶⁴ Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, IV, s. 200.

²⁶⁵ Zerkeşi Tefsiri: "Ayetin ve surenin nüzulünü, kıssasını, o sure hakkında nazil olan işaretleri, mekki-medeni, muhkem-müteşabih, nasih-mensuh, hass-amm, mutlakmukayyed ve mücmel ve müfesserini bilmektir" diye tanımlayarak mücmel bilgisinin Kur'an'ın muhtelif yerlerinde beyanını bilmeninde bir tefsir ilmi olduğunu ortaya koymaktadır. (Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, s. 148).

kılması, abdestin farzlarının beyanı ve bunlar dışında belirtmiş olduğu konular da aynı şeklindedir.²⁶⁶

Daha sonra ise Allah, Kitabı'nda farz olduğunu bildirdiği ve Peygamberinin diliyle de bu farzların nasıl yerine getirileceğini açıkladığı şeyler göze çarpmaktadır. Farz namazların sayısı, zekâtın keyfiyeti, zekâtın verilme zamanı ve Kitabı'nda beyan ettiği diğer farzlar da bu şekildedir.²⁶⁷

Bundan ötede ise hakkında Kitab'da kesin bir delil bulunmayan konularda Peygamber'in beyan ettiği sünnetler bulunmaktadır. Hemen şunu ifade etmek gerekir ki bu durum peygambere itaatin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Allah Teâla ise Kitabı'nda Peygamber'e itâatı ve O 'nun hükmüne uymayı ise farz kılmıştır. Dolayısıyla Peygambere itaat eden kimse, aslında Allah farz kıldığı için Ona itaat etmektedir.²⁶⁸

Buradan hareketle; ezanın meşruiyeti²⁶⁹ ve şekli,²⁷⁰ cuma ve bayram namazının kılınışı ve vakitleri,²⁷¹ hac dışında kurban kesmek,²⁷² ölüleri yıkayıp kefenlemek,²⁷³ cenaze namazı,²⁷⁴ adetli kadının namaz kılamayacağı,²⁷⁵ oruç tutamayacağı, oruçlarını

²⁶⁶ Şâfiî, *Risâle*, s. 21.

²⁶⁷ Şafii, *Risale*, s. 21.

²⁶⁸ Şafii, *Risale*, s. 21-22.

²⁶⁹ Buhârî, Ezan, 1.; İbn Mâce, Ezan, 1.; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *Sünen-i Dârimi*, tah: Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, 1. Baskı, Suudi Arabistan, 2000/1412, Salat, 3.; Ebû Dâvûd, Salat, 28.; Tirmîzî, Salât, 139, 25.; Ahmed b. Hanbel, 4/43.

²⁷⁰ Bkz. Buhârî, Ezan, 1-3; Enbiya, 50; Müslim, Salât, 2, 3, 5.; Ebû Dâvûd, Salât, 29.; Tirmîzî, Salât, 27.; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), el-Mücteba mine's-Sünen, tah: Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Metbu'atü'l-İslamiyye, 2. Baskı, Halep, 1986/1406, Ezan, 2, 6, 15.; İbn Mâce, Ezan, 6; Tirmîzî, Salât, 142; Ebû Dâvûd, Salât, 28; İbn Mâce, Ezan, 1, 3; Dârimî, Salat, 5; Mâlik, Nida, 8; Ahmed b. Hanbel, 2/408, 409.

²⁷¹ Buhârî, Meğâzi, 37; 5/125; Müslim, Cuma, 9; Ebû Dâvûd, Cuma, 1/285; Nesâî, 3/100; İbn Mâce, Namazın Kılınışı, 84 (hn: 1100).

²⁷² İbn Mâce, Edâhi, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/321.

²⁷³ Ebû Dâvûd, Tıbb, 14, Libâs, 13; Tirmîzî, Cenâiz, 18, Edeb, 46; Nesâî, Cenâiz, 38, Zîne, 97; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/247, 274, 328.

²⁷⁴ Buhârî, Cenâiz, 62.

²⁷⁵ Buhârî, Tahâret, 21.

daha sonra kaza edeceği,²⁷⁶ şuf'a hakkına dair meseleler,²⁷⁷ Ninenin mirastan alacağı payın belirlenmesi,²⁷⁸ Dövme yapmanın,²⁷⁹ kaş aldırmanın, erkeğin altın takıp ipek giymesinin yasak olması²⁸⁰ Rasûlüllah'ın müstakil olarak koyduğu şeriata örnek teşkil etmektedir.

Görüldüğü gibi ayetlerin mufassal olarak gelmesi durumu mümkün olmadığı zaman sünnet devreye girmekte ve gerekli olan tafsilatı ortaya koymaktadır. Çünkü sünnet Kur'ân'ın şerhi ve açıklayıcısı mahiyetindedir.²⁸¹

Mücmel olan ayetin tafsili sünnetde de bulunmazsa o takdirde; bunu Kur'ân'ın nüzulüne şahitlik etmiş olan Sahabilerin görüşlerinde ve müçtehidin içtihadında aramak gerekmektedir.²⁸² Bu durum ise Allah'ın insanlara, araştırarak öğrenilmesinde ictihadı farz kıldığına işaret etmektedir. Allah, insanları farz kıldığı diğer hususlarda kendisine ve emirlerine itaat yönünden imtihan ettiği gibi, ictihad yönünden de imtihan etmektedir.²⁸³ Bunun delili Allah insanlara, Mescid-i Harâm'a doğru dönmeleri için ictihad da bulunmayı farz kılmıştır.²⁸⁴ Onlar, içtihad ettikleri müddetçe Cenab-ı Hakk'ın emri üzeredirler. Allah, onların Mescid-i Harâm'dan uzak kaldıklarına istedikleri yöne dönerek namaz kılmalarına izin vermemiştir.²⁸⁵

Görülüyor ki mücmel bir ayetin beyanını ilk olarak onu ifade edenin kelimasında aramaktır. Bu itibarla mücmelin beyanı Kur'ân'ı Kerimde iki şekilde karşımıza

²⁷⁶ Buhârî, Tahâret, 7.

²⁷⁷ Buhârî, Şuf'a, 1, 2.

²⁷⁸ Ebû Dâvûd, Ferâid, 5 (3/121); İbn Mâce, Ferâid, 4 (2/909); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 29/493.

²⁷⁹ Buhârî, Libâs, 87 (7/166); Nesâî, Zîne, 25 (8/148); Ahmed b. Hanbel, Müsned, 14/179.

²⁸⁰ Buhârî, Libâs, 25 (7/149); Müslim, Libâs, 2 (3/1641); Ebû Dâvûd, Libâs, 8 (4/47); Tirmîzî, Libâs, 1 (4/217); İbn Mâce, Cihâd, 21 (2/942).

²⁸¹ "Biz bu kitabı sana, sırf ihtilafa düştükleri konuları onlara açıklayasın ve iman eden kimselere de bir rehber ve rahmet olsun diye indirdik." (Nahl, 16/64).

"Bana Kur'an ve onun bir benzeri verildi." (Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; İmâre, 33; Tirmîzî, İlim, 10.)

²⁸² Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, s. 175.; Muhammed Salih el-Useymin; *Şerhu Mukaddime'ti't-Tefsiri Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1415/1995, s. 127–150.

²⁸³ Şafii, *Risale*, s. 22-23.

²⁸⁴ Bakara, 2/150.; En'am, 6/97.; Nahl, 16/16.

²⁸⁵ Şafii, *Risale*, s. 23-24.

çıkılmaktadır. Bunlardan birincisi, mücmel olan ayetin beyanı fasıla olmaksızın ya aynı ayet içinde gelmekte yahut da aynı ayetin kapalılığı; kendisinin başka sahih bir kıraatıyla izale edilmektedir. İkincisi; mücmel olan ayetin beyanının, bulunduğu ayetten başka bir ayet tarafından yapılmasıdır. Bu durumda Kur'ân'daki mücmelin Kur'ân'la beyanını, mücmel için muttasıl beyan ve munfasıl beyan olarak ele alarak örneklendirelim.

A. Kur'ân'daki Mücmelin Muttasıl Beyanı

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an'ı Kerimde mücmel olarak gelen ayetin beyanı, bazen ayetin hemen devamında ifade edilmektedir. Söz gelimi Sahurun son vaktini haber veren “hatta yetebeyyene lekümül haydul ebyedu minel haydıl esvedi/Beyaz iplik siyah iplikten ayrılınca kadar...”²⁸⁶ ayeti, buna muttasıl olan “minel fecr” ifadesiyle beyan edilmiştir. Eğer bu ifade ile beyan edilmeseydi bazı sahabilerin anladığı gibi²⁸⁷ gerçek manada beyaz ve siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yeme içmenin devam edeceği anlaşılmış olacaktı. Böyle yanlış anlayan sahabeye de Allha Rasûlü burada kastedilenin, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸

Bilindiği üzere talakın toplam sayısı üçtür.²⁸⁹ Ancak “et-Talaku merretan/Talak iki defadır.”²⁹⁰ ayetinde talak sayısı iki olarak beyan edilmektedir. Üçüncü talakın hangisi olduğunu Hz. Peygamber vasıtasıyla²⁹¹ hemen ardında gelen “ev Tesrihun bi İhsan/Güzlükle boşamaktır” ayeti beyan etmektedir. İşte burada birinci cümlede

²⁸⁶ Bakara, 2/187.

²⁸⁷ Buhârî, Savm, 16.; Müslim, Sıyâm, 34.

²⁸⁸ Buhârî, Savm, 16.; Müslim, Sıyâm, 33.

²⁸⁹ H. İbrahim Acar, "Talâk", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak> (06.07.2019).

²⁹⁰ Bakara, 2/229.

²⁹¹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *el-Muşannef*, tah: Habibü'r-Rahman el-E'zamî, el-Meclisü'l-‘İlmî/Mektebetü'l-İslamî, 2. Baskı, Beyrut, 1403, 6/337.

geçmekte olan mücmel ifade hemen ardından gelen “Güzellikle boşamaktır” ifadesiyle beyan edilmektedir.²⁹²

Mücmelin Muttasıl olarak beyan edilmesinin bir yönü de kıraatler açısından dır. Zira bazı kıraatlerde mücmel olarak gelen ifade diğer kıraatlerde mücmel olmamaktadır. Örneğin “vela tekrabuhunne hatta yathurn/ Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”²⁹³ Ayetinin manası hususunda ihtilaf edilmiştir. Şöyleki; hayız kanı kesildikten sonra gusül abdesti almadan kadınlara yaklaşılr mı? Yoksa yaklaşılmaz mı? Bu ayet, eğer “h” harfi şeddesiz okunursa mana “kanın kesilmesi” olur. Eğer şeddeli olarak “yaddahherne” şeklinde okunursa o vakit “gusül abdesti alıncaya kadar” kadınlarınıza yaklaşmayın manasına gelmektedir. Bu durum yani şeddeli kıraat mücmel olan ve tartışılan meseleyi tavih etmiş olmaktadır. Buda mücmelin muttasıl beyanına işaret etmektedir.

Aynı şekilde “...hemen Allah'ın zikrine fes'av/koşun...”²⁹⁴ ayetinde “fes'av/koşun” lafzının manasının Cuma namazına giderken gerçekten koşmak gerektiğine mi yoksa meşgul olduğunuz işleri bırakıp huzur ve huşu ile Cumaya yürüyün manasına mı geldiği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Şaz olan bir kıraate göre bu ayet “femdu/yürüyün” şeklinde okunmuştur. Bu ise ayetin, süratli yürümenin değıl, tabii yürümenin kastedildiğini beyan etmektedir.²⁹⁵

B. Kur'ân'daki Mücmelin Munfasıl Beyanı

Mücmel bir ifadenin kapalılığı, bulunduğu ayetle değılde başka bir ayetle beyan edilmesi durumunda oluşan beyana munfasıl olarak mücmelin beyanı denmektedir.

Söz gelimi “fe in tallekaha fela tehillü lehu bin ba'dü hatta tenkiha zevcen ğayrah/Bundan sonra eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz.”²⁹⁶ ayeti “ettalaku

²⁹² Süyûtî, *Mu'terekü'l-Akran fî İ'cazi'l-Kur'ân*, I, s. 165.; Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, III, s. 61.

²⁹³ Bakara, 2/222.

²⁹⁴ Cuma, 62/9.

²⁹⁵ Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, s. 279.

²⁹⁶ Bakara, 2/230.

merratan/Boşanma iki defadır”²⁹⁷ ayetiyle beyan edilmiştir. Zira birinci ayette belirtilen boşanmanın hangi boşanma olduğu mücmeldir. Bu mücmelliği “Boşanma iki defadır” ayeti beyan etmektedir. Bundan ötürü birinci ayetteki talaktan kastedilenin ikinci talaktan sonra yapılan üçüncü talak olduğudur.²⁹⁸

Aynı şekilde “uhillet leküm behimetül en’ami illa ma yütla aleyküm/ okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar, size helal kılındı.”²⁹⁹ ayetinde bulunan “okunacak/bildirilecek”lerin ne olduğu mücmelliğini “hürimet aleykümü’l-meytetü.../Leş...size haram kılındı”³⁰⁰ ayeti; “Maliki yevmiddin/Din gününün sahibi”³⁰¹ ayetinde bulunan kapalılığı “yevme la temlikü nefsin linefsin şey/O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah’ındır.”³⁰² ayeti; “fetelekka ademu bin rabbihi kelimatin/Adem aleyhisselam Rabbinden kelimeler aldı; onları yerine getirdi” ayetini “kala Rabbena zalemna enfusena/Her ikisi Rabbimiz, kendimize yazık ettik..dediler” ayeti; “ve iza buşşira ehadühüm bima darebe lirrahmani meselen/ Onlardan biri, Rahmân'a örnek kıldığı ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.”³⁰³ ayetinde “Rahmân'a örnek kıldığı ile müjdelendiği zaman” ifadesinde ki kapalılığı, “ve iza buşşira ehadühüm bil unsa zalle vechuhu müsvedden/Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!”³⁰⁴ ayeti; beyan etmektedir.

Aynı şekilde “vucuhun yevme izin nadireh/O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.”³⁰⁵ ayeti “la tüdrikühü’l ebsar/Gözler O’nu göremez.”³⁰⁶ Ayetinin

²⁹⁷ Bakara, 2/229.

²⁹⁸ Süyûtî, *Mu'terekü'l-Akran fî I'cazi'l-Kur'ân*, I, s. 165.; Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, III, s. 60-61.

²⁹⁹ Maide, 5/1.

³⁰⁰ Maide, 5/3.

³⁰¹ Fatıha, 1/4.

³⁰² İnfitâr, 82/19.

³⁰³ Zuhurf, 43/17.

³⁰⁴ Nahl, 16/58.

³⁰⁵ Kiyâmet, 75/22-23.

³⁰⁶ En'am, 6/103.

tefsiri mahiyetindedir. “Ve evfu biahdi ufi bi ‘ahdiküm/ahdimi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getireyim”³⁰⁷ ayetinde bahsedilen kulların ahdinin “le in ekamtümü’s-Selate ve ateytümü’z-zekate ve amentüm bi rusüli/eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanırsanız”³⁰⁸ ayetinde beyan edilen ahid olduğu; Allah Teâla’nın ahdinin ise “le ükeffiren anküm seyyiatiküm/Sizin günahlarınızı bağışlarım”³⁰⁹ ahdi olduğunu beyan etmektedir.

Yine “sıratallezine en’amte aleyhim/Nimet verdiklerinin yoluna”³¹⁰ ayetini “Ulaikellezine en’amellahu aleyhim mine’n-nebiyyine ve’s-siddikine veşşühedai ve’s-salihin/İşte onlar Allah’ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir”³¹¹ ayeti tam olarak beyan etmektedir.³¹²

Hac ibadetinin farziyyetini bildiren ayet³¹³ bu ibadetin hangi aylarda yapılacağını beyan etmemektedir. Ancak bu, “Hac, bilinen aylardadır”³¹⁴ ayetiyle munfasılan beyan edilmiştir. Bu bilinen ayların hangisi olduğunu ayrıca sünnet beyan etmiştir. Yeri gelmişken sünnetin mücmeli beyanı konusuna geçebiliriz.

³⁰⁷ Bakara, 2/40.

³⁰⁸ Maide, 5/12.

³⁰⁹ Maide, 5/12.

³¹⁰ Fatiha, 1/3.

³¹¹ Nisa, 4/69.

³¹² Zerkeşî, *Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, II, s. 176, 188, 189, 192.; Süyûtî, *Mu’terekü’l-Akran fî I’cazi’l-Kur’ân*, I, s. 165.; *el-İtqân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, III, s. 61-62.

³¹³ Âl-i imrân 3/96-97.

³¹⁴ Bakara 2/197.

III. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜCMELİN SÜNNETLE BEYANI

A. Sünnetin Teşrideki Yeri

Kur'ân'daki mücmelin sünnetle beyanına geçmeden önce sünnetin tarifi, mahiyeti ve otoritesi üzerinde durmakta fayda olacağı kanaatindeyiz.

1. Sünnetin Tarifi

Arapçada sünnet; yol yöntem, kaide, şekil, tarz, tabiat, adet veya hayat biçimi gibi anlamalra gelmektedir.³¹⁵ Sünnet kelimesi Kur'ân'ı Kerimde onaltı kez kullanılmış ve genel olarak; belirlenmiş yön, kural veya hayat düsturu manalarında kullanılmıştır.³¹⁶ Sünnet kelimesini Hz. Peygamber de yukarıda ifade ettiğimiz manalara yakın bir şekilde iyi olsun, kötü olsun "takip edilmiş yol" şeklinde lügat manasında kullanmıştır.³¹⁷

Görülüyor ki; herhangi bir kimse, başkaları tarafından takip edilen iyi veya kötü bir çıkır açarsa bunun adı sünnet olmuş olur. Takip edilmeye layık en güzel yol ise Hz. Peygamberin hayatı ve düsturlarıdır. İşte bu durum, daha Rasûlüllah hayattayken bile ister istemez "Peygamber sünneti" kavramının ortaya çıkmasına ve hatta bizzat Rasûlüllah tarafından kullanılmaya başlanılmasına zemin olmuştur.³¹⁸

³¹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Mearif, III, s. 2121.

³¹⁶ Muhammed Mustafa el-A'zami, *İslam Fıkhi ve Sünnet Oryantalist Schacht'a Reddiye*, ter: Mustafa Ertürk, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s. 46.

³¹⁷ "Her kim İslâm da kendisinden sonra insanlar tarafından takip edilen iyi bir sünnet ortaya koyarsa o kimseye, o sünneti takip edenlerin ecirlerinden hiçbir eksiltme olmaksızın mükâfat olarak (bir pay) verilir. Her kim ki İslâm'da kötü bir çıkır açar ve kendisinden sonra o yolda yürünülürse, o sünneti takip edenlerin günahlarından eksiltme olmaksızın o kim seye de aynı günah (tan bir pay) yazılır." (Müslim, İlim, 15); "Size iki şey bırakıyorum. Onlara sınıksız sarıldığınız sürece asla sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı ve Peygam berinin Sünneti." (Muvatta, Kader, 3).

³¹⁸ A'zami, *İslam Fıkhi ve Sünnet*, s. 46.

İstilahî manada sünnet; fiilen, takriren veya vasfen Hz. Peygambere nisbet edilen her şeydir.³¹⁹ Dolayısıyla sünnetin fiili takriri ve vasfî yönleri açısından tasniflerinin yapılması doğal bir neticedir. Ancak ilmi disiplinler arasında sünnete yüklenen tanımlar birbirinin aynı olduğu söylenemez.

Söz gelimi hadisçiler sünneti "Peygamberimizden nakledilen söz, fiil ve takrirlere veya yaradılış ve ahlakıyla ilgili sıfatlara veya gerek peygamberliğinden önce gerekse de sonra yaşantısı ile ilgili nakledilen her türlü rivayete sünnet denir." şeklinde tarif ederler.³²⁰

2. Kur'ân'ın Sünnete Olan İhtiyacı

Kur'ân'ı Kerim, özellikle ahkâm ayetlerini ilkesel olarak belirttiği için bunların tafsilatı hemen hemen hepsi mücmel olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre sünnet, mücmel olarak gelen ahkâm ayetlerini beyan etmiş olur. Bu beyan ya amelin keyfiyetinin belirlenmesi ya da sebeplerinin, şartlarının, mânilerinin, sıhhat ve butlanının açıklanması şeklinde olur. Meselâ Kur'ân'da kat'i bir nassla belirtilmemiş bulunan namazların vakitlerinin, rükû ve secdelerinin, diğer namaz rükûn ve şartlarının açıklanması, zekâta konu olan oranların, zekât zamanının, zekâta tâbi olan malların nisap miktarlarının, zekâta tâbi olan veya olmayan malların belirlenmesi, oruçla ilgili ahkâmın beyan edilmesi gibi durumların tamamını sünnet açıklamaktadır. Ayrıca Hadesten ve necasetten taharet, hac, usûlüne uygun kurban kesme, av bahsi, yenmesi helâl olanların ve haram olanların birbirinden ayrılması, nikâh ilgili hükümler ve buna bağlı olarak talâk, ric'at, liân, zihâr gibi diğer konular, alış-verişle ilgili, ceza hukuku ile ilgili hükümler... Bütün bu sayılanlar Kur'ân'da mücmel olarak gelen esasların beyanı mahiyetindedirler.

Yukarıdan beri tadat ettiğimiz şeyler aslında Kur'ân'ın da ifade ettiği şu hususu teyit etmektedir: "İnsanlara indirileni açıklayasın diye sana Kitab'ı indirdik"³²¹ Zira

³¹⁹ Muhammed Ali Es-Sabuni, *Nebevi Sünnet*, trc. Muammer Bayraktutar, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 31.

³²⁰ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî (ö. 1866-1914); *Şavâih 'dû't-Tahdîş min Fünûni Muştalâhi'l-Hadîş*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts, s. 146.

³²¹ Nahl, 16/44.

Allah'ın kitabından öğle namazının dört rekât olduğunu ve kıraat esnasında açıktan okunmaması gerektiğini öğrenemeyiz. Burdan anlaşılıyor ki Allah'ın Kitabı bunları müphem bırakmış ve sünnet de böyle durumları açıklamıştır.³²²

Mesela “*Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir*”³²³ ayetinde geçen “*hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz*” ifadesi mücmeldir. Dolayısıyla bundan ne kast edildiği tam olarak bilinmemektedir. Burada mehrin miktarı kast edilmekte ve mehrin miktarının ne kadar olduğunu da sünnet belirlemektedir.³²⁴

Kur'ân ahkâmının içinde bulunan emirlerin vucubiyete veya ibahaya; nehiylerin tenzihe, tahrim ve irşada delaletlerinin, hadlerin, miras paylarının, insanlar arası ilişkilerin ve onlardan terettüp eden hakların tam ve yerli yerinde anlaşılması sünnet vasıtasıyla mümkün olmaktadır.

İmam Şâfiî, Kur'ânla sünnetin birbiriyle olan alakasını Rasûlüllah'a itaatın farz olduğuna bağlamış ve Allah Rasûlü'nün din hususunda ki beyan otoritesini bu şekilde göstermeye çalışmıştır. Ona göre ahkâmın farziyyeti Kur'ân'da açık bir şekilde beyan edilmiş buna ek olarak Peygamber'e itaat de farz kılınmıştır. Adeta Peygamber, bir şeyin kime, nasıl farz olup olmadığını, hükümünün dururmunu, Allah adına açıklamaktadır.³²⁵ Bununla da kalmayıp hakkında hiçbir nass bulunmayan konularda da Allah'ın kitabının tefsiri mahiyetinde sadece Peygamberin sünnetiyle açıkladığı hükümleri de Kur'an'ın beyanı olarak ifade etmektedir.³²⁶

İmam Şafii beyanın yönlerinden birini açıklarken şöyle der: “...Allah'ın Kitabı'nda farz olduğunu bildirdiği ve Peygamberinin lisanıyla da bunların nasıl yerine

³²² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, s. 343.

³²³ Ahzab, 33/50.

³²⁴ Şâfiî, *Usul-i Şaşı*, s. 21.

³²⁵ Şafii, *Risale*, s. 51-53.

³²⁶ Şafii, *Risale*, s. 53-54.

getirileceğini açıkladığı şeylerdir. Namaz vakitleri ve rekât sayıları, zekât, zekâtın verilme zamanı ve Kitabı'nda belirttiği diğer farzlar bu kısma girer.”³²⁷

Görüldüğü gibi hakkı tam ve eksiksiz bir şekilde ve bütün hikmet mertebeleriyle ortaya çıkartmak için Kur’ân ve Sünnet, daimi olarak birbirini destekleyen iki kaynak olmuştur. Hatta bir müfessirin bilmesi gereken asgari şartlardan birisi de mücmel ve müphem ayetleri beyan eden hadislerin bilinmesidir.³²⁸ İbn Berrecân’ın ifadesiyle söyleyecek olursak Allah Rasûlü bir şey hakkında her ne buyurmuşsa anlayan anlasada anlamayan anlamasa da uzak-yakın o şeyin aslı Kur’ân’da vardır.³²⁹

Evzâî’nin "İhtiyaç bakımından Kitab'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kitab'a olan ihtiyacından daha fazladır,"³³⁰ demesi, sünnetin Kur'an'ın bütün mücmellerini açıklaması açısından dır. Bunun hakkında yapılan tartışmalar sözün ifade biçimine yapılan itirazdan ibarettir. Çünkü bu söz, sanki sünneti Kur'an'ın önüne geçirmektedir. Bu konuyu açıklama sadedinde Ahmed b. Hanbel'in "Sünnet, Kitap üzerine hâkim konumdadır" şeklindeki söz hakkında kendisine sorulduğu zaman: "Bu hususa ben bu sözü söyleyemem. Ancak ben 'Sünnet Kitab'ı tefsir eder ve onu açıklar,' derim,"³³¹ sözü, sünnete olan ihtiyacı açıkça belirttiği gibi zımnen edebiyle sünnetin otoritesine işarette etmekte ve yukarıdaki sözü yumuşatmaktadır.

3. Sünnetin Dini Hükümlerdeki Payı

Sünnet mana bakımından Kitab'a çıkar. Dolayısıyla sünnet: Kitab'ın ya mücmelini tafsil ya müşkil olanının açıklanması ya da muhtasar olanının izahıdır.³³² Sünnetin, Kitaptaki mücmelleri beyan etmesiyle sünnetin, kitap üzerinde hâkim

³²⁷ Şafii, *Risale*, s. 21.

³²⁸ Suyutî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, IV, s. 215.

³²⁹ Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, s. 129.

³³⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 343. İbn Abdilberr de: "O bu sözüyle, sünnet Kitap üzerine hükmeder ve ondan muradın ne olduğunu açıklar, demeyi kastetmiştir" demiştir.

³³¹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 343.

³³² Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 314.

durumda olmadığı; aksine Kitab'ın asıl maksadını ortaya koymaktadır.³³³ Çünkü sünnetin açıklık getirmiş olduğu şey murad-i ilahinin bizzat kendisidir.

İmam Şafî'ye göre Kur'an'ı Kerimde geçen hikmet kelimesi sünnet manasına gelmektedir. O, “Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, Onları her türlü kötülüklerden arındırması, Kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için resul yapmakla, müminlere büyük bir lütuf ve inâyette bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar besbelli bir sapıklık içinde idiler”³³⁴ ayetinden hareketle hikmeti, sünnet olarak görüp; hüküm koyma açısından onu Kur'an'la eş değer kabul etmiştir. Ona göre “Kur'an'ın her şey için bir açıklama...olarak indirdik”³³⁵ ayetiyle; Peygamberimizin, farzları ve mücmelleri açıklaması yanında; gerektiği yerde de onun içtihiyâyla açıklaması kastedilmiştir. Başka bir ifadeyle Peygamberin açıklaması Kur'an'ın açıklaması olarak kabul edilmiştir.³³⁶ Zira Allah Rasûlü veda haccında irat ettiği hutbesini orada bulunmayanlara da ulaştırılmaasını emretmesi sünnetin konum ve ehemmiyetini başka bir açıdan ortaya koymaktadır.³³⁷

Durum böyle iken sünnet terk edilir, arzu ve heveslerin peşine uyularak Kur'ânî ifadelerin yalnız zahirlerine tâbi olunursa, bu yaklaşımın sahibi, değerlendirmesinde doğruya ulaşamaz. Kur'an hakkında ki bilgisizliğini ortaya koymuş olur. Zira akıl, daha dünyayla ilgili işlerinde zararları ve çıkarımı isabetli bir şekilde kavrayabilmesi hususunda çoğu kez zorlanırken; Âhiretle ilgili konularda ise hem genel prensiplerde hem de tafsilatta asla söz söyleyebilecek bir kabiliyete sahip olduğunu söylemek uygun görünmemektedir.³³⁸

Ayrıca sünnet, emir, nehiy, has, amr gibi bütün alanları içine alan ve Kitab'ın bir yardımcısı gibi bu bölümleri ahkâmıyla beraber açıklayan bir otoritedir.³³⁹ Hatta

³³³ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 312.

³³⁴ Âlî 'İmrân, 3/164.; Ayrıca Bkz. 2/129; 2/151; 16/72; 41/6; 25/20; 12/109.

³³⁵ Nahl, 16/89.

³³⁶ Şafî, *Cimâ'ul-İlm*, s. 14.

³³⁷ Şafî, *Risale*, s. 403.

³³⁸ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 333, 351-352.

³³⁹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevi*, II, s. 359.

bazı âlimlerimiz sünneti, açık bir vahiy olarak kabul etmişlerdir.³⁴⁰ Çünkü sünnetin kaynağı da vahiydir. Zira sünnet ya Cebrail vasıtasıyla ya da Hz. Peygamber vasıtasıyla manen Allah Teâla tarafından gönderilmiş bir gayr-i matlûv vahiydir.³⁴¹ Bu durum ta başlangıçtan beri dini boyuttaki bilgi ve yaşantının hayata yansımış paratığı olmayı da beraberinde getirmektedir.³⁴² Zira Cebrail aleyhisselam Resûlüllah'a Kur'an'ı indirdiği gibi sünneti de indirmektedir.³⁴³ Bundan dolayıdır ki sünnet daha ilk zamanlarında bütün teferruatıyla ahkâmın içinde yerini almıştır.³⁴⁴ Örneğin Allah'ın namazı kılın emri geldiğinde Cebrail, Rasûlüllah'a namazın nasıl kılınacağını talim ettirmişti. Zekâtı verin emri geldiğinde sünnet tarafından zekât malları, nisabı, kime verileceği tespit edilmiş ve uygulamaya geçilmişti. Haccın emredilmesiyle de Cebrail namazda olduğu gibi haccın nasıl yapılacağını bizzat Rasûlüllah'a uygulamasını yaptırmıştı. Böylece Kur'an'da mücmel olarak emredilen; namazın, haccın şartları ve rükünleri, zekâtın nisap miktarları ve nevileri sünnetle beyan edilmiştir.³⁴⁵

Sünnetin beyan konusunda kendisine duyulan ihtiyacı ve onun dini hükümlerdeki payına kısaca değindikten sonra beyan yönlerine geçebiliriz

4. Sünnetin Beyan Yönü

Sünnet, Kur'an'ın garip lafızlarını açıklama, mücmelini beyan, umumunu tahsis, mutlakını takyid, müphem, müşkil, mensuhunu ve nehiylerin niteliğini beyan eder. Buna ek olarak sünnet, Ahkâmıda şekil-ruh bütünlüğünü sağladığı gibi Kur'an'ın bazı hükümlerini de tekit etmektedir.

Kur'an'ın anlaşılması bir disiplin işidir. Onun anlaşılması için araştırma yapanlar şunu açıkça göreceklere ki Kur'an'ın beyanı tek bir yönden olmamaktadır.

³⁴⁰ Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*, Dem Yayınları, 2017, s. 158.

³⁴¹ Cemâlüddin Kâsımî, *Ḳavâi 'dû't-Taḥdîs* s. 359.

³⁴² Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, s. 79.

³⁴³ Dârimî, *Mukaddime*, 49, (1/474); Ebû Dâvûd, *Merâsil*, Bidatler, 1/361.

³⁴⁴ Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, s. 81.

³⁴⁵ Süyûtî, *Mu'terekü'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'an*, I, s. 166.

Çünkü İmam Şafii'nin ifadesiyle sünnetin beyanı da Kur'an'ın beyanı kabul edilmiş ve her ikisinin açıklaması da açık ve birbiri içinde gerçekleşmiştir.³⁴⁶ Bu bakımdan Kur'an'ın, ahkâmda sünnetten bağımsız ve tamamen farklı bir şekilde bir beyan yönünün az olduğu söylenebilir. Zira durum ve şartlar bütün bunların birlikte düşünülmesi gerektiğini salık vermektedir. Bu ise Kur'an ve Sünnetin beyan yönlerinin benzerliğini ve ortak yönlerini arttırmaktadır. Dolayısıyla beyan, birbirine yakın ama yine de birbirinden ayrılan farklılıklarla ortaya çıkabilmektedir. Bu gerçeği ifadeden sonra sünnetin Kur'an'ı beyan yönlerine geçebiliriz.

a) Sünnetin Kur'an'ın Umumunu Tahsisi

Bilindiği üzere âmm, sözlüksel anlam olarak herhangi bir ayırma gidilmeksizin ve özel anlatım olmadan kapsamına giren bütün fertlerini içine alan lafızdır.³⁴⁷ Kur'an'ı Kerimde bu tür ifadeler bulunmaktadır. Bu ayetlerin umumiliğini hususi hale getiren beyanlardan biri de sünnettir.³⁴⁸ Bu durum Rasûlüllah'ın sözleriyle de olduğu gibi fiilleriyle de; kitap ve sünnette bulunan mutlakı taktid, umumu tahsis ve mücmeli beyan eder. Dolayısıyla sözleri gibi fiilleri de bağlayıcı olmaktadır.³⁴⁹

Söz gelimi Nisa sûresinde Allah Teâla anne-baba ve eşlerin mirastan alacağı hisselerini umum tarzında ifade etmiştir. Yani bütün anne-babaları içine alacak şekilde beyan edilmiştir. Ancak sünnet bu durumu tahsis ederek bütün anne babaların değil de bir kısmının belirlenen mirasları alabileceğini belirtmiştir. Zira anne-baba ile çocukların, karı ile kocanın aynı dinden olmaları gerekmektedir. Buna ek olarak mirasçının miras bırakanı kasten öldüremesi durumunda da mirastan mahrum edilmesi ynleryle yuakarıda açıklanan ayetler tahsis edilmektedir.³⁵⁰

Bu konu ilerde ayrı bir başlık altında müstakil olarak değerlendireceği için bu kadar örnekle iktifa ediyoruz.

³⁴⁶ Şâfiî, *Risale*, s. 146.

³⁴⁷ Ali Bardakoğlu, "Âm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/am> (10.07.2019).

³⁴⁸ Şâfiî, *Risale*, s. 64-65.

³⁴⁹ Âmidî, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ehkam*, II, s. 255.

³⁵⁰ Şâfiî, *Risâle*, s. 167.

b) Sünnetin Kur'an Lafızlarına Şer'i Anlam ve Biçim Yüklemesi

Sünnetin Kur'an lafızlarına şer'i anlam ve biçim yüklemesinden maksat, bir lafzın sözlükte vaz' edildiği anlamadaki darlıktan veya müştereklikten dolayı maksadın ortaya çıkarılması yetersiz olduğunda hadislerin açıklamasıyla kast edilen mana beyan edilmiş olur. İşte bu durumda lügatta vaz' edildiği anlamdan sonra artık lafız şer'i manasına çevrilmiş olur. "Hırsız erkek ve kadının yaptıklarına karşılık, Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin,"³⁵¹ ayetine göre kolun kesilebilmesi için sünnet, çalınacak malın hangi değerinde bir mal karşılığında çalınmış olması; nasıl ve ne şekilde kesileceğini belirleyerek ayetteki kesmeyi ifade eden lafza şer'i anlam yüklemiştir.³⁵² Görüldüğü gibi bu durumun oluşmasına zemin hazırlayan şeylerin başında hiç şüphesiz sünnet gelmektedir. Zira bu şer'i mana sözlük anlamından ancak harici bir karineler vasıtasıyla çıkabilir.

c) Sünnetin Kur'an'ın Müşkilini Açıklaması

Müşkil, kendisinden kaynaklı bir gizlilikten veya da edebi bir sanattan dolayı kast edilen mananın anlaşılmasının güç olması durumuna denir.³⁵³ Anlaşılmasında güçlük bulunan ve çelişki varmış gibi gözüken ayetler, her ne kadar araştırma ve teemmül gerektiren bir ammelle anlaşılacakken sünnet tarafından beyana yönelik rivayetlerin bulunması müşkilin izahını kolaylaştırmaktadır. Söz gelimi Bakara Sûresi'nin 223. Ayetinde bulunan "أني/enna" edatı müşkile örnek olarak verilebilir. Zira bu edat Kur'ân'ı Kerim'de nitelik, zaman ve mekân manalarıyla kullanılmıştır. Ancak Allah azze ve celle "...Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın (fe'tûhunne)..."³⁵⁴ ayetindeki yaklaşmanın mahiyeti; temizlendiği yerden veya da kendilerine (geçici olarak) yasak konulan yerden yaklaşımları olarak ifade edilmiştir.³⁵⁵ Ayrıca kadınların anüsünden cinsel ilişkide bulunmak hususunda varid

³⁵¹ Bakara, 2/38.

³⁵² Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, I, s. 65.

³⁵³ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 118.

³⁵⁴ Bakara, 2/222.

³⁵⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2 cilt, 1. bs., T. D. V. Yayınları, İstanbul, 1995, I, s. 129.

olan³⁵⁶ hadisler de bunu ifade etmektedir. Bu durumda hadisler, işkâlin çözülmesinde ciddi bir etkiye sahip oldukları ve hatta ihtilafa son verebildikleri ortaya çıkmakta ve bu yönüyle müşkili beyan etmektedirler.

d) Sünnetin Kur'an'ın Mutlakını Sınırlaması

Gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız olarak ifade edilen mutlak bazı durumlarda takyîd edilebilmektedir. Söz gelimi "...Bunlardan başkası size helal kılındı..."³⁵⁷ âyetinin manasına göre bir kadınla evlenme de, mutlak olarak değil onunla nikâhlanmanın helal kılınmış olması şartıyla mukayyet olarak helal kılındı demektir. Zira bir erkeğin dörtten fazla kadınla aynı anda evli olması helal değildir. Bu durum diğer geçici evlenme yasakları içinde geçerlidir. Ayette geçen mutlak helal kılınma başka ayetler ve sözlü, fiili ve takriri sünnetin beyanıyla takyit edilmiş olmaktadır. Aynı şekilde "Hırsız erkek ve kadının yaptıklarına karşılık, Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin."³⁵⁸ mutlak olarak ifade edilmiştir. Hz. Aişe'den rivayet "Dinarın dörtte biri veya daha fazlası için hırsızın eli kesilir"³⁵⁹ hadisi bu ayeti takyid etmiştir.

e) Sünnetin Kur'an'ın Mücmelini Açıklaması

Allah Teâla Kur'an'da birçok konuyu kullarına mücmel naslarla açıklar. Namaz, zekât, hac, oruç ve abdestin farzları; gizli ve açık bütün kötülükleri, zinayı, içkiyi; leşin, kanın ve domuz etinin yenilmesini haram kılmasını, mücmel naslarla açıklaması buna örnektir. Başka bir ifadeyle mücmel tarzında açıklama O'nun beyan çeşitlerinden biridir.³⁶⁰ İbni Hazmın ifadesiyle beyan, ya bir başka nass ile ya da icma ile olabilmektedir. Eğer mücmel, bir başka nas ile tefsir edilmişse artık bundan öteye

³⁵⁶ İbn Mâce, Nikâh, 29; Tahâret, 122.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *eş-Şu'abü'l-İmân*, tah: Abdülalî Abdülhamid Hamid, Mektebetü'r-Ruşd, 1. Baskı, Bombai-Hindistan, 2003/1423, 4/252; 7/278.

³⁵⁷ Nisâ, 4/24.

³⁵⁸ Bakara, 2/38.

³⁵⁹ Buhârî, Hudûd, 14 (8/160).

³⁶⁰ Şâfiî, *Risale*, s. 21-22.

kimsenin söz söylemeye hakkı olmamamsı gerekir. Yok, eğer icmayla tefsir edilecekse icma edilen mana esas alınır ihtilafa düşülen mana ise terk edilir.³⁶¹

Bu bölüm aşağıda daha detaylı geleceği için burada kısaca durulmuştur.

f) Sünnetin Kur'an'ın Mübhemini Beyan Etmesi

Mübhem manası ve mefhumu zor anlaşılabilecek olan şeye denir.³⁶² Vahyin nüzulüne sebep olan vakıaların, sebep-i nüzüllerin, çevrenin Kur'an dilindeki karşılığı çoğu zaman ismi mevsuller, zamirler, ismi işaretler gibi öğelerle anlatılmıştır. Ayrıca mekânlar, isimler, olaylar da yukarıda da ifade ettiğimiz gibidir. Bütün bu durumlar mübhem olarak ifade edilmekte ve bunların beyanı sünnet, hadis, tarih, siyer kaynaklarından istifade edilerek ortaya konmaktadır. Bu durumun önde gelen beyan amillerinden biri de sünnet/hadis olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bazı âlimlerimize göre bu beyan yönü de tebyin olarak ifade edilmektedir.³⁶³

g) Sünnetin Kur'an'ın Nâshini ve Mensuhunu Beyan Etmesi

Kur'an'ın ifadesiyle Allah Rasûlü'ne uymak Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır.³⁶⁴ Bu durum O'nun sünnetini de uyulması zorunlu olan bir duruma çıkarmaktadır. Yani kitap ve sünneten başka nass bulunmamaktadır. Nesh, ancak benzer otoritede olanlar arasında gerçekleşebilir. Bu durumda Kur'an'ı Kur'an neshettiği gibi sünneti de sünnet nesh etmektedir. Ancak sünnetin yukarıda da ifade edildiği gibi Kur'an'ın bizzat ve yalın nâsihi değil de (Allah'ın iradesiyle) neshi haber veren bir konumu olduğunu söylemek uygun olur.³⁶⁵

³⁶¹ İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, III, s. 154.

³⁶² Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 149.

³⁶³ İbn Hazm, *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, I, s. 40.

³⁶⁴ Bkz. Al-i İmran 3/32; Al-i İmran 3/132; Nisa 4/13.

³⁶⁵ Şâfiî, *Risâle*, s. 107-108.

Öte yandan Kur'an'ın Kur'an'la nesh edilmesinde sünnetin önemli bir rolü bulunmaktadır. Zira Kur'an ayetlerinin hangisinin nasih veya mensuh olduğunu; hangisinin daha önce hangisinin ise sonra geldiğini beyan eden sebebe-i nuzuldür.³⁶⁶

Bütün bunlar sünnetin nesh meselesinde her halükarda önemli bir beyan yönünün bulunduğuna işaret etmektedir.

h) Nehiylerin Niteliğini Belirlemesi

Malum olduğu üzere Kur'an'ı Kerimde gelen nehiylerin tamamını -emirlerde olduğu gibi- aynı manada anlaşılmamaktadır. Bunlar bazen tahrim, kerahet, irşat, dua, tehdit, küçümseme, ye'se düşürme gibi manalara gelebilmektedir. Bu manalardan hangisinin kast edildiğini anlamak için bir takım karinelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu karinelere biri de sünnetin nehyin mahiyetini beyan etmesidir. Yukardaki örnekte vacibin nedbe çevrilmesi hususu buna delildir.

i) Sünnet Şekil-Ruh Bütünlüğü Sağlaması

İnsanın ruh ve bedenden müteşekkil olması hasebiyle bu ikisi arasında bir ilişkinin bulunması kaçınılmaz bir durumdur. Eşyanın hakikatinde kendine mahsus karakterler olduğu gibi davranışların da kendine has yapıları, karakterleri ve insana tesir yönleri bulunmaktadır. Bu itibarla bu tercihlerin insana tesiri böyle etkinken davranışsal olarak Allah Rasûlü'nün amellerinin kişilik ve ruh kemaline katkısı asla yadsınamayacak bir durum olsa gerektir. Böyle bir durumda sünnetin yardımına ihtiyaç duyacağımız aşikârdır. Bu duruma şekil ve ruh bütünlüğünü sağlamak daha çok ayetlerin pratiksel olarak ortaya döküldüğü sünnette yer almasıyla mümkün olabilmektedir.³⁶⁷ Bu ise sünnetin beyan yönünü aksettirmektedir.

j) Tekit Mahiyetinde Olması

Sünnet mahiyeti itibariyle Kur'an'da belirtilen emir ve yasakların te'kidine yönelik olarak da gelmektedir. Bu durum, "te'kidi beyan" olarak da ifade edilmektedir.

³⁶⁶ Ali Bakkal, *İmam Şafî'de Nesh Anlayışı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 3, s. 131.

³⁶⁷ Yavuz Köktaş, *Modern Zamanlarda Hadîsi Savunmak*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2017, 30-32.

Söz gelimi Allah Rasûlü'nün abdest ayetindeki tertibi, -gerek müstehab olarak gerek te vucubiyet olarak- ayette ifade edildiği şekilde aldığını rivayet eden hadisler³⁶⁸ buna örnek olarak verilebilir.³⁶⁹

5. Sünnetle Beyanın Kur'an'ın Korunmuşluğuna Delâleti

Kur'an'ı Kerimde namaz, zekât, hac, gibi Allah Teâla'nın tam olarak neyi farz kıldığını sadece lafzından bilemeyeceğimiz mücmel ayetler çokça bulunmaktadır.³⁷⁰ Bu mücmel ayetlerin beyanı görevi de peygamberimize verilmiştir.³⁷¹ Buna göre Kur'an, Allah resûlü tarafından açıklanmamışsa; Kur'an, mana itibariyle korunmamış olur.³⁷² Bu durum sünnetle beyanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre Peygamberimizin Kur'an'ı beyanı; onun mücmelini beyanından ibarettir. Eğer böyle olmazsa o vakit Kur'an-ı Kerimden gerçek manada istifade etmemiz mümkün değildir.³⁷³ Başka bir ifadeyle söylecek olursak sünnetin beyan yönünün olmaması Kur'an'ın korunmaması sonucu doğuracaktı. Bu ise malum olan ayete³⁷⁴ zıt düşmektedir.

Kur'an'daki mücmelin sünnetle beyanını konusuna geçmeden önce şunu ifade etmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Ön sözde de ifade edildiği gibi bu başlıktan itibaren verilecek örnekler ve diğer başlıklar Kur'an'daki mücmelin sünnetle beyanı konusuyla ilgili bütün alanları kapsamamaktadır. Zira bütün yönleriyle ve başlıklarıyla konuyu incelemek tezin fevkinde bir durumdur. Verilen örnekler, araştırmalar sırasında karşılaşılan ve yerinde bulunan örneklerdir. Hadisler dolayısıyla meydana gelen ihtilaflara dalınmadan sadece hadisin görevi ve ehemmiyeti belirtilerek konular işlenmiştir.

³⁶⁸ Müslim, Hac, 4/40.; Nesâî, Menasikü'l-Hac, 5/236. Ancak bu rivayetler hacla ilgili olması hasebiyle Hanefî mezhebi tertibi müstehab kabul etmiştir.

³⁶⁹ Şâfiî, *Risâle*, s. 161.

³⁷⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, I, s. 122.

³⁷¹ Nahl, 16/44.

³⁷² İbn Hazm, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, I, s. 122.

³⁷³ İbn Hazm, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, I, s. 122.

³⁷⁴ Hicr, 15/9.

Yukarıda verilen şekliyle Sünnet'in tarifi, Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin beyan yönü ve sünnetle beyanın Kur'an'ın korunmuşluğuna delalet etmesi başlıklar incelendikten sonra Kur'an'daki mücmelin sünnetle beyanı analtılmıştır.

B. Kur'an'daki Mücmelin Kemiyet ve Keyfiyet Açısından Sünnetle Beyanı

Sünnet, Kitabın beyanıdır. Bu beyan, amelin nasıl yapılacağını, sebebini, şartını, manisini vb. durumları açıklamakla ortaya çıkmaktadır.³⁷⁵

Söz gelimi namazların vakitleri, ruku, secde ve diğer hükümleri, nisap miktarı, zekâtın vakti, zekât malları,³⁷⁶ oruç ahkâmı, temizlik ahkâmı, hacc,³⁷⁷ kurban, avlanmak, yiyeceklerin helal ve haramı,³⁷⁸ nikâh, talak, ric'at, zihar, kadınların iddetleri,³⁷⁹ evlenilmesi haram olan kadınlar,³⁸⁰ lian, alışveriş ahkâmı, hadler vb. bütün durumlar Kur'an'da mücmel olarak geçmektedir. Bu temel esasların tafsili, sünnetle ortaya konulmaktadır.³⁸¹

Çalışmamızın başında da ifade edildiği gibi; mücmel, maksadın ancak konuşan ya da sözün sahibi tarafından yapılan bir açıklamayla anlaşılabilen söz ve lafızlardır.³⁸² Mücmelin beyanının farklı boyutları olduğu kanaatindeyiz. Bundan dolayı aşağıdaki başlıklarda bu boyutları vermeye çalışalım.

³⁷⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 343.

³⁷⁶ Şâfiî, *Risâle*, s. 168-197.

³⁷⁷ Şâfiî, *Risâle*, s. 197-199.

³⁷⁸ Şâfiî, *Risâle*, s. 206-208.

³⁷⁹ Şâfiî, *Risâle*, s. 199-200.

³⁸⁰ Şâfiî, *Risâle*, s. 200-206.

³⁸¹ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 343.

³⁸² Şâfiî, *Usul-i Şaşı*, s. 80.; Habbâzî, *el-Muğnî fî uşûli'l-fıkh*, s. 129.; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, s. 168.

1. İbadet ve Muamelatın Yapılışının Sünnetle Beyanı

Mücmelin beyanlarından biri de, Allah'ın Kitabı'nda farz olduğunu bildirdiği ve Peygamberinin lisanıyla da bunların nasıl yerine getirileceğini açıkladığı şeylerdir.³⁸³

Söz gelimi “...yâhud da kadınlara dokunmuşsanız ve bu hâlde su da bulamamışsanız, o vakit tertemiz bir toprakla teyemmüm edin. Binâenaleyh ondan (niyetle) yüzlerinize ve ellerinize sürün”³⁸⁴ ayetinde varid olan teyemmümün nasıl yapılacağı "Teyemmüm bir vuruşla yüz ve eller mesedilerek yapılır"³⁸⁵ beyanıyla bir emrin yerine getiriliken Peygamberin beyanına ne denli ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Bu da göstermektedir ki bir emrin tam olarak yerine getirilebilmesi için o emrin nasıl yapılması gerektiğinin beyan edilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu konuyu şu şekilde inceleyebiliriz.

a) Sünnetin Abdest ve Temizlikteki Beyanı

“Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...”³⁸⁶ ayeti Kur'an'da abdesti konu alan ayettir. Bu ayeti kerimede “Namaza kalktığınız zaman” ifadesi her namaza kalkıldığında abdest alınması gerektiğini ihsas ettirmektedir. Bu durum sünnette araştırıldığında bu vehim ortadan kalkmaktadır. Zira Allah Rasûlü, her namaz vaktinde abdest aldığı gibi³⁸⁷ tek abdestle birçok namaz da kılmıştır.³⁸⁸

Abdestte ayakların yıkanacağı konusunda yalnızca Kur'an'ı kerimden hüküm çıkarmaya çalıştığımızda tartışma alanına girmiş oluruz. Ancak hadislerin ayakların

³⁸³ Şâfiî, *Risâle*, s. 21.

³⁸⁴ Nisa, 4/43; Maide, 5/6.

³⁸⁵ İbn Mâce, Taharet, 91.

³⁸⁶ Mâide, 5/6.

³⁸⁷ Buhârî, Vudû, 57.; Tirmizî, Taharet, 60.; İbn Mâce, Taharet, 72.

³⁸⁸ Buhârî, Vudu, 57.; Müslim, Taharet, 25.; Tirmizî, Taharet, 45.; Nesâî, Taharet, 100.

nasıl yıkanacağı beyanıyla bu tartışma ortadan kalkar.³⁸⁹ Örneğin “Bir Müslüman güzelce abdest alır; (önce) yüzünü, çenesinden su damlayıncaya kadar yıkarsa; sonra kollarını, dirseklerinden su akıncaya kadar yıkarsa; sonra da ayaklarını, topuklarından su damlayıncaya dek yıkarsa; ardından da kalkıp (iki rekât) namaz kılsa, Allah Teâlâ onun geçmiş günahlarını kuşkusuz affeder.”³⁹⁰ Hadisi ayakların yıkanması gerektiğini ifade etmektedir.

“Eğer cünüp oldunuz ise, temizlenin”³⁹¹ ayeti kerimesinde temizlenmenin nasıl olacağına dair bir beyan bulunmamaktadır. Fakat “..Cünüp iken de -yolcu olan müstesna-yıkanıncaya (gusül edinceye) kadar (namazayaklaşmayın)..” ayeti bunun yıkanmak olduğunu ifade etmektedir. Bu durum bile ayetin yapılışının nasıl olması gerektiğine tam bir açıklık getirmemektedir. Söz gelimi bedenin tamamının yıkanması gerekir mi? Sorusunun cevabını bulamamaktayız. Bütün bunlara sünnet cevap vermektedir.

Cünüplükten temizlenenin; suyu üç kere kullanmasını,³⁹² suyu bütün vücuda yaymasını/ovalamasını,³⁹³ guslü belli bir tertibe göre yapmasını,³⁹⁴ sağdan başlamasını,³⁹⁵ gusül öncesinde necaset gerektirecek pislikleri temizlemesi gerektiğini,³⁹⁶ deniz ve nehir sularıyla da gusül alınabileceğini,³⁹⁷ sünnetten öğrenilebilmektedir.

³⁸⁹ Bu hususta ihtilaf bulunmakla beraber sahih olan görüşe göre yıkamanın, mesh etmekten öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır’ın ifadesiyle abdest hususunda ayakların yıkanmasıyla ilgili sahih olan görüş; çıplak ayakların yıkanması, abdestle giyilmiş mestlerin ise mesh edilmesidir. Zira mücmel olan yıkama emri hadis/sünnet beyanıyla muhkeme dönerken; mesh emrinin mücmelliği baki kalmaktadır. (Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 2/1584-1585).

³⁹⁰ Abdurrezzâk, *Musanef*, 1/54.

³⁹¹ Mâide 5/6.

³⁹² Buhârî, *Gusül*, 4.; Müslim, *Hayz*, 55.

³⁹³ Müslim, *Hayz*, 54.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/81.

³⁹⁴ Buhârî, *Gusül*, 1.; Müslim, *Hayz*, 35.; Mâlik, *Tahâret*, 67.

³⁹⁵ Buhârî, *Gusül*, 1.; Mâlik, *Tahâret*, 67.

³⁹⁶ Nesâî, *Tahâret*, 152-155.

³⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, 239.

Aynı şekilde sünnet, "Tertemiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün"³⁹⁸ ayetinin mücmelini de beyan etmektedir. Şöyle ki Hadisler³⁹⁹; Ellerin toprağa vurulup silkelemeyi ve ellerin nereye kadar mesh edilmesi gerektiğini kayda bağlamıştır. Hadisler aynı zamanda ayette geçen 'Sa'id' ifadesininin "toprak" anlamında olduğunu vuzuha kavuşturmuş oluyor.

Allah azze ve celle'nin "...Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..."⁴⁰⁰ buyruğundaki "hatta tathurn/temizleninceye kadar" ifadesinden maksadın gusledinceye kadar yaklaşmanın manasında olduğunu sünnet beyan etmektedir.⁴⁰¹

b) Sünnetin Namazla ilgili Detayları Beyan Edişi

İbadet olarak namaz, bir ritüeller bütünüdür. Bu ritüellerin nasıl yapılacağını Kur'an bize açıklamamaktadır. Yani namazın kılınış şeklini, hastanın namazının nasıl olacağını, cenaze, cuma ve bayram namazlarının nasıl kılınacağını sünnet aracılığıyla öğrenebilmekteyiz. Bu durum sahabilerden birine sorulduğunda soru soran kişiye çıkışacak tarzda öğle namazının farzının dört rekât olduğunu, imamın namazı gizli kıldırması gerektiğini vb. Allah'ın kitabında bulamayacağını, bunların sünnet tarafından beyan edildiğini ifade ederek cevap vermesi buna güzel bir örnektir.⁴⁰²

Buradan da anlaşılıyor ki namaz ibadeti Peygamber Efendimizin uygulaması yani sünneti olmadan gerek manada nasıl ve ne şekilde yerine getirileceği anlaşılamayacak derecede mücmel kalacak bir konu olmuş olur. Hatta mücmelliği devam etmesi halinde müteşabih sınıfında bile değerlendirmesi gerekebilirdi. Bundan ötürüdür ki Allah Rasûlü "Beni namaz kılıyorken gördüğünüz gibi namaz kılınız"⁴⁰³ buyurmaktadır.

³⁹⁸ Nisa, 4/43.

³⁹⁹ İbn Mâce, Taharet, 91.; Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mucemu'l-Kebir*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1415/1994, 12/367.

⁴⁰⁰ Bakara 2/222.

⁴⁰¹ Müslim, Talâk, 47.; Ebû Dâvûd, Hac, 43.

⁴⁰² Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), *Müsnedü'l-İmam Abdulah b. Mübarek*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, 1407, s. 143.; Şâtibî, *el-Muvafakat*, IV, s. 343.

⁴⁰³ Buhârî, Ezân, 18.; Edeb. 27.; Ahad, 1.; Dârimî, Salât, 42.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/3.

Hadislerin beyanıyla öğrenmekteyiz ki; Hz. Peygamber namaz kılmaya tekbir olarak başlar ve Fatiha Sûresini okurdu. İntikal tekbirleri getirirdi.⁴⁰⁴ Rükû yapardı. Rükûdan kalktığı zaman tam olarak doğrulmadan secdeye varmazdı. Secdeden başını kaldırdığında tam bir celse yapmadan secdeye yönelmezdi. Yani ta'dil-i erkâna riayet ederek namaz kıları.⁴⁰⁵ Her iki rekaat sonrası oturushlarında tahiyat duasını okur, Namazına selamla son verirdi.⁴⁰⁶ Cemaatle namaz kılar ve cemaatle namaz kıldırmanın namazı çok fazla uzatmamasını tembih ederdi.⁴⁰⁷

(1) Sünnetin Ezan Cuma Misafir ve Korku Namazları Hakkındaki İlgili Beyanları

Ezan, namaz vakitlerinin girdiğini ilan etmek anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim; "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için (ezanla) çağırıldığınız vakit Allah'ın zikrine koşunuz..."⁴⁰⁸ ayetiyle ezanın namaz için bir nida/çağrı olduğunu duyurur.

Kur'ân'ı Kerimde ezandan bahseden ayetlerden biri yukarıda verdiğimiz ayet diğeri ise Maide Sûresinin 58. ayetidir. Bu iki ayet dışında ezanla ilgili başka bir ayet bulunmamaktadır. İkinci ayetin konusu da ezanın alaya alınmamasıdır. Dolayısıyla ezan lafızları ve ikamet Kur'an tarafından belirtilmemiştir. Ezan ile kamet aynı şeyler midir? Ayrı şeyler midir? Beyan edilmemiştir. Ezan lafızları, sahabeden Abdullah b. Zeyd tarafından görülen bir rüya üzerine belirlenmiştir.⁴⁰⁹ Bu durum da şayan-ı dikkat bir husustur. Zira burada ezanın mücmelliğini beyan, Peygamber takririnde sahabe tarafından yapılmış olmaktadır.

⁴⁰⁴ Buhârî, Ezan, 117.; Müslim, Salât 28.; Nesâî, Tatbîk, 90.

⁴⁰⁵ İbn Mâce, İkamet, 16, 72.; Nesâî, Tatbîk, 77.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/23;

⁴⁰⁶ Müslim, Salât, 40.; Ebû Dâvûd, Salât, 122.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/31, 194.

⁴⁰⁷ Müslim, Salât 178.; Ebû Dâvûd, Salât 124.; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 3/86.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/74.

⁴⁰⁸ Cuma, 62/9.

⁴⁰⁹ Buhârî, Ezan, 1.; İbn Mâce, Ezan, 1.; Dârimi, Salat, 3.; Ebû Dâvûd, Salat, 28.; Tirmîzî, Salât, 139, 25.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/43.

Öte yandan ezanın mücmelini beyan sadedinde ezan lafızlarının ikişer, kamet lafızlarının birer⁴¹⁰ -başak bir rivayete göre kamette ikişer-⁴¹¹ kere okunması ve sabah namazında “es-salatü hayrun mine’n-nevm” ziyadesi⁴¹² de gözden kaçırılmaması gereken başka bir husustur.

Cuma’nın farziyeti ayetle sabittir.⁴¹³ Ancak mücmel olan ayetteki emrin farziyyete işaret ettiğini,⁴¹⁴ ayette gecen “zikrullah”ın ne olduğunu, Cuma namazının vaktini,⁴¹⁵ rekât sayısı,⁴¹⁶ hutbe ve onun şartları,⁴¹⁷ Cuma namazının sahih olması için şart olan cemaat sayısını,⁴¹⁸ hadisler olmadan bilinebilmesi mümkün gözükmemektedir.

Yine misafirin kılacağı namaz Kur'an'da mücmel olarak yer almıştır.⁴¹⁹ Ayet korku durumunda namazın kısaltılabileceğini, ifade etmektedir. Korku bulunmadığı zaman yolcu tam kılmaya devam etmesine gerek var mıdır? Bu durumun mücmelliğini ortadan kaldıran biri; “Bu Allah'ın size verdiği bir sadakadır, o sadakayı kabul edin”⁴²⁰ hadisidir. Zira bu yönüyle korku durumu olmayan durumlarda namazın kısaltılmaması gerekmektedir. Ancak sünnetin beyanıyla bu mantikî kurgu bozulmuş oldu.

⁴¹⁰ Buhârî, Ezan, 1-3.; Enbiya, 50; Müslim, Salât, 2, 3, 5.; Ebû Dâvûd, Salât, 29.; Tirmîzî, Salât, 27.; Nesâî, Ezan, 2.; İbn Mâce, Ezan, 6.

⁴¹¹ Tirmîzî, Salât, 142.

⁴¹² Ebû Dâvûd, Salât, 28.; Nesâî, Ezan, 6, 15.; İbn Mâce, Ezan, 1, 3.; Dârimî, Salat, 5.; Mâlik, Nida, 8.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/408,409.

⁴¹³ Cuma, 62/9.

⁴¹⁴ Müslim, Cuma, 12 (2/591).; Nesâî, Cuma, 2 (3/88).

⁴¹⁵ Buhârî, Meğâzî, 37 (5/125).; Müslim, Cuma, 9 (2/589).; Ebû Dâvûd, Cuma, 18(1/284).; İbn Mâce, İkametü's-Salat, 84 (1/350, hn: 1100).

⁴¹⁶ Nesâî, Mevâkî, 28 (1/274); Cuma, 41 (3/112).

⁴¹⁷ Müslim, Cuma, 9 (2/589).

⁴¹⁸ Müslim, Cuma, 9 (2/589).

⁴¹⁹ "Yolculuk ettiğinizde kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur." (Nisa, 4/101).

⁴²⁰ Müslim, Salatü'l-Müsifirin, 4.

Aynı şekilde Allah Teâlâ korku namazıyla ilgili ayetlerde belli başlı özellikleri açıklamıştır.⁴²¹ Korku namazının nasıl kılınacağını detayları hadisi şeriflerden daha rahat anlaşılmaktadır. Çünkü korku namazı kılınırken kibleye dönülüp dönülemeyeceği,⁴²² iki gurubun hangi keyfiyette imama uyacakları, bir rekâtı kılmayanların kılmadıkları rekâtı kaza edip etmeyecekleri gibi detayları hadisler beyan etmektedir.⁴²³ Ayrıca ayetin “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırıldığı zaman...” bölümünden dolayı bu namazın sadece Allah Rasûlü ile kılınabileceği kanaati de hâsıl olmaktadır –ki bunu da savunanalar bulunmaktadır- bu tür manaların geçerliliğini hadisler tespit etmektedir.

(2) Tilavet, Sehv ve Şükür Secdeleri ile İlgili Sünnetin Verdiği Detaylar

Kur'an-ı Kerim tilavet ve şükür secdelerini mücmel olarak belirtmiştir. Dolayısıyla bu secdelerin nasıl yapılacağına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu secdelerin ne manaya geldiği hadislerden bilinebiliyor.

Örneğin "Secde et ve rabbine yaklaş"⁴²⁴ ile "kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman derhal secdeye kapanırlar"⁴²⁵ ayetleri farklı secdelere işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen secde ayetlerinin tahlili ve hangilerinin tilavet ve şükür için olduğu ihtilaf konusudur. Secde ayetlerinin sayısı ondört tanedir.⁴²⁶

⁴²¹ “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırılığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazım kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur ya da hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Tine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır” (Nisâ, 4/102).

⁴²² Müslim, 2/213.; Nesâî, 3/175.

⁴²³ Buhârî, Megâzî 31.; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 311-312, Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 12.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/59.; Mâlik, Muvatta, Salâtü'l-Havf, 2.; Nesâî, Salâtül-Havf, 1-5.

⁴²⁴ Alak, 96/19.

⁴²⁵ Secde, 32/15.

⁴²⁶ A'raf, 7/206.; Ra'd 13/15.; Nahl 16/50.; Necm, 53/62.; İnşikak, 84/21.; Alak, 56/19.; İsrâ, 17/109.; Meryem, 19/58.; Hac, 22/18.; Furkan, 25/60.; Neml, 27/25.; Secde, 32/15.; Sad, 38/24.; Fussilet, 41/37.

Tilavet Secdesi için, Sahabeden rivayet edildiğine göre Peygamberimizin içinde secde ayeti olan süreyi okuduğunda secde ettiklerini kendileri de ardında secde ettiklerini bildirmektedir.⁴²⁷ Namazda tilavet secdesi ayeti okunduğunda secde ettiklerini aynı şekilde hutbede bir secde ayeti okunduğunda secde yaptıklarını ifade etmektedir.⁴²⁸

Şükür secdesi ise diğer secdelerinden farklı olarak Peygamberimizin bir müjde üzerine yaptığı secdelerdir.⁴²⁹

Sehiv secdesi namazda unutmaktan dolayı meydana gelen, gecikmeyi veya eksikliği izale etmek amacıyla yapılan secdedir. Bu secdenin ne zaman yapılacağı hadisler vasıtasıyla bilenebilmektedir.⁴³⁰

c) Sünnetin Zekât ve Hacla İlgili Açıklamaları

Zekâtın farziyetini bildiren ayetlerin büyük bir çoğunluğu mücmel olarak gelmektedir.⁴³¹ Zekât farzının ifasını tam olarak anlatmamaktadır. Bu itibarla zekât ayetlerinin hemen tamamı sadece zekâtın farz olduğunu emretmekte tafsilata girmemektedirler. Zekâtın yerine getirilişi hakkında bu mücmel ayetler sünnetin açıklamasıyla ancak tam olarak anlaşılabilir.

Allah Teâlâ “Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev (beyt), Mekke’deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan evdir. Onda açık alametler ve İbrahim’in makâmı vardır. Oraya giren kimse güven içinde olur. Ona bir yol bulabilenlerin Beyt’i haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır).”⁴³² buyurarak Bu ayeti kerimeyle hac ibadetinin ifası farz

⁴²⁷ Müslim, Mesâcîd, 103-111.; Buhârî, Sücud, 8, 9, 12.

⁴²⁸ Tirmizî, Cuma, 52.

⁴²⁹ İbn Mâce, İkamet, 192.; Ebû Dâvûd, Cihad, 162.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/512, 541.

⁴³⁰ İbn Mâce, İkamet, 129-136.; Müslim, Mesâcîd, 13, 95, 102.; Buhârî, Bed’ül-Halk, 11.; Ebû Dâvûd, Salât, 189,190,195.; Nesâî, Sehv, 26.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/409.

⁴³¹ Bakara, 2/45, 83, 110, 177, 267, 277.; Nisa, 4/77.; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71, 103.; Rum, 30/39.; Mü’minûn, 23/4.

⁴³² Âl-i İmrân 3/96-97.

kılınmıştır. Hacc ibadetindeki mücmeller de yine Resulullah tarafından açıklanmıştır. Zira Allah Rasûlü hac menasikinizi benden öğreniniz⁴³³ buyurması hac ayetlerinin⁴³⁴ mücmel olarak belirttiği yönleri beyan edeceğini göstermektedir.

Görülüyor ki; bir ibadetin Kur'ân'ı Kerim'de mücmel olarak gelmesi onun nasıl yapılacağı problemini ortaya koymaktadır. Bu durumun ise Peygamberin sünnetine müracaat edilerek çözülmesi gerektiği ortaya çıkmış olmaktadır.

2. İbadetlerin Hükümünün Sünnetle Beyanı

Mükellefiyetin oluşmasının şartlarından biri akıl diğeri ise ehliyettir. Zira bunlar olmadığında hitap amaçsız ve karşılıksız bir hale düşecektir. Amacı olmaya bir hitap düşünmek makul değildir. Çünkü hitabın amacı muhataplara salih olan şeyleri anlatmaktır. Dolayısıyla hitabın açık anlaşılır mücmel ve müteşabih olmaması gerekir.⁴³⁵ Bundan dolayı bütün mükellefiyet yüklenen emir ve yasaklarda akıl ilk şart olarak koşulmaktadır. Bundan sonra da ehliyet öne çıkmaktadır.

Abdest alırken yıkanacak organların bir kere yıkanması gerektiğini ayetten ve Allah Rasûlü'nün fiillerinden anlıyoruz⁴³⁶ ki bu durum farz olduğuna işaret etmektedir. İki ve üç kere yıkamanın⁴³⁷ caiz olduğunu, üçten fazla yıkamanın ise mekruh olduğunu hadis/sünnet beyanından öğrenmiş olmaktadır. Bütün bu sayı ve miktarların ölçüsü bizleri böyle bir sonuca götürmektedir.

Aynı şekilde bir abdestle namazları kılmak caizdir.⁴³⁸ Her namaz için abdest tazelemek ise müstehabtır.⁴³⁹ Namazda fatiha okumanın gerekliliğini ifade eden

⁴³³ Müslim, Hacc, 31.; Ebû Dâvûd, Menasik, 77.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/237, 378.

⁴³⁴ Bakara, 2/196-198.; Bakara, 2/203.; Âl-i İmrân, 3/97.

⁴³⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakat*, IV, s. 146-147.

⁴³⁶ Buhârî, Vudû, 22.; Ebû Dâvûd, Taharet, 54.

⁴³⁷ Buhârî, Vudû, 23, 24.; Müslim, Tahâret, 3.; Nesâî, Tahâret, 140.; İbn Mâce, Tahâret, 422.

⁴³⁸ Buhârî, Vudu, 57.; Müslim, Taharet, 25.; Tirmizî, Taharet, 45.; Nesâî, Taharet, 100.

⁴³⁹ Buhârî, Vudû, 57.; Tirmizî, Taharet, 60.; İbn Mâce, Taharet, 72.

hadislerden öğrendiğimize göre fatihatsız namazın eksik olacağıdır.⁴⁴⁰ Dolayısıyla bu durum namazda fatihayı okumanın vacip olduğu hükmüne işaret etmektedir.⁴⁴¹

Farzdır diyenlere göre ta'dil-i erkâna riayet etmeyen namazı sahih değildir. Delilleri de bu bölümle ilgili hadîslerdir.⁴⁴²

Ramazan ayında oruç tutmanın farziyyetinin hangi günlerde olduğunu ifade eden ayet, “(O) sayılı günler(dir)...” ifadesidir. Bu ifade mücmeldir. Zira sayılı günler; bir hafta, bir ay, olarak da anlaşılabilir. Bu ifadedeki mücmellik siyakta geçen “Ramazan ayı” ifadesiyle beyana kavuşmuştur. Sayılı günlerin “Ramazan ayı” olduğunu da Rasûlüllah’ın beyanı da desteklemektedir.⁴⁴³

İtikâfa giren kimsenin, itikâfı sırasında, bedenine çeki düzen verip saçını başını düzeltebileceğinde bir mahzur yoktur. İtikâfın gereklerinden olmamasına rağmen bunların yapılması mekruh değildir.⁴⁴⁴ Arafat vakfesi farzdır.⁴⁴⁵ Müzdelife vakfesi farz değildir.⁴⁴⁶

3. İbadetlerin Sebeplerinin Sünnetle Beyanı

Sebepler, Şârî’nin, varolmasını hükmün varlığına, olmamasını da hükmün yokluğuna alamet kıldığı durumdur.⁴⁴⁷ Akıl, sebeple hükümün uygun oluşunu kavraması durumunda sebebin adı aynı zamanda “illet” de olur. Bundan dolayı vakitli

⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd, İkâmetü’s-Salavât, 11.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/242.

⁴⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, tah. Muhammed Sadık, Kumhavi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1992, I, s. 22-24.

⁴⁴² Buhârî, Ezan, 127,140; Fedâilü'l-Ashâb, 18; Müslim, Salât; 38/195; Ebû Dâvûd, Salât, 147, 148/855; Tirmîzî, Salât, 196/265; Nesâî, İftitâh, 89.

⁴⁴³ Buhârî, Savm, 5, 11, 13.; Talâk, 25; Müslim, Sıyam, 2, 6-9,17.; Ebû Dâvûd, Savm, 4, 6, 7.; Tirmîzî, Savm, 2.; Nesâî, Sıyam, 9, 13, 17.; İbn Mâce, Sıyam, 7.; Dârimi, Savm, 2, 15.; Mâlik, Sıyam, 1-3.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/5, 13, 63, 145.

⁴⁴⁴ Müslim, Hayz, 9.

⁴⁴⁵ Nesâî, Menâsikü'l-Hacc, 203 (5/256); İbn Mâce, Menâsik, 57 (2/1003); Tirmîzî, Tefsîr, 3 (5/214); Ebû Dâvûd, Menasik, 69 (2/485).

⁴⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, (2/33); Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, (4/168).

⁴⁴⁷ Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Sebepler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebepler--fikih> (29.06.2019).

olan ibadetlerin tamamının sebepleri kendi vakitleridir. Bu vakitlerin tesbiti de sünnet tarafından yerine getirilmektedir.

Söz gelimi Kur'ân'ı Kerim, "Sizden kim (Ramazan) ayına erişirse, (farz olan) o orucu tutsun,"⁴⁴⁸ buyurmuş, ancak Ramazan ayının tesbiti hadis ve sünnetin beyanına bırakılmıştır. Çünkü bu yönüyle bu ayet mücmel olmakta ve Şârî tarafından beyana ihtiyaç duymaktadır. Bundan ötürü "Hilali gördüğünüzde oruca başlayın, yeni (öbür) hilali gördüğünüzde de oruca son verin (bayram ilan edin). Eğer hava bulutlu olursa (günleri sayarak) takdir ediniz."⁴⁴⁹

Dolayısıyla Peygamber Efendimiz, Ramazan orucunun farziyet sebebini Ramazan hilali olarak beyan etmiştir. Hilal görülünce Ramazan başlar, yine hilal görülünce de bayram ilan edilir. Böylece ayeti Kerimenin maksadının ne olduğu anlaşılmış olur. Aynı şekilde bayram hilali ve diğer benzeri ibadetlerde bunun gibidir.

Oruç tutmamanın caiz olması için, yolculuk; bir malın mülkiyetinin kazanılması için, alım-satım sözleşmesi; bir malın kullanım hakkının doğması için, kira sözleşmesi; namazların vucubiyeti için vaktinin girmesine; akarabalık ve velayet, miras için; küçüğün başkasının malını telef etmesi, tazmin sorumluluğu için; nisap miktarı mala malik olmak, zekâtın vacip olması ve zekât ödeme sorumluluğunun doğması için; evlenme akdi, karı-koca olarak yaşamamanın helal olması için; boşanma, birlikte yaşama helalliğinin ortadan kalkması için; vakıf tasarrufunda bulunmak, mülkiyetin elden çıkması için; gayrimenkule ortak ve bitişik olmak, şuf'a hakkına sahip olmak için bir sebeptir. Bu yukarıdan beri saydığımız sebeplerden hemen hepsinin beyanı hadisler⁴⁵⁰ tarafından yapıldığı için mücmel ayetlerde bulunan bu hükümler gerçek maksada ancak ulaştırmaktadırlar.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/185.

⁴⁴⁹ Buhârî, Savm, 5, 11, 13.; Talâk, 25; Müslim, Sıyam, 2, 6-9, 17.; Ebû Dâvûd, Savm, 4, 6, 7.; Tirmîzî, Savm, 2.; Nesâî, Sıyam, 9, 13, 17.; İbn Mâce, Sıyam, 7.; Dârimi, Savm, 2, 15.; Mâlik, Sıyam, 1-3.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/5, 13, 63, 145.

⁴⁵⁰ Buhari, İcare, 10.; İbn Maâce, Ruhun, 4.; Buhârî, Mevakît, 27; İbn Mâce, Salât, 2; Müslim, Mesacid, 171, Ebû Davûd, Salât, 2; Nesâî, Mevâkît, 15.

Namazdaki kısaltmanın yolculuk hâlindeki korkuyla alakalı olduğunu görürüz. Çünkü Allah azze ve celle “*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur...*”⁴⁵¹ buyurmaktadır. Dolayısıyla âyetteki namazı kısaltma meselesi korku hâlinde geçerlidir. Daha sonra sünnetle, güven ve huzur hâlindeki namazı kısaltma hükmünü korku hâlindeki hükme katılmıştır.⁴⁵² Yani sünnet bizlere güven içindeki yolcunun namazı kısaltması durumu, korku halindeki yolcunun hükmünde olduğunu beyan etmiştir. Çünkü Allah Rasûlü korku olmadığı hallerde de namazlarını kısalttığı rivayet edilmiştir.⁴⁵³

4. İbadetin Rükün ve Şartlarının Sünnetle Beyanı

Rükün, bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısında bir parça teşkil eden unsurdur. Şart ise bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber, onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıftır. Ahkâm ayetlerinin büyük bir kısmının mücmel olması ve bunların emir ve yasaklardan meydana gelmesi onların kendi içinde şartlar ve rükünler barındırmasını gerekli kılar. Kendi içinde böyle bir durum bulunmadığı durumlarda mücmeli beyan etme görevi verilmiş sünnetin şart ve rükünleri beyan etmesi gerekmektedir. Yoksa emir ve yasakların sınırları ve asıl ile fer’leri tam olarak anlaşılamadığı için bu emir ve yasaklar tam ve eksiksiz yerine getirilmesi zorlaşmaktadır. Bu durum sünnetin Kur’an’dan sonra ikinci bir delil olduğunu da ispat etmektedir.

Bu durumda rükün ve şartların çeşitli konularda karşımıza çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Hatta imani meseleler dahi bu konuda pay sahibidirler. Zira neredeyse rükün ve şart olmayan bir emir ve yasak veya ibadet ve ceza bulunmamaktadır. Bundan ötürü bu meseleyi teker teker ele almakta fayda görmekteyiz.

⁴⁵¹ Nisâ, 4/101.

⁴⁵² Müslim, Salâtü’l-Müsâfirin 4.; Nesâî, Taksîru’s-Salât, 1.; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/134, 140.

⁴⁵³ Buhârî, Taksîru’s-Salât, 2.; Müslim, Salâtü’l-Müsâfirin, 20.; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 3/140.

a) İbadetlerde

(1)Necasette

Gerek beden veya giysiler gerekse de namaz kılınacak yerin temizliği ibadetler için önemli bir şarttır. Necasetin bulaştığı beden veya namaz yerinde namaz kılmak hususunda Kur'an'da yeterli beyan bulunmamaktadır. Zira Kur'an "Elbiselerini temiz tut"⁴⁵⁴ gibi ifadelerle emirlerini mücmel tarzda beyan etmektedir. Bu itibarla detaylı temizlik şartları sünnet tarafından belirtilmiştir. Şöyleki; hadisler elbisenin, vücudun ve namaz kılınacak yerlerin necis hükmünde olması unsurlarını tek tek ifade etmiş ve ayetin mücmel olarak beyan ettiği konuyu hem tafsil etmiş hem de ziyade hükümler getirmiştir. Netice olarak elbiseye bevin değmesi,⁴⁵⁵ elbiseye meninin değmesi,⁴⁵⁶ elbiseye kanın değmesi,⁴⁵⁷ necaset bulaşmış toprağın temizlenmesi,⁴⁵⁸ katı cisimlerin necasetinin ancak bulaştığı yeri necis hale getirilmesi⁴⁵⁹ vb. durumlar sünnetin vuzuha kavuşturduğu mevzular olmuştur.

(2)Abdest ve Temizlikte

Abdest ayeti daha öncede ifade edildiği gibi dört farzı beyan etmektedir.⁴⁶⁰ Ancak bu abdestin hangi sularla alınacağı mücmeldir. Bunun yanında yağmur, kar ve dolu suları, esas itibariyle temizdirler.⁴⁶¹ Bu ve benzeri ayetlerden⁴⁶² bu tür sular temiz

⁴⁵⁴ Müddessir, 74/4.

⁴⁵⁵ Buhârî, Vudû, 59.; Müslim, Tahâret, 104.; Ebû Dâvûd, Tahâret, 137.; Nesâî, Tahâret, 188.; Dârimî, Vudû, 63.; Malik, Tahâret, 1/10.; Cuma, 77.; İbn Mâce, Tahâret, 77.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 76, 97.

⁴⁵⁶ Müslim, Tahâret, 107.; İbn Mâce, Tahâret, 81.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/142.

⁴⁵⁷ Buhârî, Vudû, 63.; Hayz , 9.; Ebû Dâvûd, Tahâret, 130.; Tirmîzî, Tahâret, 104.; Nesâî, Tahâret, 26.; Hayz, 62.; Dârimî, Vudû, 83.; Müslim, Tahâret, 110.

⁴⁵⁸ Müslim, Tahâret, 98, 100.; Buhârî, Edeb, 35.; Nesâî, Tahâret, 44.; Miyah, 3.; İbn Mâce, Tahâret, 78.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/191.

⁴⁵⁹ Buhârî, Zebâih, 34; Vudû, 67, Ebû Dâvûd, Et'ime, 47.; Tirmîzî, Et'ime, 8.; Nesâî, Fer'i, 10.; Dârimî, Vudû, 60; Malik, İsti'zan, 60.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/233, 265, 490; 6/329-330.

⁴⁶⁰ "Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi, dirsekiere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı da meshedin ve topuklarınıza kadar ayaklarınızı da (yıkayın)." (Maide, 5/6).

⁴⁶¹ Furkan, 25/48.

⁴⁶² Zümer, 39/21.; İsrâ, 17/90-91.

ve temizleyici sular olduğu kanaati oluşmaktadır. Bu durumun delaletini kat'i duruma çıkaran şey ise Peygamberimizin uygulamalarıdır.

Buna ilaveten hadisler; deniz suyunun hükmünü⁴⁶³, suların hangi durumlarda temiz ve temizleyici olma özelliğini⁴⁶⁴ yitirdiklerini, ne tür hususların suyun temizleyiciliğine verdiğini, hayvanların artıklarının durumunu⁴⁶⁵ çözüme bağlamıştır.

(3) Namazda

“...namazı dosdoğru kılarlar...”⁴⁶⁶ ayeti kerimesinde vb. diğer ayetlerde müfessirlerimiz “ikame” lafzı namazı, içindeki kıyam ve diğer şartları ve rükünleriyle birlikte eda etmek anlamına geldiğini ifade etmektedirler.⁴⁶⁷ Bu ayette bulunan “ikame” lafzı namazın rükünlerinden olan kıyama; “Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun”⁴⁶⁸ ayeti namazın rükünlerinden olan kıraate; “Onlara ‘Rukû edin’ dendiği zaman rükû etmezler”⁴⁶⁹ ayeti namazın rükünlerinden olan rukûya işaret ettikleri ifade edilse bile bu ayetlerin gerçek mahiyetlerini ve namazın kılınışını ifade eden sünnet/hadistir.

Aynı şekilde imamın arkasında cemaatle namaz kılanın kıraat etmesine gerek olmadığını⁴⁷⁰ ve bu durumun namazın rükünlerinden hariç tutulduğunu, Fatiha’sız namazın eksik olacağını,⁴⁷¹ secde yapılırken hangi uzuvların yere temas etmesi

⁴⁶³ Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.; Tirmîzî, Tahâret, 52.; Nesâî, Tahâret, 46; Miyah, 4; Sayd, 35.; İbn Mâce, Tahâret, 38; Sayd, 18.; Malik, Tahâret, 12; Dârimî, Vudû, 53.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, Tahâret, 34; Tirmîzî, Tahâret, 49.; Nesâî, Miyâh, 1, 2.; İbn Mâce, Tahâret, 76; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/235,284.

⁴⁶⁵ Ebû Dâvûd, Tahâret, 38.; Tirmîzî, Tahâret, 69.; Nesâî, Tahâret, 53; Miyah 8.; İbn Mâce, Tahâret, 32.; Dârimî, Vudû, 58.; Malik, Tahâret. 13.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/3.

⁴⁶⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, I, s. 28.

⁴⁶⁸ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁶⁹ Mürselat, 77/48.

⁴⁷⁰ Buhârî, Ezân 95.; Müslim, Salât, 35-36.

⁴⁷¹ Müslim, Salât, 39-41.; Ebû Dâvûd, Salât 132.; Buhârî, Ezan, 95.; Tirmîzî, Mevâkıf, 69.; Nesâî, İftah, 24.; İbn Mâce, İkamet, 11.; Dârimî, Salat, 36.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/255, 290, 460, 487.

gerektiğini,⁴⁷² namazda konuşulmayacağını,⁴⁷³ bazı rekâtlarda kıraatin zorunlu olduğunu, gündüz namazlarında sesiz gece namazlarında sesli olarak kıldırılacağını⁴⁷⁴ vb. şartların veya şartlardan istisnaların tamamını hadis/sünnet kaynağından öğrenerek uygulamaktayız.

“Kur’ân okunduğu zaman dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin”⁴⁷⁵ ayeti kerimesi hakkında Mücahid, “namazda ve hutbede” yorumunu yapmıştır.⁴⁷⁶ Bu durum, imamın sesli okuduğu namazlarda olması ihtimali daha yüksektir. Aynı durum hutbe için de gerekli değildir. Zira hutbenin Kur’ân okunmayan kısımlarında da susmak gerekmektedir. Dolayısıyla “namazda” kaydı daha uygun düşmektedir.⁴⁷⁷ Zira Hadis-i Şerifte “İmam, kendisine uyulması için vardır. O (Kur’ân) okuduğunda sessiz olun.”⁴⁷⁸ “İmam tekbir getirince siz de tekbir getirin. (Kur’ân) okuduğunda da sessiz olun.”⁴⁷⁹ Hadisleri, namazın şartlarını ifade eden sünnete işaret etmektedir.

Namazın şartlarından biri de manevi pislikten temiz olarak namaza durmaktır. Bu durum namazı emreden ayetlerle değil de sünnetle beyan edilmiştir.⁴⁸⁰ Bir diğer şart ise avret dediğimiz namazda örtülmesi gereken yerleri örtterek namaz kılmaktır.⁴⁸¹

Kibleye yönelme şartı Kur'an'la sabittir. Ayette, "Her nereden yola çıkarsan, yüzünü mescidi haram semtine çevir..."⁴⁸² olarak ifade edilmiştir. Ancak bazı durumlarda kibleye dönme imkânı bulunmamaktadır. Söz gelimi bineğe veya gemiye

Buhârî, Ezan, 133-134.; Müslim, Salât, 229-230.; Nesâî, Tatbik, 43-44.; İbn Mâce, İkamet, 19; Dârimî, Salat, 73.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/292,305.

⁴⁷³ Buhârî, el-Amel fi's-Salât, 2.; Müslim, Mesâcid, 35.; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 2/356.

⁴⁷⁴ Şafîi, *Risale*, s. 176-177.

⁴⁷⁵ A'râf, 7/204.

⁴⁷⁶ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid Taberi, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an/Tefsirü't-Taberi*, Daru Hecer, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türki, 26 Cilt, 2001, IX, s. 165.

⁴⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/155; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 3/537.

⁴⁷⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 68.; Nesâî, İftitâh, 30.; İbn Mâce, İkametü's-Salât, 13.

⁴⁷⁹ Müslim, Salât, 62-63.; İbn Mâce, İkametü's-Salât, 13.

⁴⁸⁰ Buhârî, Vüdû, 2.; Ebû Dâvûd, Taharet, 81.; Tirmizî, Ridd, 12.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/308.

⁴⁸¹ Ebû Dâvûd, Salat, 26, 83-85; Libâs, 34.; Tirmizî, Salât, 277.; Malik, Muvatta, Cemaat, 35-36.

⁴⁸² Bakara, 2/149.

binildiği zaman böyle bir durum medana gelmektedir. Bu durumda bineğin döndüğü taraf nafîle namazlar için geçerli olmak kaydıyla⁴⁸³ mescidi haram olması şart değildir.⁴⁸⁴ Ayrıca namaz kılınan yerin de temiz olması namazın şartlarından⁴⁸⁵ Yeryüzü temizdir. Yani her mekânı namaz için müsaittir. Ancak, mezarlık ve tuvalet bu genel cevazdan müstesnadır.⁴⁸⁶ Zira bunlardan biri pis bir yerdir. Diğer ise tevhide zarar verecek bir durumu bertaraf etmektedir. Aynı şekilde “Rükû ve secdelerde belinizi düz tutmazsanız, namazınız tam olmaz.”⁴⁸⁷ Hadisinden de anlaşılacağı üzere ta'dil-i erkân da namazın şartları arasındadır.

Cuma namazı kimlere farzdır.⁴⁸⁸ Hutbesi nasıl okunur.⁴⁸⁹ Hutbede nasıl davranılır.⁴⁹⁰ Vakti ne zamandır.⁴⁹¹ Kaç kişinin olması gerekir gibi şartların tamamını beyan eden sünnettir.

(4)Oruç

Oruç ayetinin farz oluşu ve şartlarını belirleyen ayetleri şöylece sıralamak mümkündür; oruç diğer ümmetlere de farz kılınmıştır. Orucun günleri sayılı/bellidir. Hasta ve yolcular Ramazan dışında tutamadıkları oruçları kaza ederler. Oruç tutamayacak durumda olanlar fidye verir. Bu aya ulaşanını onu oruçla geçirmesi gerekir. Oruç gecelerinde eşlere yaklaşmakta bir sakınca yoktur. Fecr-i sadığa kadar sahur yapılabilir. Akşam vaktine kadar oruç tutulması icab eder.⁴⁹²

⁴⁸³ Buhârî, Tefsir, 9.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/446.

⁴⁸⁴ Buhârî, Taksîr, 718; Salât, 31; Vitir, 6.; Müslim, Müsafirîn, 31,32,37,39,40; Tirmizi, Salât, 143.; Ebû Dâvûd, Sefer, 8.; Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsud*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993, I, s. 249.

⁴⁸⁵ Dârimî, Salat, 111.

⁴⁸⁶ Ebû Dâvûd, Salât, 24.; Tirmîzî, Mevâkît, 119.; İbn Mâce, Mesacid, 4.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/83, 96.

⁴⁸⁷ Ebû Dâvûd, Salât, 148/855.; Tirmîzî, Salât, 196/265; Nesâî, İftitah, 89.

⁴⁸⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 209.

⁴⁸⁹ Müslim, Cum'a, 43,44.; Nesâî, 'ideyn, 22.; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

⁴⁹⁰ Buhârî, Cuma, 27.; Müslim, Cuma, 35,39.; Nesâî, Cuma, 18.; Ahmed b. Hanbel, 4/27, 28, 29.

⁴⁹¹ Buhârî, Cuma 16.; Tirmîzî, Cuma, 9.; Nesâî, Mevakît, 31,34.; İbn Mâce, Cenâiz, 30; Dârimî, Salât, 142.; Ahmed b. Hanbel, 2/87; 3/128, 150, 228, 4/152, 295.

⁴⁹² “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa,

Bundan dolayı yukarıdaki ayetlerde oruçta niyetin, orucu bozan şeylerin, hayız ve nifas halindeki kadınların, orucun tutulma vaktinin sınırlarının, orucu kasten bozanın durumu hakkında malumat bulunmamaktadır.

Orucun geçerli olmasının şartlarından biri niyettir. Niyet ise bütün amelelerde temel bir ilkedir. Bu niyetin ne zaman olması gerektiği şartını peygamber haber vermektedir. Bu da ayetteki mücmelliğin bu yönünün izale etmektedir. Şöyle ki; “Fecir vaktinden önce oruca karar verip niyet etmeyenin orucu yoktur.”⁴⁹³ “ Ancak fecir vaktinden önce niyetlenen insan, oruç tutmuş olur.”⁴⁹⁴ Hadisleri durumun sınırlarını belirlemiş olmaktadır.

Bir diğer şart ise orucu bozan şeylerden sakınmak, hayız ve nifas halinde olmamaktır. Zira “Biz Rasûlullah’ın zamanında hayız olur, sonra temizlenirdik. Hz. Peygamber bize tutmadığımız oruçları kaza etmemizi emreder, kılmadığımız namazlarımızı kaza etmemizi emretmezdi.”⁴⁹⁵ Hadisi ayetin mücmel yönünü bu şekilde ifade etmektedir.

Aynı şekilde orucu vaktinde tutmak da sıhhat şartlarındandır. “Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın.”⁴⁹⁶ ayetinde orucun tutulma vaktinin nihayeti “geceye kadar” ifadesiyle gelmektedir. Bunun anlamının akşama kadar olduğunu hadislerin beyanıyla öğrenmekteyiz.⁴⁹⁷

tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir. Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı...Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da geceye/akşama kadar orucu tam tutun....” (Bakara, 2/183-187).

⁴⁹³ Buhârî, Savm, 5, 11, 13; Talâk, 25, Sıyâm, 2.

⁴⁹⁴ Muvatta, Sıyâm, 2; Nesâî, Sıyâm, 68.

⁴⁹⁵ Tirmîzî, Savm, 67

⁴⁹⁶ Bakara, 2/187.

⁴⁹⁷ Buhârî, Savm, 42.

(5)İtikâf

“Siz mescidlerde itikâf halindeyken”⁴⁹⁸ âyetinde herhangi bir ayırım gözetmeksizin bütün mescidler kast edilmiştir. Ancak İçinde Cuma kılınan mesciddeki itikâf, tam ve eksiksiz olur. Zira orada itikâfa giren kimsenin, itikâf hâlindeyken başka mescide çıkmasına gerek yoktur. Fakat içinde Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmişse oradan, (düzenli) cemaati bulunan Cuma mescidlerine çıkmak durumundadır. Bu sebeple Cuma kılınmayan mescidlerdeki itikâf, itikâfin eksiksizce tamamlanabildiği (düzenli) cemaate sahip Cuma mescidlerindeki itikâf gibi tam ve noksansız olmayacaktır. Her ne kadar bu durum, (düzenli) cemaati olmayan ve Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmeye engel değilse de buralardaki itikâf, sözünü ettiğimiz Cuma mescidlerindeki itikâftan eksiktir, tam değildir.⁴⁹⁹

Kadınların itikâf yerleri evleridir. Erkeklerin itikâf yeri, farz namazları için en faziletli sayılan yerler olduğuna göre, kadınların itikâf yerleri de farz namazları için en faziletli sayılan mekânlar olacaktır. Orası da kendi evleridir.⁵⁰⁰ Bu, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed’in görüşüdür.⁵⁰¹

İtikâfin şartlarından biri de oruçtur. Çünkü oruç ahkâmının hemen ardı sıra itikâf ayeti gelmesi ve diğer nakli deliller bunu ihsas ettirmektedir. “Oruç tutmadan itikâf olmaz.” Bu vaziyette (oruçlu olarak) itikâfa giren kimse, (itikâfi geçerli bir) “mu‘tekif” sayılır. Fakat oruç tutmadan itikâfa girerse mu‘tekif sayılmaz.⁵⁰² Ebû Hanîfe, M âlik, Züfer ve Ebû Yusuf da bu konuda böyle düşünüyor hatta şunu söylüyorlardı: “Bir adam oruçlu olarak sabahlasa sonra da o gün itikâfa girmeyi adasa ve itikâf mahalline girip o şekilde güneş batıncaya kadar orada kalsa, (itikâfi geçerli bir) mu‘tekif sayılır.”⁵⁰³

⁴⁹⁸ Bakara, 2/187.

⁴⁹⁹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *Musannef*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1409, II, s. 337.; İmam Tahavi, *Ahkam’ul-Kur’an*, I, s. 462-463.

⁵⁰⁰ Buhârî, İ’tikâf, 7.; Müslim, İ’tikâf, 6.; Ebû Dâvûd, Savm, 77.; Nesâî, Mesâcid, 18.; Mâlik, İ’tikâf, 7.

⁵⁰¹ İmam Tahavi, *Ahkam’ul-Kur’an*, I, s. 469-470.

⁵⁰² Abdurrezzâk, *Musannef*, 4/139, 353, 354.; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/140.

⁵⁰³ İmam Tahavi, *Ahkam’ul-Kur’an*, I, s. 477.

Oruçsuz itikâfin da mubahlığı tartışmalı olmakla beraber İmam tahavi bu kimsenin itikâf ehli olmadığını savunmaktadır.⁵⁰⁴

Mu'tekifin itikâf mahallinde, itikâfin gereklerinden sayılmayan alışveriş ve içinde günah olmayan konuşmalar gibi şeylerle meşgul olup olamayacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunları yapabileceğini söylemişlerdir.⁵⁰⁵ Bazıları ise bunu hoş karşılamamıştır.

(6)Hac ve Umre

Haccın, bir kişiye farz olması için diğer ibadet mükellefiyetlerinde olduğu gibi Müslüman olmak, akıl-baliğ olmak, köle olmamak gibi şartlara ilaveten “*men isteda'e ileyhi sebila/gücü yetenlere*” şartı bulunmaktadır. Bu şartın mahiyeti mücmel kaldığı için bunu, Allah Rasûlü Kâbe'den uzakta olanlar için “azık ve binit”⁵⁰⁶ olarak beyan etmiştir. Bunun bir diğer manası imkân sahibi olmaktır.

Kadınlar için yukarıdaki şartlara ek olarak kadının kendisine refakat edebilecek bir mahreminin bulunması gerekir.⁵⁰⁷ Bütün bunlar mücmel olan hac ayetlerini beyan eden sünnetlerdir.

“Ümmetim hacdaki ibadetlerini (benden) alsın. Zira bilemiyorum, belkide bu yıldan sonra sizinle buluşamayabilirim”⁵⁰⁸ hadisi de bu durumu daha güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Haccın geçerli olmasının şartlarından biri ihramdır. “...Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılsa...”⁵⁰⁹ ayetinin ihrama işaret ettiğini veya da telbiye getirmeye işaret ettiğini ifade eden tefsirler bulunmaktadır.⁵¹⁰ İhram da kendi içinde şartlar barındırmaktadır. Yoksa yalın bir şekilde ihrama girilmesi gerekir demekle ihram şartı

⁵⁰⁴ Buhârî, İ'tikâf, 5.; Müslim, Eymân, 28.; Nesâî, Eymân, 36.

⁵⁰⁵ Buhârî, İ'tikâf, 8.; Müslim, Selâm, 24, 25.; Ebû Dâvûd, Savm, 80.

⁵⁰⁶ Dâraikutnî, es-Sünen, 2/215.; Tirmizî, Hac, 43, 177.

⁵⁰⁷ Buhârî, Cihad, 140.; Müslim Hac, 424.; İbn Mâce, Menâsik 7.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/222.

⁵⁰⁸ Müslim, Hac, 310.

⁵⁰⁹ Bakara, 2/197.

⁵¹⁰ Taberî, *Tefsîr*, 2/262.

analaşmış olmuyor. İhrama, mikat sınırlarından girmek gerekmektedir.⁵¹¹ Telbiye getirmek gerekir.⁵¹² Hacda telbiye namazdaki tekbir gibidir.⁵¹³ Telbiye mikat sınırında getirilir.⁵¹⁴

Bir diğer şartta haccı belirlenen zaman içinde yapmaktır. İbadetlerde zamanların sınırlarını ekseriyetle sünnet belirler. Hac ibadetinde bu durum daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira hac ibadeti ile ilgili ayetlerde zamana vurgular mücmel tarzda gelmişlerdir. Bundan dolayı ibadetlerin sıralaması ve bunların başlangıç ve bitiş süreleri Allah Rasûlü tarafından beyan edilmiştir. Söz gelimi Arafatta vakfe, haccın rükünlerindendir. Ancak bu rüknün zaman açısından beyanına işaret yalnızca arefe günüdür. Vakfe, bu günün hangi saatinde başlanıp en son hangi saatinde son bulacağı ise sünnet tarafından beyan edilmiştir.⁵¹⁵ Söz gelimi “... Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesim zamanıdır.”⁵¹⁶ Hadisi de Şafii mezhebine göre kurban kesim günlerinin zamanını beyan etmektedir.

Aynı şekilde haccı belirlenen mekânlarda yapmak ta haccın geçerli olması için şarttır. “İşte burası Arafat'tır, bu da vakfe yeridir. Arafat'ın tamamı vakfe mekânıdır.”⁵¹⁷ Hadisi Arafatta vakfeye işaret eden ayette mücmel olarak gelen ayeti beyan etmektedir. Buna ek olarak “Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir.”⁵¹⁸ Şeytan taşlamayı Mina'da ve belirli sıraya göre yapmak gerekir.⁵¹⁹

“Arafat'ın tamamı vakfe yeridir; ancak Ürene vadisinden çıkıp uzaklaşın. Müzdelife'nin de tamamı vakfe yeridir; ancak Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın.

⁵¹¹ Buhârî, Hac, 7.; Müslim, Hac, 12.; Ebû Dâvûd, Menâsik, 8.; Nesâî, Menâsik, 20.

⁵¹² Buhârî, Hac, 26.; Müslim, Hac, 19, 20.

⁵¹³ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, II, s. 25.

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, Menâsik 21.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/260.

⁵¹⁵ Ebû Dâvûd, 2/196.; Tirmizi, 3/238.; Nesâî, 5/263, İbn Mâce, 2/1004.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/261.

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/82.

⁵¹⁷ Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.; Dârimî, Menâsik, 50.; Tirmizî, Hac, 54.; İbn Mâce, Menâsik, 55.

⁵¹⁸ Müslim, Hac, 310 (1/893).; Nesâî, Menâsik, 212 (5/265).

⁵¹⁹ Buhârî, Hac, 136; Müslim, Hac, 305-306.

Mina'nın her tarafı da kurban kesim yeridir. Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesim zamanıdır.”⁵²⁰ İşte bunların tamamını sünnetten öğrenmekteyiz.

(a).Tavaf

“Kim, Kâbe’yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur” âyeti “Ve Beyt-i Atîk’i (Kâ’be’yi) tavaf etsinler”⁵²¹ ayetinden maksat ziyaret/îfâza tavafıdır. Bu tavafın şartları, Arafat vakfesini yapmış olmak ve vaktinde yerine getirilmiş⁵²² olması gerekir. “(Sizden) biri, son olarak Kâ’be’yi ziyaret etmeden (Mekke’den) ayrılmasın”⁵²³ kast edilen tavaf veda tavafıdır.

Peygamberimiz (a.s.) Mekke’ye geldiklerinde ilk iş olarak abdest alıp, sonra da Kâ’be’yi tavaf etmesi,⁵²⁴ hacı ekber diye tarif edilen Berae Sûresinin indirildiği yıldan sonra müşriklere hacın yasaklanması, kabenin çıplak tavaf edilmemesi,⁵²⁵ tavafın yedi şatv oluşunu, remel yapmayı hadislerden öğrenmiş oluyoruz.⁵²⁶

Tavafa haccerül esvedden başlamayı,⁵²⁷ tavafı, hicr’in dışından yapmayı,⁵²⁸ “Makâm-ı İbrahim’den bir namaz yeri edinin”⁵²⁹ ayetinin tavaf sonrası tavaf namazı kılınmasına⁵³⁰ delalet ettiğininide tamamen sünnet vasıtasıyla öğrenmiş bulunmaktayız.

(b).Sa’y

“Şüphesiz Safa ile Merve Allah’ın sembollerindendir. Kim, Kâbe’yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur” ayeti kerimesinden sa’y emrinin tam olarak çıkarılması mümkün olmadığı için bu ayet,

⁵²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/82.

⁵²¹ Hac, 22/29.

⁵²² Buhârî, Eyman ve’n-Nüzur, 15 (7/226).; Ebû Dâvûd, Menâsik, 66 (2/481).

⁵²³ Buhârî, Hac, 144.; Müslim, Hac, 379 (1/963); Ebû Dâvûd, Menâsik, 83.

⁵²⁴ Buhârî, Hac, 62 (3/162-163).

⁵²⁵ Buhârî. Hac, 67 (2/164).

⁵²⁶ Müslim, Hac, 237, 238.; Ebû Dâvûd, Menâsik, 50.

⁵²⁷ Müslim, Hac, 233, 234.; Nesâî, Menâsik, 150.

⁵²⁸ Buhârî, Hac, 42.; Müslim, Hac, 401, 404, 405.

⁵²⁹ Bakara 2/125.

⁵³⁰ Müslim, Hac, 147.; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.; İbn Mâce, Menâsik, 84.; Tirmizî, Hac, 38.

mücmel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu görevi Allah Rasûlü yerine getirdiği için mahiyetini öğrenmiş oluruz.⁵³¹ Şöyleki; sa'yin kaç defa yapılacağı, sa'ye hangi tepeden başlanacağını⁵³² ve hervele yapmayı⁵³³ Peygamber efendimiz vasıtasıyla öğrenmekteyiz.

(c).Arafatta Vakfe

Bilindiği gibi haccın rükünlerinden birisi de arafata yapılan hac vakfesidir. Bu vakfenin rükün olduğunu Allah Rasûlü'ünden öğrenmekteyiz. Her nekadar "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."⁵³⁴ şeklinde gelen ayeti kerime vakfeye işaret etmiş olsa bile haccın temel rükünlerinden birinin vakfe olduğunu Peygamberimiz, "Hacc arafattır"⁵³⁵ buyurarak beyan etmişlerdir. Dolayısıyla hac için durulan vakfe olmadan hac yerine getirilmiş olmaz.

İmamın Arafat'ta insanlara öğle ile ikinci namazlarını öğle vaktinde (cem-i takdim ile) birleştirerek kıldırması gerekir.⁵³⁶ Müzdelifede de ister ferdi ister cemaatle akşam ile yatsı namazını yatsı vaktinde (cem-i te'hîr ile) birleştirerek kılması gerekir.⁵³⁷

“Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin”⁵³⁸ ayetinde Meş'ar-i Harâm'ın yerini Müzdelife olarak⁵³⁹ sünnet açıklamıştır.

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/421-422.

⁵³² Mâlik, Hac, 41; Müslim, Hac, 147; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/320.

⁵³³ Tirmîzî, Hac, 39; Ebû Dâvûd, Hac, 55; Nesâî, Menâsik, 174; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/404, 405; İbn Mâce, Menâsik 43.

⁵³⁴ Bakara 2/198.

⁵³⁵ Tirmîzî, Tefsir (Bakara) 22; Ebû Dâvûd, Menâsik, 68; İbn Mâce, Menâsik, 57; Dârimî, Menâsik, 54.

⁵³⁶ Dârimî, Menâsik, 34; Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Menâsik, 84; Ebû Dâvûd, Hac, 56; Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/157.

⁵³⁷ Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84.

⁵³⁸ Bakara 2/198.

⁵³⁹ Nesâî, Menâsik, 211, 5/263. Ebû Dâvûd, Menâsik, 69, 2/487. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/261. Dârimî, Hac, 2/59; İbn Mâce, Menâsik, 57, 2/1004.

Remy-i Cimar dediğimiz Minadaki şeytanların/cemeratın taşlanması da Resulullah'ın öğrettiği hacc menasikindendir.⁵⁴⁰

Tahallül-i evvelin şartını “Eğer cemreleri taşlamış ve tıraşınızı da olmuşsanız, artık -kadınlarla cinsel temas dışında- her şey size helal olur,”⁵⁴¹ şeklinde beyan eden de hadislerdir.

(7)Zekâtta

Kur'an'da bize bahsedilen zekât yükümlülükleri, istisnasız bütün mal çeşitleri için değil, sadece belirli şartları taşıyan mallar için geçerlidir. Dolayısıyla âlimlerin burada belirli malların kastedildiğine ilişkin icmalarının içerisine ancak ona dâhil olması konusunda icma ettikleri şeyler ile geçerli bir sünnet ya da sahih bir kıyas (genel kural) yoluyla oraya dâhil olduğu tespit edilen hususların girmesi gerekmektedir.⁵⁴²

Malın sikke olması hâlinde zekâtını vermekle mükellef olduğu gümüşü, süs ve takı eşyası olarak elinde bulunduran kişinin zekât vermesi gerekir mi⁵⁴³ gerekmez mi?⁵⁴⁴ Hayvanların zekâtında saime şartı,⁵⁴⁵ develerin ve diğer hayvanların zekâtı, alacaklara zekât düşme durumu⁵⁴⁶ gibi hususlar mücmel olarak verilen zekât ayetlerinin şartlarını sünnet ortya koymaktadır.

⁵⁴⁰ Buhârî, Hacc, 22, 93, 98, 101, 125, 130, 134; Umre, 6; Tefsir, 35; Ebû Dâvûd, Menâsik, 6, 27, 34, 50, 56, 77; Tirmîzî, Hacc, 58, 61, 64, 74, 78, 93; Nesâî, Hacc, 69, 187, 204; İbn Mâce, Menâsik, 28, 61-67, 68-70, 74, 75; Dârimî, Menâsik, 34, 50, 59, 61, 71; Mâlik, Hacc, 174, 177, 205; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/76-114, 155, 250, 328, 343.

⁵⁴¹ Ebû Dâvûd, Hacc 77; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/143.

⁵⁴² İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, II, s. 135.

⁵⁴³ Abdurrezzâk, Musannef, 4/82; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/138.

⁵⁴⁴ Mâlik, Zekât 10, 11.

⁵⁴⁵ Abdurrezzâk, Musannef 4/19, 20; Ebû Ubeyd, el-Kaâsim b. Selam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadî, *Emvâl*, tah: Seyyid b. Receb Ebû Enes, ys, 2007/1428, 2/26.

⁵⁴⁶ Abdurrezzâk, Musannef, 4/96, 97; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 4/298-297.

Ticaret malına zekât düşeceği,⁵⁴⁷ malı oranında borcu olanın zekât borcu düşeceği.⁵⁴⁸ saime olmayan hayvanlara zekât düşmeyeceği⁵⁴⁹ ve verdiği kimseden (kolaylıkla) alabileceği borçlar ve varlıklı birine verip de sırf utandığından ya da ondan gelebilecek zarardan korunmak için geri isteyemediği alacaklarında zekât yükümlülüğünün olduğu⁵⁵⁰ detayları hadisin beyanı ile anlaşılabilmektedir.

Zekât verilecek kimseler için nazil olan “Zekâtlar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, memurlara, gönülleri ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁵⁵¹ Bu ayette “fakirlere” ifadesinde ki fakirliğin mahiyeti ve özelliğini atyetin mücmel olması hasebiyle tam olarak anlamak için hadis/sünnet bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Şöyleki; sabah akşam yiyeceği bulunan fakir değildir.⁵⁵² Bir ukiyyesi ki oda -40 dirhem gümüş veya altındır- olan kimse zengin sayılır. Onun zekât alması haram olur.⁵⁵³

5. İbadetlerin Manilerinin Sünnetle Beyanı

Zekât, savm, salat, gibi kavramlar⁵⁵⁴ ve bu kavramlarla yapılması istenen ibadetlerin hangi şartlar altında ve ne şekilde yapılacağı tam olarak bilinmemektedir. Bu yönüyle bunların hepsinde bir yönüyle de olsa mücmellik bulunmaktadır. Şartları manileri yapılaş şekilleri sünnetle belirlenmiştir.⁵⁵⁵ Sünnet bazen manileri bizzat beyan ederken bazende manilerin sebeplerini açıklamaktadır. Bu durum kıyas yardımıyla

⁵⁴⁷ Abdurrezzâk, Musannef, 4/96, 97; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 4/298-297.

⁵⁴⁸ Mâlik, Zekât 19; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/148.

⁵⁴⁹ Abdurrezzâk, Musannef 4/19, 20; Ebû Ubeyd, el-Kaâsim b. Selam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadî, *Emvâl*, tah: Seyyid b. Receb Ebû Enes, ys, 2007/1428, 2/26.

⁵⁵⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 2/87.; Tahavi, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, s. 271.

⁵⁵¹ Tevbe, 9/60.

⁵⁵² Ebu Dâvûd, Zekât, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/180-181.

⁵⁵³ Mâlik, Sadaka, 11; Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Nesâî, Zekât, 90.

⁵⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, I, s. 65.

⁵⁵⁵ Buhârî, Mevâkîf, 6; Müslim, Mesâcid, 282; Tirmizî, Emsâl, 5; Nesâî, Salât, 7; Muvatta, Sefer, 91.

benzer meselelere de teşmil edilmektedir.⁵⁵⁶ Ebû Bekir el-Cessâs'ın ifadesiyle; “Kasten ve haksız yere öldürenin, akıllı ve ergen olması durumunda maktûle mirasçı olamayacağı hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı yoktur. Zira “Katile mirastan bir şey yoktur.”⁵⁵⁷ vb. hadisler⁵⁵⁸ katilin mirasına mani olan şeyin murisini öldürmesi olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁵⁹

Delilik ve bayılma gibi mükellefiyeti tamamen engelleyen maniler olduğu gibi hayız, cünüplük, nifas gibi mükellefiyetin bazısını engelleyen maniler de bulunmaktadır. Söz gelimi adetli kadının âdeti namazın ifasına manidir. Bu maninin beyanı “Âdetli kadın, âdet günlerinde namazı bırakır.”⁵⁶⁰ Hadisi tarafından yapılmaktadır. Abdest alınması durumunda hastalığın artacağı yada ölümle sonuçlanacağı yara ve mazeretlerde abdeste mani olmaları hasebiyle teyemmüm yapılmaktadır.⁵⁶¹

“Eğer hasta iseniz...”⁵⁶² ayeti kerimesi abdestin manilerine işaret etmektedir. Ancak bu maninin vasfını ise su ile yıkanmaları halinde ölmekten korkuyorlarsa teyemmüm alırlar şeklinde sünnet/hadis beyan etmektedir.⁵⁶³ Bu yönüyle de mükellefiyet kısmen kalkmış olmaktadır. Çünkü temizlenme yükümlülüğü teyemmüme dönerek abdest mükellefiyetini kısmen mani olmuştur.

Yine “...Ya da yolculuk hâlinde bulunursanız...”⁵⁶⁴ ayetinde abdestin manilerinden biri olan yolculuğun mahiyeti tam olarak bilinmemektedir. Bu

⁵⁵⁶ Şafii, *Risale*, s. 76.

⁵⁵⁷ Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, 6/220.

⁵⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Diyat, 20; İbn Mâce, *Diyat*, 14; Taberânî, *el-Macemü'l-Kebir*, 17/110.

⁵⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, s. 118-119.

⁵⁶⁰ İbn Mâce, *Sünen*, Taharet, 116; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40, 173.

⁵⁶¹ Ebû Davud, *Taharet*, 125; Mace, *Taharet*, 93.

⁵⁶² Mâide 5/6.

⁵⁶³ İbn Huzeyme, *Sahih*, 1/138.

⁵⁶⁴ Mâide 5/6.

yolculuğun süresi belli bir yolculuk olduğunu hadis/sünnet vasıtasıyla öğrenmekteyiz.⁵⁶⁵

Allah azze ve celle “Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin” buyurmaktadır. Oruç tutmaya mani olan hastalığın vasfı tam olarak belirtilmemiştir. Ancak oruç tutmaya mani olabilecek hastalıkların kast edildiğini söylemek en doğru görüştür.

Aynı şekilde bu ayette geçen oruç tutmaya mani olan “yolcu olursa” lafzının vasfı tam olarak bilinmemektedir.

Ayrıca “(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin...” emrinin peş peşe⁵⁶⁶ mi yoksa aralıklarla⁵⁶⁷ mı tutulacağı bilinmemektedir.

Nitekim yaşlılığı sebebiyle Kâbe’ye ulaşamayan ve oraya gitmek için bir bineğe binemeyen kimselerle ilgili olarak Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e sorulan bir soru üzerine O: “Babanın yerine haccet”⁵⁶⁸ buyurarak bu tür durumların hac farizasına birer mani olmuş olduğunu beyan etmektedir. Bu tür mani ise bu farizanın borcunu mükelleften tamamen değil de kısmen düşürmektedir.

Anlaşıyor ki miras payları, geriye miras bırakan ölülerin mallarında varislere verilmesi gereken bir hak ise ve zekâtlar da zekât vermekle Mükellef zenginlerin mallarında fakirlerin alması gereken haklar olarak görülüyorsa, borç da ölülerin mallarında ki mirasların paylaşımına engel sayılır. Söz konusu borç, dirilerin mallarındaki zekâtları da engelleyici bir işlev görür.⁵⁶⁹

6. İbadetlerin Sıhhatini-Fesadını ve Butlanını Sünnetle Beyanı

Bilindiği üzere ibadât ve muâmelâtta Şârî Teâlâ’nın belirlemiş olduğu rükün ve şartları yerine getirerek yapılan ibadet ve fiiller sahih; bu rükün ve şartların tamamını

⁵⁶⁵ Buhârî, Taksîru’s-Salât, 4; Müslim, Hac, 413, 414, 421; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2, 182, 423.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 4, 54; Abdurrezzâk, Musannef, 4, 242.

⁵⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef, 4, 51, 52, 53.

⁵⁶⁸ Tirmizî, Hac, 54; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1, 157.

⁵⁶⁹ İmam Tahavi, Ahkam’ul-Kur’an, II, s. 130.

yerine getirmemek butlan; Hanefilere göre muamelat bahsinde bu rükün ve şartlardan birini yerine getirmemek ise fesad ismini almaktadır.

a) İbadetlerde

İbadetlerde “fesâd” ve “butlan” aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla rükün ve şartlardan birinin yerine getirilmediği bir ibadet veya bir muamelat fâsid/bâtıl olmuş olur. Buna örnek olarak namazda bir kelam konuşan kimse, namazı bozmuş ve namazdan çıkmış olur.⁵⁷⁰ Hadisi söylenebilir.

Hangi şeylerin orucu bozup bozmadığına dair Kur'an'daki tek hüküm, ramazan gecelerinde kadınlara yalaşmanın haram olmaması⁵⁷¹ hususudur. Bunun mefumu muhalifi olarak gündüzün kadınlara yanaşmanın orucu bozacağı anlaşılabılır. Hz. Aişe, Peygamberimiz (sav)in oruçluyken zevcelerini öptüğünü, yanaştığını ama kendisine herkesten daha çok hâkim olduğunu belirtiyor.⁵⁷²

Kişinin kusması halinde orucunun bozulmayacağı, ancak kasten kendini zorlayıp kusturması halinde ise orucunun bozulacağı Resulullah'ın ifdeleriyle sabittir.⁵⁷³

Yine hadislerle anlaşılan diğer bir husus da, unutarak yiyen ve içenin orucunun bozulmayacağıdır. Peygamber (sav); "Kim unutarak yer ve içerse orucunu tamamlasın. Zira onu Allah yedirmiş ve Allah içirmiştir."⁵⁷⁴

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ramazan ayından bir günün orucunu bozan kimseye, sadece bozduğu güne karşılık bir günlük oruç tutmasını emretmiş; bütün bir ayı kaza etmesini emretmemiştir.⁵⁷⁵

⁵⁷⁰ Müslim, Mesâcid 33; Ebû Dâvûd, Salât 167.

⁵⁷¹ Bakara, 187

⁵⁷² Buhârî, Savm, 23; Buyû, 111; Müslim, Sıyam, 65, 67, 68; Ebû Dâvûd, Savm, 35,38; Tirmizi Savm, 32; İbn Mâce, Sıyam, 14, 20; Dârimî, Vüdu, 81; Malik, Sıyam, 20; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/445, 6/40, 42, 154.

⁵⁷³ Buhârî, Savm, 32; Dâvûd, Savm, 32; Tirmizi, Savm, 25; Malik, Sıyan, 16; Dârimî, Savm, 25; Malik, Sıyam 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 498.

⁵⁷⁴ Buhârî, Savm, 26; Mace, Sıyam, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/395, 425, 489, 491.

⁵⁷⁵ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 403.

b) Muâmelâtta

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, müzâbeneyi yasaklamıştır. Müzâbene, Buğdayı ve taze hurmayı ölçekle kuru hurma karşılığında üzümü de ölçekle kuru üzüm karşılığında satmaktır.⁵⁷⁶ Bu tür satışlar⁵⁷⁷ yasaklanmıştır.⁵⁷⁸ Bütün bunlar akdin gerçekleşmesine manidir.

7. İbadetlerin Yasak ve Kerahetinin Sünnetle Beyanı

Namaz kılarken sütte edinmek gerekmektedir. Sütte edinmemek namaza zarar vermektedir. “Biriniz namaz kıldığı zaman yüzünün hizasına bir şeyler koysun. Eğer elinde herhangi bir şey yoksa bir değnek diksın. Şayet değneği de yoksa bir çizgi çizsin. Bundan sonra önünden geçen hiçbir şeyin ona zararı olmaz.”⁵⁷⁹

Allah azze ve celle “Onlar ki namazlarında devamlıdılar”⁵⁸⁰ buyurmaktadır. Bu ayetteki “devamlılık” namazda sağa sola bakmamak gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü bu durum huşûdan uzaklaşmak manasına gelmektedir. Bu da namaza devamlılıktan uzaklaşmaya işaret etmektedir. Nitekim “Kulum! Nereye bakınıp duruyorsun? Ben senin için, bakmakta olduğun kimseden daha hayırlıyım” buyurmaktadır.⁵⁸¹ Haliyle hadislerin beyanıyla ayet, namazda devamlılığı bozduğu için sağa sola bakınmayı mekruh olduğuna işaret etmektedir.

Namazda hareket etmek, mücmel olarak gelen namaz emrinin bir yönüyle beyanıdır. Zira “Hz. Peygamber’in namazda saçları ve elbiseyi toplamaktan nehyolunduğunu” ifade etmektedir.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Buhârî, Buyû, 75.; Müslim, Buyû, 72.

⁵⁷⁷ Müslim, Buyû, 58.

⁵⁷⁸ Buhârî, Buyû, 82.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/224.

⁵⁷⁹ Ebû Dâvûd, Salât 102; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/249; Abdurrezzâk, Musannef, 2/12; İbn Huzeyme, Sahih, 11, 13.

⁵⁸⁰ Meâric, 70/23.

⁵⁸¹ Buhârî, Ezân, 93; Ebû Dâvûd, Salât, 165; Nesâî, Sehv, 10; Abdurrezzâk, Musannef, 2/257.

⁵⁸² Müslim, Salat, 229; Mesâcid, 12; Buhârî, Amel fi’s-Salât, 8; Tirmizi, 279.

8. Sünnetin İbadet ve Muamelaatın İstisnalarının Sünnetle Beyanı

Namazın emredildiği ayetler ve onların zamanları mücmel olarak gelmişlerdir. Bu ayetlerin ifade durumlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda salık verilen emir ve yasakların istisnaları bulunabilmektedir. Örneğin ayakta duramayacak kadar hastalığı olan kimsenin kıyam şartını yerine getirmesi istisna edilerek oturarak veya da uzanarak namaz kılabilceği beyan edilmiştir.⁵⁸³

En'am suresi 145. Ayetinde eti yenecek hayvanları zikri geçmektedir. Ancak Sünnet azı dişli yırtıcı kara hayvanları ile pençeli olan kanatlı hayvanların pislik yiyen hayvanın etini ve sütünün yenmesini,⁵⁸⁴ mücmel ayetlerin genel ifadelerinden istisna ederek nehyetmiştir.⁵⁸⁵

Ayrıca Hayber gününde ehil eşek etinin haram kılındığını,⁵⁸⁶ kirpinin yenilmesinden nehy edildiğini⁵⁸⁷ yukarıda belirtilen ayetten istisna olarak beyan etmiştir.

a) Namazda

Farz namazları kılmak için belirlenmiş vakitler bulunmaktadır. "...Çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır."⁵⁸⁸ ayeti buna işaret etmektedir. Ancak farz namazlar dışında kılınacak namazlar için herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Yani her vakitte nafile namaz kılınabilmektedir. Peygamberimizden rivayet edilen hadisler bunun istisnasınlarını beyan etmişlerdir.

Nitekim "Ya Resûlallah, bana namazdan haber ver" dedim. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Sabah namazını kıl. Sonra güneş doğup yükselinceye kadar kılma.

⁵⁸³ Buhârî, Taksîru's-Salat, 19, 2/48.

⁵⁸⁴ Ebû Dâvûd, Cihâd, 47; Et'ime, 24, 33; Eşribe, 14; Tirmîzî, Et'ime, 2. İbni Mâce, Zebîh, 11.

⁵⁸⁵ Müslim, Sayd, 15-16; Et'ime, 32; Tirmizi, Sayd, 1, 9, 11; Nesâî, Sayd, 86; İbni Mâce, Sayd, 13.

⁵⁸⁶ Buhârî, Zebîh, 28; Meğazi, 38; Nikâh, 31; Müslim, Nikâh, 30; Sayd, 23-25, 27, 30-31, 37; Tirmîzî, Nikâh, 29, Sayd, 9, Et'ime, 6; Nesâî, Nikâh, 71; Sayd, 31, İbni Mâce, Zebâih, 13; Dârimî, Edâhî, 21, 22, Nikâh, 6.

⁵⁸⁷ Ebû Dâvûd, Et'ime, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/381.

⁵⁸⁸ Nisâ, 4/103.

Çünkü güneş şeytanın boynuzları arasında doğar. Tam bu anda kâfirler güneşe taparlar. Sonra gölge bir mızrak oluncaya kadar kıl. Bu zamanda namaz melekler tarafından görülür. Sonra yine kılma, çünkü bu zaman cehennem şiddetle yakılır. Gölge döndüğü zaman yine kıl. Çünkü bu namaz ikindiye kılincaya kadar melekler tarafından görülür. Sonra güneş batıncaya kadar kılma. Çünkü güneş şeytanın boynuzları arasında batar. Kâfirler güneşe bu zamanda secde ederler.”⁵⁸⁹ Bu duruma işaret etmektedir.

Ayrıca yukarıdaki bilgilere ek olarak "Sabah namazının (farzından) sonra güneş doğuncaya kadar ve ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar hiç bir namaz yoktur.”⁵⁹⁰ hadisi ise sabah namazı ve ikindi namazının sonrasında hiçbir namazın kılınamayacağını mutlak bir ifadeyle ortaya koymaktadır. Bu durumun bir istisnası ise kabeyi tavaf namazıdır. Bu namaz, kerahat vakitlerinde de kılınmaktadır.⁵⁹¹

Bunların yanında yeryüzü temizdir⁵⁹² ancak, mezarlık ve tuvalet müstesna.⁵⁹³ Namaz kılarken beklenmeyen bir durumla karşılaşılırsa, erkeklerin Sübhanallah demesi gerekir. Çünkü el çırpma kadınlara, tesbih etmek (Sübhanallah demek) erkeklere hastır.”⁵⁹⁴ Konuları da aynı şekilde değerlendirilmektedir.

⁵⁸⁹ Müslim, Müsafirîn, 294; Ebû Dâvûd, Salât, 299; Nesâî, Mevâkît, 35.

⁵⁹⁰ Buhârî, Mevâkît, 30,31; Mescid-i, Mekke, 6; Sayd, 26; Savm, 66,67; Müslim, Müsafirîn, 285, 287, 290; Ebû Dâvûd, Tetavvu, 10; Tirmîzî, Salât, 20,21; Cuma, 59; Nesâî, Mevâkît, II, 32, 35; Dârimî, Salât, 142, 143, Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2, 182.

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd, Menâsik, 52; Tirmîzî, Hacc, 423; Nesâî, Mevâkît, 41; İbn Mâce, İkame, 149; Dârimî, Menâsik, 79.

⁵⁹² Dârimî, Salât, III.

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, Salât, 24; Tirmîzî, Mevâkît, 119; İbn Mâce, Mesâcid, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/83,96.

⁵⁹⁴ Buhârî, Ahkâm 36, el-Amel fi's-Salât, 5; Müslim, Salât 102, 106, 107; Tirmîzî, Salât 155.

b) Oruç

Hangi günler oruç tutulamayacağını Peygamber efendimiz bize bildirmiştir. Bu günler de dini bayram günleridir.⁵⁹⁵ Bu günlerde oruç tutmak istisanaen yasaklanmıştır. Bunun yanında şekk günü orucu ve teşrik günlerinde tutulacak oruç⁵⁹⁶ da yasaklanan oruçlardandır.⁵⁹⁷ Bu günlerde oruç tutulamyacağına dair Kur'an'ı Kerim'de açık bir emir yoktur. Genel manada nafil olarak oruç tutulabilirken yukarıda ifade ettiğimiz durumlarda istisna olarak yasak getirilmiştir. Ayrıca bu iki gün, Allah azze ve celle'nin "(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin" âyetinin kapsamına da dâhil değildir.⁵⁹⁸

Böylece teşrik günlerinin Allah azze ve celle'nin, Ramazan ayında oruç bozanların kaza oruçlarını ve diğer oruç türlerini tutabilecekleri günler olarak belirlediği günlere dâhil olmadığını kavramaktayız.⁵⁹⁹

c) Zekât

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi zekâtla ilgili ayetlerin hemen tamamı zekâtın farziyetine işaret etmektedir. Bununla beraber bu ayetlerin mücmelliğini yine hadisler beyan etmektedir. Ancak bu beyanlar genel kurallar barındırması da bunların içinde istisna olmadığını gerekli kılmaz. Bu itibarla bu genel kaidelerden de istisnalar bulunmatadır. Sözelimi "Müslümana, atı (feras) ve kölesi (abd) için zekât yoktur."⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Müslim, Sıyâm, 139, 141; Ebû Dâvûd, Savm, 48; Tirmîzî, Savm, 58; İbn Mâce, Sıyam 36; Malik, Sıyâm, 36; 'İydeyn, 5; Buhârî, Savm, 66; Edâhî, 16; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/24,34,60,70; Dârimî, Savm, 43.

⁵⁹⁶ Müslim, Sıyâm, 144; Ebû Dâvûd, Sıyâm 50; Dârimî, Savm, 48; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/75; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 5/583, 584; EbûYa'lâ, Müsned, 7/144.

⁵⁹⁷ Buhârî, Savm, 5, 14; Müslim, Sıyâm, 21; Ebû Dâvûd, Savm, 7, 11; Tirmîzî, Savm, 2, 4, 38; Nesâî, Sıyâm, 13, 31, 32, 38; İbn Mâce, Sıyam, 5; Dârimî, Savm, 2, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/221, 367.

⁵⁹⁸ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 405.

⁵⁹⁹ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 104-106.

⁶⁰⁰ Buhârî, Zekât 46; Ebû Dâvûd, Zekât 5, 11; İbn Mâce, Zekât, 15; Nesâî, Zekât 16; Mâlik, Zekât 37.

Öşrün zekâtında “sebzelerde zekât yoktur.”⁶⁰¹ “Ariyye’de zekât yoktur.”⁶⁰² hadisleri bu istisnalara örnek verilebilir.

“Zekâtlar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, memurlara, gönülleri ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁶⁰³ Ayetinin kapsamına ehl-i beyt girmez.⁶⁰⁴

d) Hac

“İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı”⁶⁰⁵ ayetinden istisna edilen hayvanlar şunlardır. “Harem dâhilinde öldürülebilecek beş hayvan şunlardır: Akrep, çaylak, fare, saldırgan veyaralayıcı köpek/hayvan.”⁶⁰⁶ Arafat bölgesinde vakfe yapılacak yerlerden istisna edileni ise şudur: Urene vadisi hariç Arafat’ın her tarafı vakfe yeridir.⁶⁰⁷ Müzdelife vakfesinde ise “(Ancak) Muhassir Vadisi’nden uzak durun”⁶⁰⁸ müzdelife vakfesinin istisnasıdır. Traş için “Kadınların saçlarını tıraş etmeleri gerekmez. Kadınlar sadece kısaltmakla mükelleftirler.”⁶⁰⁹ Hadisi konuyla ilgili kadınların istisnaen traş amelini göstermektedir.

e) Miras

Miras ayetleri en açık olan ayetlerden olmakla beraber onlarda kendi içlerine bir takım mücmmeller barındırmaktadırlar. Bu konuda Peygamberimiz’in sünnetleri de mevcuttur. Bu durmda ifade ettiğimiz gibi Peygamber Efendimizin fonksuyonunun ne

⁶⁰¹ Abdurrezzâk, Musannef, 4/119; Beyhakî, es-Sünenü’l-kübrâ, 4/129.

⁶⁰² Abdurrezzâk, Musannef, 4/140; İbn Zencûye. Emvâl, s. 1079.

⁶⁰³ Tevbe, 9/60.

⁶⁰⁴ Buhârî, Zekât 60; Müslim, Zekât, 161, 167; Ebu Davud, Salat 127; Tirmizî, Cihâd 23; Nesâî, Taharet, 106; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/200; İbn Huzeyme, Sahih, 4/60.

⁶⁰⁵ Mâide, 5/96.

⁶⁰⁶ Müslim, Hac, 67; Nesâî, Hac; 83; İbn Mâce, Menâsik, 91; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/97, 203.

⁶⁰⁷ İbn Mâce, Hac, 1/1002; Mâlik, Hac, 1/388. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/82. Kâsânî, 2/151.

⁶⁰⁸ İbn Mâce, Menâsik, 55, 3013, 2/1002; Mâlik, Hac, 166.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, Hac, 78; Dârimi, Menâsik, 1086.

kadar ehemmiyetli olduğuna işaret etmektedir.⁶¹⁰ Bundan dolayı vasiyet ayetlerinin mirasçı için olmadığını istisna edip beyan eden O'dur.⁶¹¹ Bunun yanında diğer meselelerde bu duruma benzemektedir. "Kadın, halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanamaz."⁶¹² Hadisi nikâh için istisnaları beyan etmektedir.

Ganimetlerin beşte biri Allah ve Peygamberinin dir.⁶¹³ Ancak cihad esnasında savaştığı kimseyi öldüren gazi, öldürdüğü kimsenin üstündeki ganimetleri o gaziye vermiştir. Bu durum yukarıda ifade ettiğimiz ayetin istisnası olarak gelmektedir.⁶¹⁴

9. Emir ve Nehiylerin Ölçü ve Miktarının Sünnetle Beyanı

Mücmel ayetlerin içinde barındırdıkları emir ve nehiylerin yerine getirilebilmesi için emrin delalet ettiği şeyin miktarının bazen bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mesela; hırsızın elinin kesileceğini beyan eden ayet,⁶¹⁵ elin ne kadar kesileceğini açıklamıyordu. Resûlullah bunun "mirfekeyn"olduğunu belirterek durumu açıklığa kavuşturdu.⁶¹⁶

a) Abdest ve Temizlikte

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "...Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın..."⁶¹⁷ yıkamanın sayısının ne kadar olduğu ayetten anlaşılamamaktadır.

Ali Radiyallahu anhin (abdest azalarını) üçer defa yıkayarak abdest aldığı sonra da "işte Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in (abdesti abdesti böyleydi" dediği bildirilmiştir.⁶¹⁸

⁶¹⁰ Şafii, *Risale*, s. 147.

⁶¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), es-Sünenü'l-Kübra, tah: Muhammed Abdülbaki Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2003/1424, 6/399.

⁶¹² İbn Mâce, Nikâh, 31.

⁶¹³ Enfal, 8/41.

⁶¹⁴ Şafii, *Risale*, s. 83.

⁶¹⁵ Maide, 5/38.

⁶¹⁶ Amidi, *İhkam*, I, s. 248.

⁶¹⁷ Mâide 5/6.

⁶¹⁸ Tirmizî, Tahâret 37; Nesâî, Tahâret 75, 93; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/115, 127.

Teyemmümde kolların meshini emreden ayette meshin dirseklere kadar yapılacağını beyan eden hadisler bize öğretmektedir.⁶¹⁹

Abdest alırken yıkanacak organların bir kere yıkanması gerektiğini ayetten⁶²⁰ ve Allah Rasûlü'nün fiillerinden anlıyoruz⁶²¹ ki bu durum farz olduğuna işaret etmektedir. İki ve üç kere yıkamanın⁶²² caiz olduğunu, üçten fazla yıkamanın ise mekruh olduğunu hadis/sünnet beyanından öğrenmiş olmaktadır. Bu tün bu sayı ve miktarların ölçüsü bizleri böyle bir sonuca götürmektedir.

b) Namaz

Allah, Kitab'ında namaz, konusundaki farzını kesin olarak belirlemiştir. Bu farzın nasıl uygulanacağı da Peygamber'i vasıtasıyla açıklamıştır. Hz. Peygamber de, farz namazların sayısının beş olduğunu, seferilik⁶²³ dışındaki hallerde öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dörder rek'at olduğunu, akşam namazının üç⁶²⁴ ve sabah namazının iki rek'at olduğunu, cuma namazının rekât sayısını, misafir namazını, sefer yapılacak mesafeyi, bildirmiştir.⁶²⁵ Gidilen mesafenin sefer hükmünü taşıması için belli bir uzaklığa ulaşması gereklidir. "Peygamber (sav) üç mil veya fersah mesafeye gittiğinde namazı iki rekat kıldı."⁶²⁶

c) Zekâtta

Zekâtın farziyeti Kur'ânla sabittir. Hangi mallardan ve hayvanlardan veya da nakit olarak ne kadar maldan zekât verileceği hakkında ayetlerin mücmel olmaları sebebiyle malumat bulunmamaktadır. Bu yönler Sünnet tarafından vuzuha kavuşturulmakta ve tafsili bilgi beyan edilmektedir.

⁶¹⁹ Ebû Dâvûd, Tahâret, 121; Nesâî, Tahâret, 198.

⁶²⁰ Mâide 5/6.

⁶²¹ Buhârî, Vudu, 22; Ebû Dâvûd, Tahâret, 54.

⁶²² Buhârî, Vudu, 23, 24; Müslim, Tahâret, 3; Nesâî, Tahâret, 140; İbn Mace, Tahâret, 422.

⁶²³ Müslim, Müsafrin, 15; Ebû Dâvûd, Sefer, 10.

⁶²⁴ Tirmizi, Cüm'a, 41; Ahmed, II-823,154

⁶²⁵ Buhari, Salat, 1/75, 2/44; Menakıb, 5/68.; Müslim, 2/142.; Ebu Dâvûd, 2/3.; Nesâî, 2/183.; Şafii, *Risale*, s. 181-182.

⁶²⁶ Müslim, Müsafrin, 12.

Bu itibarla devenin zekatında en az beş devenin olması gerektiği,⁶²⁷ koyun ve keçinin zekât ölçüleri,⁶²⁸ sığır ve mandanın zekâtı,⁶²⁹ gümüşün en az beş ukiyye⁶³⁰ olması gerektiği, hububatın en az beş vesk⁶³¹ olması,⁶³² madenlerin zekât oranları,⁶³³ ortakların zekât oranları⁶³⁴ gerektiğiyle ilgili miktarları sünnetten öğrenmiş bulunmaktayız.⁶³⁵

Ayrıca öşrün miktarı için “Yağmurun suladığında onda bir; su çarkı ile sulananda ise yirmide bir vardır”⁶³⁶ hadisi “Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin.”⁶³⁷ Ayetindeki mücmel olan “hakkehu/hakkını” ifadesinin anlamını beyan etmektedir. Öşrün alt sınırının olup olmadığı⁶³⁸ tahmini hesaplamanın doğru olup olmadığı⁶³⁹ meseleleri de aynı durumu ortaya koymaktadır.

⁶²⁷ Buhârî, Zekât 37, 38; Ebû Dâvûd, Zekât, 5; Abdurrezzâk, Musannef, 4/4-5.

“Beş deve de bir koyun, on deve de iki, onbeşte üç, yirmide beş koyun zekât vardır...”

⁶²⁸ İbn Mâce, Zekât, 13, 9, 10; Diyat, 4, 6, 14, 17; Tirmîzî, Zekât, 4; Diyât, 1; Nesâî, Zekât, 5, 10; Kasame, 34, 35; Malik, Zekât, 23; Ukul, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/12, 9, 450.

⁶²⁹ Buhârî, Zekât, 38; Mâce, Zekât, 13; Davud, Zekât, 3; Nesâî, Zekât, 8; Tirmîzî, Zekât, 15; Dârimi, Zekât, 5; Mâlik, Zekât, 24; Ahmed, V, 230, 233, 240.

⁶³⁰ 200 dirhem gümüşe denk düşmektedir.

⁶³¹ 640 ile 970 kg arasındaki bir ölçü birimidir.

⁶³² Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Davud, Zekât, 5,12; Tinizi, Zekât, 14; Nesai, Zekât, 25; Mace, Zkat, 17; Dirimi, Zekât, 29; Malik, Zekât, 33; Ahmed, I, 145; IJJ- 341,353

⁶³³ Buhârî, Diyât 29, Zekât 66; Müslim, Hudûd 45, 46; Mâlik, Zekât 9.

⁶³⁴ Buhârî, Zekât 40; Ebû Dâvûd, Zekât 5.

⁶³⁵ Buhârî, Zekât 32,42; Müslim, Zekât, 1, 6; Nesâî, Zekât, 18.

⁶³⁶ Buhârî, Zekât 55; Mülim, Zekât, 6, 7; Ebû Dâvûd, Zekât 12; Nesâî, Zekât 25.

⁶³⁷ Mâide 5/6.

⁶³⁸ Buhârî, Zekât 32, 42.Mâlik, Zekât 1; Nesâî, Zekât, 24; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 4/225.

⁶³⁹Buhârî, Zekât,54; Müslim, Fezâil, 11.

Fakirlik alt sınırı,⁶⁴⁰ fakirliğin nitelik ve miktarı⁶⁴¹ zenginliğin nitelik ve miktarı,⁶⁴² miskinliğin ölçüsü⁶⁴³ ve sınırları⁶⁴⁴ da sünnet tarafından ortaya konan ve ayetlerde bulunan miktarı mücmelliği beyan eden hususlardır.

d) Oruç

Yüce Allah oruç ayetlerinde, bizden öncekilere orucu farz kıldığı gibi bize de farz kıldığını haber vermektedir. Hemen ardından da bahsi geçen orucun sayılı birtakım günlerden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki ayet bu sayılı günlerin hangi günler olduğunu bize beyan etmediği gibi ne kadar olduğunu da açıklamamıştır. Ancak daha sonra Allah azze ve celle, Kitab'ındaki bu âyetlerin haricinde, Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem'in diliyle bunları bize izah etmiştir.⁶⁴⁵

Örnek verecek olursak “Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Ve yine hilâli görmedikçe iftâr etmeyiniz. Eğer hilâl size karşı bulutla örtülürse, hilâl için takdîr (yânî hesâb) yapınız[otuza tamamlayınız]”⁶⁴⁶ hadisi bu sayılı günlerin kaç gün olduğu hakkındaki mücmelliği beyan etmektedir.

e) Hac

Ayeti Kerime'de oraya yol bulabilen insana, Allah için Kâbe'ye haccetmesi gerekir.⁶⁴⁷ denmiş, ancak bu görevin sadece bir hac mı yoksa daha fazla olduğunu beyanı Allah Rasûlü tarafından ortaya konmuştur. Çünkü hacc görevini yerine getiren kimse bunu tekrar yerine getirmeye imkân sahibi olabilir. Bu durumda tekrar ayetin

⁶⁴⁰ Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/180-181.

⁶⁴¹ Mâlik, Sadaka, 11; Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Nesâî, Zekât, 90.

⁶⁴² Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/441; Tirmîzî, Zekât, 22.

⁶⁴³ “İhtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmadığı halde dilenmekten utanan ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimsedir.” (Ahmed b. Hanbel, Musned, 1/384; İbn Zencûye, Emvâl, s. 1135.)

⁶⁴⁴ Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Nesâî, Zekât, 91.

⁶⁴⁵ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 395.

⁶⁴⁶ Buhari, Savm, 11, (hn: 16).

⁶⁴⁷ Âlî 'İmrân, 3/97.

emir kapsamına girip girmemesi durumu beyan beklemektedir. Bu ise mücmelliğe yol açmaktadır.

Nitekim anlattığımız bu husus sahabiler nezdinde de bir problem oluşturmuş ki; Allah Rasûlüne el-Akra‘ b. Hâbis, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e “Hac her sene mi?” diye sormuş, Allah Rasûlü de “Hayır, sadece bir hacdır. Bunun ötesinde haccedenler için nafîle sayılır. Eğer ben ‘Evet (her sene)’ deseydim, o size farz olurdu. Farz olunca da siz dinlemez ve itaat etmezsiniz” cevabını vermiştir.⁶⁴⁸ Böylece farz olan haccın bir sefere mahsus olduğunu anlamış oluruz. Bir defadan sonra yapılan haccın ise nafîle hükmünde olduğunu beyanı ise ziyade fiileere terettüb eden hükmü yani ibahiyyeti⁶⁴⁹ ifade etmektedir.

Bunun yanında miktar ve sınır bakımında hacda birçok husus bulunmaktadır.

Mikatlar, Hacc ibadetinin yerine getirilmesinde mikaatların önemi büyüktür. Zira Hz. Peygamber, afaki olan kişilerin hacc veya umre için ilk Mekke'ye girişlerinde ihrama girmeleri gereken yerleri tek tek saymıştır. "Medine ehli için Zülhüleyfe, Şam ehli için Cuhfe, Necd ahalisi için Karnı Menazil, Yemen ahalisi için Yelemlem..."⁶⁵⁰

Aynı durum minada şeytan taşlama esnasında atılacak taşların sayısı içinde geçerlidir. Her bir cemrede atılacak taşların yedi tane olduğunu hadis/sünnet beyan etmektedir.⁶⁵¹

f) Keffaretler

Allah Teâlâ, Kitab’ın birçok yerinde “yemek yedirme/ doyurma”dan bahsetmektedir. Sözgelimi; yeminlerin keffaretleri hakkında şöyle buyurur: “Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir.”⁶⁵² “Buna da gücü yetmeyen, altmış

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/393; Nesâî, Menâsik, 1; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 5, 178.

⁶⁴⁹ Ebû Dâvûd, Menâsik, 1; İbn Mâce, Menâsik, 2.

⁶⁵⁰ Buhârî, Hacc, 7, 9, 11,12; Müslim, Hacc, 11, 12; Ebû Dâvûd, Menasik, 8; Nesâî, Menâsik, 19, 20-23; Dârimî, Menâsik, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/239, 249, 2/46, 50, 78, 81.

⁶⁵¹ Ebû Dâvûd, Hac, 77; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/90.

⁶⁵² Mâide 5/89.

fakiri doyurur”⁶⁵³ “İçinizden kim onu kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Yahut (avlanmanın cezası), fakirlere yedirmekten ibaret bir keffarettir...”⁶⁵⁴ “Sizden her kim hasta olursa ya da başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadakaya da kurban olmak üzere fidye gerekir.”⁶⁵⁵ Bu ayetlerde belirtilen yemek miktarları mücmel olarak kalmaktadır. Çünkü bu yedirmenin miktarı tam olarak bilinmediği için beyana ihtiyaç duymaktadır.

Âlimlerin icmasına göre bu miktar iki müd⁶⁵⁶ miktarıdır. Zira buna işaret eden hadisler durumu böyle izah etmektedir.⁶⁵⁷

10. Mücmel İbadet ve Muamelatın Zamanının Sünnetle Beyanı

Namaz vakitlerini tayin eden ayetler Hud, 114 ve İsra, 78-79. ayetleridir. Ancak bu ayetler hem üç vakte hem de beş vakte muhtemel gözükmektedir. Dolayısıyla hadisin beyanı buradaki kapalılığı/mücmeli gidermektedir.

Hadis son derece açıktır ve namaz vakitlerini; başlangıç ve sona eriş noktalarıyla, hiçbir tereddüde mahal bırakmadan aydınlığa kavuşturmuştur.

Bunun dışında; öğle namazı,⁶⁵⁸ ikindi namazı,⁶⁵⁹ akşam namazı,⁶⁶⁰ yatsı namazı⁶⁶¹ ve sabah namaz,⁶⁶² nın vakitlerini ayrı ayrı ve son derece teferruatlı olarak veren rivayetleri bulabiliriz.

⁶⁵³ Mücâdele 58/4.

⁶⁵⁴ Mâide 5/95.

⁶⁵⁵ Bakara 2/196.

⁶⁵⁶ Bir ölçü birimi.

⁶⁵⁷ Buhârî, Muhsâr 6; Müslim, Hac 81-83.

⁶⁵⁸ Buhârî, Mevakît, 11; İbn Mâce, Salât. 3.

⁶⁵⁹ Buhârî, Mevakît, 13; İbn Mâce, Salât, 5.

⁶⁶⁰ Buhârî, Mevakît, 18; İbn Mâce, Salât, 7.

⁶⁶¹ Buhârî, Mevakît, 21, 25; İbn Mâce, Salât, 8; Müslim, Mesâcid, 174.

⁶⁶² Buhârî, Mevakît, 27; İbn Mâce, Salât, 2; Müslim, Mesâcid, 171, Ebû Davûd, Salât, 2; Nesâî, Mevakît, 15.

Yolculuğa çıkan kişinin kaç gün kasr kılacağı, diğer bir ifadeyle yolculukta ikamet ettiği yerde kaç gün kaldıkça misafir olacağı hakkında gelen hadisler müteaddittir. Buna dair şu örnekleri verebiliriz: İbni Abbas'ın rivayetinde 'Resulullah (sav) (Mekke'de) ondokuz gün kaldı ve kasr etti.'⁶⁶³ Yine Resulullah'ın "yirmi gün"⁶⁶⁴ kalmasına rağmen taksire devam ettiği de naklediliyor.

Diğer rivayetler ve fıkıhçıların, bu rivayetleri değerlendireleri bir yana; hadisler Kur'an'ın mücmel olarak geçtiği "taksir" esasına ilaveler getirerek taksirin olabilmesi için zaman tahdidinin olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Zekâtın verilme zamanını hadis belirler. Zira zekât hangi sıklıkta verileceğine dair bir beyan ayetlerin farziyetiyle birlikte gelmemektedir. Bu yönüyle ayetleri mücmel telakki edebiliriz. İşte bu durumda beyan, Peygamberimiz vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı zekât farızası üzerinden bir yıl geçen⁶⁶⁵ mal üzerinden verileceği konusu açıklanmıştır.

Oruç içinde aynı durum geçerli kabul edilmektedir. Zira hicri ayların tesbitinde ve zamansal olarak hesaplanmasında bazı problemler bulunmaktadır. Bu problemlerin izalesi de sünnet tarafından beyan edilmiştir. “(Ramazan) hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun. (Şevval) hilâlini gördüğünüzde de oruç açın (bayram yapın). Eğer hava kapalıysa (ve hilâli göremezseniz) otuza tamamlayın”⁶⁶⁶ hadisiyle Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bir ayın otuz günü geçmediğini anlamaktayız.⁶⁶⁷

“Ay, yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe de orucunuzu bırakmayın. Eğer hava kapalı olursa, hilâli (otuz gün olarak) hesap edin.”⁶⁶⁸ hadisinden de bir ayın yirmi dokuz günden daha az olamayacağını anlıyoruz.⁶⁶⁹ Böylece bir ayın yirmi dokuz da ottuz da çekebileceği sonucuna ulaşmış

⁶⁶³ Buhârî, Meğâzi, 52,53.

⁶⁶⁴ Buhârî, Taksîr, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/295.

⁶⁶⁵ Abdurrezzâk, Musannef, 4/75, 77, 79, 80, 88, 95, 103; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 2/378

⁶⁶⁶ Nesâî, Sıyâm 12.

⁶⁶⁷ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 442.

⁶⁶⁸ Mâlik, Sıyâm 2; Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 9; Nesâî, Sıyâm 17.

⁶⁶⁹ İmam Tahavi, *Ahkam 'ul-Kur'an*, I, s. 442.

olmaktayız.⁶⁷⁰ Tabi böyle bir durum günümüz açısından bir problem olmaktan çıksada meselenin tavzihinde bize yardım etmektedir.

Sahur vaktinde ne zamana kadar yememiz gerektiğini beyan eden ayette belirtilen “minel fecr” lafzının hangi fecr olduğu, “Siz yeme-içmeye devam edin; yukarıya doğru yükselen aydınlık (yalancı fecir) sizi engellemesin. Yatay şekilde görünen kırm ızılığa kadar yemenize içmenize devam edin” buyurduktan sonra eliyle yatay işareti yaptı.”⁶⁷¹ hadisiyle mücmelliği ortadan kalkmaktadır.

Allah azze ve celle, Kitab’ında “(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin” buyururken, “başka günler” ifadesiyle hemen bir sonraki Ramazan’dan öncesini özellikle kastetmiş olmadığı için, bu günlerin, bahsi geçen Ramazan’dan sonraki günlerden farklı değerlendirilmesi mümkün müdür? Bu durum da hadislerin beyanıyla tavzih olunmaktadır.⁶⁷²

İtikâf ayeti, itikâfın zamanını belirlememiştir. Bu yönüyle mücmeldir. Bu mücmellik Rasûlullah’ın Ramazan’ın son on gününde itikâf yaptığı haberleriyle tafsil edilmiş olmaktadır.⁶⁷³

“Hac, bilinen aylardadır”⁶⁷⁴ ayetinde bahsedilen bilinen ayların Sevval, Zilkade ve Zilhicce ayları olduğunu Peygamber Efendimizden öğrenmekte⁶⁷⁵ ve onun beyanıyla mananın maksadına tam olarak ulaşmaktayız.

Arafat vakfesinin zamanı için; “Fecir doğmadan önce Arafat’a yetişen kimse hac yapmış olur”⁶⁷⁶ müzdelife vakfesinin zamanı için; “Kim Müzdelife gecesi sabah namazından önce Arafat’a gelirse haccı tamam olmuştur”⁶⁷⁷ Güneş doğmadan önce

⁶⁷⁰ Nesâî, Sıyâm 17.

⁶⁷¹ Buhârî, Ezân, 13; Ebû Dâvûd, Savm, 18; Tirmizî, Savm, 15.

⁶⁷² İmam Tahavi, *Ahkam ’ul-Kur’an*, I, s. 414.

⁶⁷³ Buhârî, İ’tikâf, 1; Müslim, İ’tikâf, 2,5, Savm, 216; Ebû Dâvûd, Savm, 78; Mâlik, İ’tikâf, 9.

⁶⁷⁴ Bakara 2/197.

⁶⁷⁵ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 4/342.

⁶⁷⁶ Tirmizî, Tefsîr, 3, 5/214;

⁶⁷⁷ İbn Mâce, Menâsik, 57, hn: 3015, 2/1003; Ebû Dâvûd, Menasik, 69, 2/485.

Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru hareket etmek gerekir.⁶⁷⁸ “Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bayramın ilk günü Akabe cemresine kuşluk vaktinde taş attı. Diğer günlerde ise cemreleri güneşin zevalinden (batıya doğru meyletmesinden) sonra taşıladı.”⁶⁷⁹ Telbiyenin bitiş zamanı.⁶⁸⁰ “... Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesim zamanıdır.”⁶⁸¹ “Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir...”⁶⁸² hacda tutulan üç günlük orucun Zilhicce'nin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günlerinde tutulması gerektiğini Peygamber efendimizden öğrenmekteyiz.⁶⁸³

C. Mücmel Lafız ve Terkiplerdeki Kapalılığın Sünnetle Beyanı

Hadisler, Kur'an'ın maksadın anlaşılmasında yeri yadsınamayacak kadar önemlidir. Çünkü Kur'an lafız bakımından farklı manaları muhtevi bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan lafızlar, sınır bakımından belli olmamamkale beraber bazen de sınırları belliyken tafsilatı tam olarak açıklanmamış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda hadisler bahsedilen durumu açıklama görevine yerine getirmektedir.

Söz gelimi “Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.””⁶⁸⁴ Ayeti kerimesinde kadınlardan uzak durma durumu yanlış anlaşılabilir manaları muhtevidir. Zira kadınlara yaklaşmamak; onlara şehvetle dokunulma, aynı yatakta uynmaz, öpülmez, beden teması yapılmaz manalarını çıkarmak pek tabii mümkün

⁶⁷⁸ Buhârî, Hac 101; Tirmizî, Hac 60; İbn Mâce, Menâsik 61; Nesâî, Menâsik 213.

⁶⁷⁹ Buhârî, Hac, 135; Müslim, Hac, 314; İbn Mâce, Menâsik, 75.

⁶⁸⁰ Beyhakî, Ma‘rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr, 7/325.

⁶⁸¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/82.

⁶⁸² Bakara 2/196.

⁶⁸³ Mâlik, Hac 255; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 5/170.

⁶⁸⁴ Bakara, 2/222.

gözükmektedir. Bu durumda bulunan kapalılığı “cinsel ilişki hariç, herşey yapabilirsiniz”⁶⁸⁵ hadisi beyan etmekte ve bu vehimleri bertaraf etmektedir.

“Dinlerini parça parça edip, gruplara ayrılanlar ile senin bir ilgin yoktur. Onların işi Allaha kalmıştır. İleride onlara ne yaptıklarını bildirecektir.”⁶⁸⁶ ayetinde “Dinlerini parça parça edip, gruplara ayrılanlar” lafzında kast edilenlerin bu ümmetin bidat, heva ve dalalet sahipleri olduğunu⁶⁸⁷ Allah Rasûlü beyan etmiştir.

Aynı şekilde “Haberiniz olsun ki, Allah’ın velilerine hiçbir korku yoktur, onlar kederlenecek de değillerdir.”⁶⁸⁸ ayetinde bahsedilen Allah’ın velilerinin vasfını “*Bunlar, aralarındaki akrabalık bağları ve alış verişleri olmamakla birlikte Allah için birbirlerini seven kimselerdir. Allah’a yemin ederim, onların yüzleri bir nurdur. Ve şüphesiz onlar nurdan minberler üzerinde olacaklardır. İnsanların korktuklarında onlar korkmayacak, insanlar kederlendiklerinde onlar kederlenmeyeceklerdir*”⁶⁸⁹ hadisi belirtmiştir.

Yine “Ey Harun’un kız kardeşi”⁶⁹⁰ ayetinde Hz. Meryem’e yapılan bu hitap Hz. Harun ile Hz. Meryem arasındaki yıl farkından dolayı nasıl alaşılması gerektiği sorulduğunda “Onlar kendilerinden önceki salih insanların ve peygamberlerin isimlerini veriyorlardı”⁶⁹¹ ifadesiyle buradaki işkale beyan etmiştir.

Bunun gibi “Rablerine döneceklerini bildikleri için verdiklerini kalpleri titreye titreye verirler”⁶⁹² ayeti sorulduğunda “O kişiler oruç tutarlar, namaz lalarlar, zekât verirler ancak bunların kabul edilmemesinden de korkarlar”⁶⁹³ şeklinde beyan etmiştir.

⁶⁸⁵ Müslim, Hayz, 16; Ebû Dâvûd, Nikâh, 47; Nesâî, Tahâret, 181.

⁶⁸⁶ En’âm, 6/159.

⁶⁸⁷ Taberânî, Mucemu’s-Sağır, 1/338; Beyhakî, Şu’abü’l-İman, 9/391.

⁶⁸⁸ Yunus, 10/62.

⁶⁸⁹ Ebû Dâvûd, Buyu, 76; İbn Hibban, Sahih, 2/332; Taberî, Tefsir, 12/211-212.

⁶⁹⁰ Meryem, 19/28.

⁶⁹¹ Müslim, Adâb, 1, 3/1685; Tirmîzî, Tefsîr, 20, 5/315; Ahmed. b. Hanbel, Müsned, 30/141.

⁶⁹² Mü’minun, 23/60.

⁶⁹³ Tirmîzî, Tefsîr, 24, 5/327.

1. Lafız ve Sözdeki Kapalılığın Sünnetle Beyanı

Yüce Allah “Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya yahut binmiş olarak (kılın)...”⁶⁹⁴ buyurmaktadır. Bu ayette geçen “fe ricalen/yaya olarak” ifadesinden anlaşılan şey normal namazdır. Ancak “ev rükbânen/yahut binitli olarak” ifadesinden anlaşılabilecek şey; binitli ve korku halinde olan bir kimsenin bindiği şey nereye dönerse dönsün korku halinde bineği üzerinde farz namaz kılmaya cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Hadislerin beyanından öğrenmekteyiz.⁶⁹⁵

Bu ayet hendek gününden sonra nazil olduğu⁶⁹⁶ için hendek günü kılınan kaza namazları ile bir tenakuz içinde bulunmamaktadır. Kaldı ki burada bahsedilen korku da savaş dışındaki korkudur.⁶⁹⁷

“...Ya da kadınlara dokunmuşsanız (lâ mestüm)...”⁶⁹⁸ âyetteki “mülâ mese” lafzının mahiyeti bize açıklanmamıştır. Nakledilen deliller doğrultusunda Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sünneti vasıtasıyla “şehvetle dokunma”⁶⁹⁹ veya “cinsel ilişki”⁷⁰⁰ anlamına gelmektedir.

“Temiz saîd ile (toprak vb.) teyemmüm edin” ayetinde “saîd” lafzının manasının Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Yüce Allah'ın yeryüzünü kendisine mescid ve temizlik sebebi kıldığını haber veren rivayet⁷⁰¹ ışığında “mescid”den maksat, üzerinde namaz kılınabilme; “temizlik sebebi” de onunla teyemmüm alınabilme olduğuna göre, üzerinde namaz kılınabilen her yerden teyemmüm de alınabilir.

⁶⁹⁴ Bakara, 2/239.

⁶⁹⁵ Buhârî, Tefsîru Sûre, 2 (44); Mâlik, Salâtü'l-Havf, 3.

⁶⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/49.

⁶⁹⁷ İmam Tahavi, Ahkam'ul-Kur'an, I, s. 230.

⁶⁹⁸ Mâide, 5/6.

⁶⁹⁹ Buhârî, Salat, 104; Ebû Dâvûd, Taharet, 68.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvûd. Tahâret 68; Tirmîzî, Tahâret 63; İbn Mâce, Tahâret, 69; Nesâî, Tahâret 121; İbn Ebî Şeybe, Musannef, 1/83.

⁷⁰¹ Buhârî, Teyemmüm 1; Müslim, Mesâcid, 3.

“Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın...”⁷⁰² ayetinde “namaz” kelimesinden maksadın namazgah değil de bizzat namaz olduğunu bize beyan eden hadis/sünnetin kendisidir.⁷⁰³

Aynı şekilde yukardaki ayetin devamında “Cünüp iken de yoldan geçen/yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın...”⁷⁰⁴ belirtilen “namaza yaklaşmayın” emrinden maksadın bizzat namazın kendisi değil de namaz mekanı olduğunu biz hadis/sünnetten öğrenmiş oluyoruz.⁷⁰⁵

“Bu sebeple hayız halindeyken kadınlardan uzak durun”⁷⁰⁶ emrinde kadınlardan uzak durmanın nasıl ve ne şekilde olduğunu hadislerin beyanıyla öğrenmekteyiz. Bu durumda “kadınlardan uzak durun” emrinden maksadın onlara cinsel ilişkide bulunmayın manasına geldiğini ve cinsel ilişki dışındakilerin ise mübah kılındığını hadis/sünnet beyan etmektedir.⁷⁰⁷

Hac ayetinde “me isteda’e ileyhi sebila/yol bulabilene” ifadesinden maksadın Kâbe’den uzakta olanlar için “azık ve binek”⁷⁰⁸ olduğu ifade edilmektedir. “Felâ rafese (kadına yaklaşma yok)”⁷⁰⁹ ayetinde bu ifadeden maksat, cinsel ilişkidir.⁷¹⁰

“Velâfûsûka (günah işlem eyok)”⁷¹¹ ifadesiyle kastedilen hakaret, sövme, gibi ihram öncesi de yapılması yasak olan şeylerle beraber; avlanma, koku sürünme, dikişili elbise giymek gibi ihram öncesi helal olan şeyleri yaparak günah işlemek yoktur manasına gelmektedir.⁷¹²

⁷⁰² Nisâ 4/43.

⁷⁰³ Ebû Dâvûd, Eşribe 1; Tirmizî, Maide Sûresi Tefsiri, 5; Nesâî, Eşribe, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/53.

⁷⁰⁴ Nisâ 4/43.

⁷⁰⁵ Buhârî, Hayz, 8; Müslim, Hac 119, 136; Dârimî, Vudû, 117.

⁷⁰⁶ Bakara 2/222.

⁷⁰⁷ Müslim, Hayz, 302; Ebû Dâvûd, Nikâh, 45; İbn Mâce, Tahâret, 125; Nesâî, Hayz, 18.

⁷⁰⁸ Taberî, Tefsir, 4/17.

⁷⁰⁹ Bakara, 2/197.

⁷¹⁰ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 5/ 67.

⁷¹¹ Bakara, 2/197.

⁷¹² Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 5/67.

“Velâ cidale fi’l-hacc (hacda kavga da yoktur)”⁷¹³ ayetinden maksat, arkadaşınla, onu öfkeliendirecek kadar tartışma/kavga etmemektir.⁷¹⁴

“Kim umre yapıp (ihramdan çıkarak) hacca kadar (ihramlıya yasak olan şeylerden) yararlanırsa, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir”⁷¹⁵ ayetinde temettü haccı kast edilmiştir.

Muhataplar tarafından maksadın bilinmeyip müphemliğin lafızda olması durumudur. “Senden fetva istiyorlar. De ki: *"Allah size "kelâle" (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur. Eğer kız kardeşi ölür ve çocuğu da bulunmazsa, erkek kardeş ona varis olur. Eğer kız kardeşler iki iseler, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkekli kızlı iseler o zaman, (bir) erkeğe, iki kızın hissesi kadar (pay) vardır. Sapmayasınız diye Allah size (hükmünü) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir"*

⁷¹⁶ ayetindeki “kelale”⁷¹⁷ lafzı mücmele örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca “Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın”⁷¹⁸ ayetinde de “kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar” ifadesi de mücmelin örneklerinden sayılmaktadır. Cizyenin miktarını ve şeklini ise sünnet belirlemektedir.⁷¹⁹

Başka bir ayette ise “Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir.

⁷¹³ Bakara, 2/197.

⁷¹⁴ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 5/67.

⁷¹⁵ Bakara, 2/196.

⁷¹⁶ Nisa, 4/176.

⁷¹⁷ Abdurrezzak, Musannef, 10/304.; İbn Ebi Şeybe, Musannef, 6/298.

⁷¹⁸ Tevbe, 9/29.

⁷¹⁹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998-1419, IV, s. 115-118.

Ancak o da öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir”⁷²⁰
“biz onun velisine yetki vermişizdir” ifadesi mücmeldir.

Allah, temiz olan şeyleri helâl; pis olan şeyleri de haram kılmıştır. Bu iki ucun arasında bunlardan her birine katılması mümkün olan pek çok şey bulunm aktadır. İşte Resulullah bu konuda gerekli açıklamalarda bulunmuş ve köpek dişli olan yırtıcı hayvanlar ile pençeli kuşları yemeyi yasaklamıştır.⁷²¹

Allah, eğitilmiş ev hayvanının sahibi için tuttuğu avı helâl kılmıştır. Eğitilmemiş hayvanın tuttuğu av ise haramdır. Bu ikisi arasında eğitilmiş av hayvanının tuttuğu ve birazını da yediği avın hükmü kalmıştır. Hz. Peygamber, av hayvanının avından yemesi halinde ondan yenilemeyeceğini beyan etmiştir.⁷²²

2. Yanlış Anlaşılabilecek Dercede Kapalı Ayetlerin Sünnetle Beyanı

Sahabe Allah Rasûlüne ayetler hakkında soruyor, kendiside cevaplıyordu. Örneğin Hz. Ebu Bekir bir hutbe esnasında "Siz kendinize bakın! Doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez..."⁷²³ ayetini yanlış anlıyorsunuz. Zira ben Resulullah'ın; "İnsanlar bir münker görür de onu değiştirmezlerse Allah'ın bir cezayla tümünü helak etmesi beklenir"⁷²⁴ buyurduğunu işittim.

Burdanda anlaşılıyor ki muhatap sahabi bile olsa sünnetin beyanı ne kadar da önemlidir. Zira yukarıda anlaşılan manaya bir engel yoktu. Ancak beyan sahibinin beyanından sonra bu mananın esas alınması Kur'an'ın tam olarak doğru bir şekilde anlaşılmasına sağladığı katkı ve muradı ilahinin ortaya çıkması için nekadarmühüm bir konu olduğu açıklanmış oldu.

⁷²⁰ Bkz. İsrâ, 17/33.

⁷²¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, s. 32.

⁷²² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, s. 34-35.

⁷²³ Mâide, 5/105.

⁷²⁴ Süyutî, Dürri, 2/ 215.

SONUÇ

Temel kaynağımız Kur'ân-ı Kerim'dir. Temel hedefimiz de Kur'ân'ı en iyi şekilde anlayabilmektir. Bunun için de dile ihtiyaç duyarız. Dil de kelime ve cümlelerden beslenir. Bilindiği gibi kelimeler dilin temel yapısıdır. Eğer kelimelerin doğru anlamları iyi bir şekilde tespit edilemezse cümleler dolayısıyla maksat tam olarak anlaşılamaz. Bunun sonucu olarak okunan metin de doğru bir şekilde anlaşılmamış olur. Özellikle insanların dünya ve âhiret saadeti için gönderilen Kur'an'ın, Yüce Allah'ın inzal gayesine uygun olarak doğru anlaşılması çok önemlidir. Bu ise, ancak, Kur'an kelimelerinin delâlet ettiği manaları ortaya çıkarmakla mümkün olur. Her ne kadar kelimeler, harfler ve edatlar ve bunlara yüklenen manalar ihtilafı artırmış olsada durum böyledir.

Bu itibarla kelime ve cümleleri iyi anlamak bizi dili kavramaya götürür. Dili anlamak da bizi Kur'ân'ı anlamaya götürmektedir.

Kur'ân ayetlerinin anlaşılmasında tefsir; onun ahkâm ayetlerinin anlaşılmasında da usûlü fıkıh önemli bir yer tutmaktadır. Usûlün de içine aldığı muhtevalardan biri, mananın ve lafızların tahlilidir. Bu mana ve lafızların tahlili sadedinde olan bir konu da mücmel ve onun beyanı bölümüdür. Zira Kur'an 'icaz ve belağat itibariyle çok derin bir kitap olması hasebiyle içinde müşkil, mücmel vb. nasları ihtiva etmesi çok tabii bir durumdur. Ancak buda beraberinde başka bir kaynak tarafından beyan ve tefsir edilmesini zaruri kılmaktadır.

Ahkâm ayetlerinin çoğunluğunu teşkil eden mücmel; kendinde olan gizlilik veya kapalılık, ifadeyi beyan eden tarafından açıklanmadıkça anlaşılamayacak olan lafız ve ifadedir.

Mücmelliğe sebep olan çeşitli saikler bulunmaktadır. Bunlar müşterek lafız veya lafza yeni bir mananın yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Salat, zekât, hac ve savma sünnet tarafından bunların nasıl yapılacağına dair uygululamalar, bu kavramlara yeni anlam kazandırılması anlamını taşır. Bu anlamlar yüklenmeden bunları bir eylem olarak gerçekleştirmek mümkün değildir. Hadler, nisaplar; hatta hırsızın kolunun kesilmesini emreden ayete varıncaya kadar bunlar hakkında da sünnetle şartlar,

maniler yapılış şekilleri belirlenmeden onlarla bir eylem yapılamaz. İş bu kadarla da bitmez, bunun dışında lafızdaki gariplik, zamirin mercisindeki ihtilaf, okunuştaki vakıf ve ibtida, takdim-tehir veya hakikat-mecaz dolayısıyla mücmellik oluşabilmektedir. Bu bakımdan mücmel, usulü fikhın temel konusunu oluşturmaktadır.

Mücmel, beslendiği kaynak veya beyana olan durumuna göre farklı çeşitlere ayrılmaktadır. Bunlar, birçok manaya ihtimali olan lafızlar ve şer'i isimlerdir.

Mücmelin diğer lafızlarla da ilişkisi içinde olduğu aşikârdır. Mücmel ile müteşabih, müşkil, müevvel, âmmın ilişkisi bulunmaktadır. Hakikat ve mecazla da bağlantılı bir konudur. Mücmelin lügavi ve örfî açıdan ilişkili olduğu mevzular da bulunmaktadır.

Hüküm olarak mücmel, karinesiz ya da nasıl yapılacağı hakkında Şâri tarafından bir açıklama olmadan amel edilmesinin caiz olmadığıdır. Bu tür durumlarda tevakkuf etmek gerekmektedir.

Bir beyan olması durumunda bu beyan, mücmelliği tam olarak ortadan kaldırıyorsa mücmel, müfessere dönüşür. Eğer mücmelliği tam olarak ortadan kaldırmıyorsa mücmel müşkile döner. Müşkil durumunda ise içtihada ihtiyaç duyulur.

Mücmel kavramıyla beyan kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü mücmel tek başına değerlendirilemeyen bir olgudur. Mutlaka ziyade beyan arayışının var olması gerekir.

Bu itibarla beyan, mücmelliğin giderilmesi için yapılmış olan tabii bir faaliyettir. Hatta bir açıdan beyanın kuluçkası mücmelliktir denilse yanlış söylenmiş olmaz. Çünkü bir ifade ya zatındaki mücmellik sebebiyle ya da arızı bir sebepten dolayı beyana ihtiyaç duyar. Bundan ötürü mücmel ile beyan ayrı düşünülemeyecek şeylerdendir.

Mücmeli beyan, hem Allah Teâla tarafından Kur'ân'ı Kerim'le hem de sünnet-i seniyye yani Peygamberimizin; kavli, fiili ve takriri sünnetiyle gerçekleşmektedir. Hatta bazı âlimlere göre nakil konusunda icma ve benzeri durumlar göz önünde bulundurularak bu beyan nakille gerçekleştirilir.

Peygamber efendimiz, ayetlerin mücmel yönlerini sözle beyan ettiği gibi namaz, abdest, hac gibi fiilleri fiilen beyan ederdi. Sahabe de Allah rasûlü'nün bu beyanlarına uygun hareket ederek ibadet ve diğer hususlarda onun amelini tatbik ederlerdi.

Örnek olarak verecek olursak; yukarıdan beri ifade ettiğimiz gibi namaz'ın farziyeti Kur'an-ı Kerimle belirlenmiştir. Ancak namazın kılınış tarzı, rekaatleri, farz, vacib, sünnet namazların ahkâmı, namaz vakitleri, namazda kıraat ve kıraatin hükümleri ve benzeri bütün teferuatlar bütünüyle Resululla'nın beyanına bırakılmıştır. Farzı muhal hadislerin olmadığı varsayılacak olsa; Kur'an'ın emrettiği namazın aslında ne olduğu, nasıl anlaşılabileceği bilinmeyecekti.

Dolayısıyla Peygamber'in sözleri ve fiilleri âyeti tefsir ederek onun mücmelini tafsil, mutlakını takyîd, umumî lâfızlarını tahsis, Kur'ân'ın belirtmediği ölçüleri, hadleri ve cüz'îyyâtı da ta'yîn eder. Kur'ân'ın açıkça bir hüküm getirmediği yerlerde sünnet müstakil kanûn koyma selâhiyetini hâizdir. Kur'ân'ın, tafsil ve îzâhını kendine bıraktığı husûsları da tefsir eder.

Kısaca ifade edecek olunursa; aslı Kur'an'da olmakla beraber bütün ahkâm ayetlerine ait hükümlerin yapılışı, hükmü, sebepleri, şartları ve rükünleri, manileri, sıhhat fesat ve butlanı, keraheti veya ibahası, istisnaları, miktarı ve ölçüsü, zamanı, beyanı vb. detaylar, izahı ile ilgili bütün teferruat; hemen hemen bütün ahkâm ayetlerinin partikteki uygulaması sünnete bırakılmıştır.

Bizim çalışmamız bütün alanları teker teker ele almaya müsait değildir. Ancak Sünnet, Kur'an'ın mücmellerini beyan; gaybe, kıyamete, Peygamberlere, ahlaka, ibadetlere ve muamelata ait bilgiler gibi bütün konuları ihtiva etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLÂH B. MÜBÂREK, Ebû Abdîrrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797); *Müsnedü'l-İmam Abdulah b. Mübarek*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad, 1407.
- ABDÜRREZZÂK ES-SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'es-San'ânî el-Himyârî (ö. 211/826-27); el-Muşannef, tah: Habibü'r-Rahman el-E'zamî, el-Meclisü'l-İlmî/Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1403.
- ACAR, H. İbrahim; *İslam Ansiklopedisi, "Talâk Mad."*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXXIX. Cilt, İstanbul, 2010.
- AHMED B. HANBEL; *Müsned*, 45 cilt, (thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid), 1. bs., Kahire: Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001.
- ÂMİDÎ, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî; *el-İhkam Fi Usûli'l-Ehkam*, tah. Abdurrezzak Afîfî, Daru's-Sem'î li'n-Neşri ve't-Tevzi', Riyad, 2003.
- AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451); *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut, ts..
- ATAR, Fahrettin; *Fıkıh Uûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2006.
- ATTAR, Hasan b. Muhammed b. Mhamud b eş-Şafîi (ö. 1250-1835); *Haşiyetü'l-Attar ala Şerhi'l-Celâli'l-Mahalli ala Cem'i'l-Cevami'*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II, Beyrut, ts.
- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa; *İslam Fıkıhı ve Sünnet Oryantalist Schacht'a Reddiye*, ter: Mustafa Ertürk, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2015.
- BÂCÎ, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî (ö. 474-1081); *İhkamü'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, tah. İmran Ali Arabi, 1. Baskı 2005, Daru'l-Kütübü'l-Vadaniyye, Bingazi, 2005.

- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî (ö. 403/1013); *et-Takrîb ve'l-Îrşâd es-Sağîr*, thk. Abdulhamîd b. Ali Ebû Züneyd, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1418-1998.
- BAKKAL, Ali; *İmam Şafî'î'de Nesh Anlayışı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997.
- BARDAKOĞLU, Ali; *İslam Ansiklopedisi*, "Âm Mad.", Türkiye Diyanet Vakfı, II. Cilt, İstanbul, 1989.
- BASRÎ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib; *el-Mu'temed Fi Usûli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Humeydullah, Dimaşk, 1965.
- BEDİR, Murteza; *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*, Dem Yayınları, 2017.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066); *es-Sünenü'l-Kübra*, tah: Muhammed Abdülbaki Ata, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2003/1424.
- _____, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066); *eş-Şu'abü'l-Îmân*, tah: Abdülali Abdülhamid Hamid, Mektebetü'r-Ruşd, 1. Baskı, Bombai-Hindistan, 2003/1423.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286); *Minhâcü'l-Vusûl İlmi'l-Usûl*, Daru İbn Hazm, 1. Baskı, 2008-1429, Beyrut, s. 137-138.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil; *el-Cami'ul-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar Min Umuri Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi* = Sahihu'l-Buhari, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2002.
- CEMALEDDİN KASIMÎ, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dimaşkî (ö. 1866-1914); *Qavâi'dü't-Taḥdîş min Fünûni Muştalaḥi'l-Hadîş*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî; *Ahkamu'l-Kur'an*, tah. Muhammed Sadık, Kumhavi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1992.

- _____, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî; *el-Fusûl Fi'l-Usûl*, tah. Uceyl Casim en-Neşemi, Vüzaretü'l-Evkafü'l-Kuveytiyye, ys, 1994.
- CÜRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 471/1078-79); *Esrârü'l-Belâga*, Matbu'tü'l-medeniyye, ys, ts.
- CÜVEYNÎ, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed; *el Burhan Fi Usûli'l-Fıkh*, Tah. Salah b. Muhammed b. Uveyde, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- _____, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el- en-Nisâbü'rî (ö. 478/1085); *Metnü'l-Varakat*, Daru's-Samey'i, 1. Baskı, Riyad, 1996/1416.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869); *Sünen-i Dârimi*, tah: Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, 1. Baskı, Suudi Arabistan, 2000/1412.
- DEBÛSÎ, Abdullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî; *Takvimu'l-Edille Fi Usûl'l-Fıkh*, tah. Halil Muhyiddin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfî; *İslam Ansiklopedisi*, "Sebep Mad.", Türkiye Diyanet Vakfı, 36. Cilt, İstanbul, 2009.
- DURMUŞ, İsmail; *İslam Ansiklopedisi*, "Kalb Mad.", Türkiye Diyanet Vakfı, XXIV. Cilt, İstanbul, 2001.
- EBÛ'L-BEKÂ, El-Kefevî (ö. 1095/1684); *el-Küllîyyat Mu'cem fi'l-Mustalahati ve'l-Furuki ve'l-Luga*, Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2. Baskı, Beyrut, 1419-1998.
- EDİB SALİH, Muhammed; *Tefsiru'-Nusûs fi'l-Fıkhî'l-İslamî*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, I, 1. Baskı, 1993-1413.
- ERMEVÎ, Siracü'd-Din Muhammed b. Ebi Bekr (682-1283); *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risale, I, 1. Baskı ys, 1988-1408.
- GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Müstesfa Min İlmi'l-Usûl*, tah. Muhammed Tamir, Daru'l-Hadis, Kahire, 2011.

- HABBÂZÎ, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî (691/1292); *el-Muğnî fî uşûli'l-fıkh*, nşr. Muhammed Mazhar Bekâ, 1. Baskı, Mekke, 1403/1983.
- HADİMÎ, Ebu Sâid; Levâmi'u'd-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi'i'l-Hakâik/Mecâmi'u'l-Hakâik Tercümesi (İnceleme-Eleştirmeli Metin-Çeviri Yazı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, (ed. Hüseyin Örs, Seher Erdem Örs, çev. Ahmed Hamdi Şirvânî (1890)), İstanbul, 2017.
- HEREVÎ, Ebû Ubeyd, el-Kaâsim b. Selam b. Abdullah el-Herevî el-Bağdadî; *Emvâl*, tah. Seyyid b. Receb Ebû Enes, ys, 2007/1428.
- İBN BATTÂL, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057); Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî, (tah. Ebu Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetü'Ruşd, I, 2. Baskı, Riyad, 2003-1423.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed Alib. Ahmet b. Said b. Hazm el-Endülüsi el-Kurtubi; ez-Zahiri (456-1063), *el-İhkam Fi Usûli'l-Ahkâm*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Evkafi'l-Cedide, Beyrut, ts.
- İBN HİBBAN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî; *Sahih-i İbn Hibban*, Müessesetü'r-Risâle, Thk. Şuayib Arnavud, 18 Cilt, Beyrut, 1993.
- İBN FARİS Ebu'l-Hüseyin Ahmed Zakeriyya (ö. 395-1004); Mu'cem Mekayisü'l-Luğa, tah. Abdusselam Muhammed b. Harun, Daru'l-Fikr, ys, 1399-1979.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373); *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998-1419.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887); *Süneni İbn Mâce*, tah. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, ys., ts.

- İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed ibn Manzur el-Ensârî er-Rüveyfî; *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, ts.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563); *Fethü'l-Ğaffâr bi-Şerhi'l-Menar*, Şirketü ve Metba'atü Mustafa Elbani ve Evladühü, I, 1. Baskı, Mısır, 1936, s. 128.
- KARÂFÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî (684/1285); *Tenkîhu'l-Fusûl*, tah: Taha Abdurraus Said, Şirketü'd-Dıba'eti'l-Fenniyyeti'l-Müttehideti, 1. Baskı, Beyrut 1973-1393.
- _____, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî; *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl fi 'İlmi'l-Uşûl*, 1 cilt, (thk. Taha Abdurrauf), 1. bs., Şirketü'd-Dıba'eti'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973.
- KETTANÎ, Muhammed Abdülhayy; *Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Terâtîhü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts.
- KEFEVÎ, Ebü'l-Bekâ; *el-Külliyat Mu'cem fi'l-Mustalahati ve'l-Furuki ve'l-Luga*, Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2. Baskı, Beyrut, 1419-1998.
- KILIÇ, Hulusi; *İslam Ansiklopedisi*, “Belağat Mad.”, Türkiye Diyanet Vakfı, V. Cilt, İstanbul, 1992.
- KOMİSYON; *el-Mevsû'etü'l-Kur'âniyyetü'l-Mütehassisa*, 1 cilt, el-Meclisü'l-E'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Mısır, 2002.
- KÖKTAŞ, Yavuz; *Modern Zamanlarda Hadîsi Savunmak*, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
- MUKRÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî; *el-Misbahu'l-Munir Fi Ğaribi'ş-Şerhi'l-Kebir*, Mektebetü Lübnan, 1987.
- MUHAMMED, Bekir İsmail; *Dirasatün fi Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Menar, 2. Baskı, 1419.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875); *el-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar bi nakli'l-Adli ani'l-Adli ila Rasûlillahi*

- Sallellahü Aleyhi ve Sellem*, tah. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 5 cilt, Beyrut, ts.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915); *el-Mücteba mine's-Sünen*, tah: Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Metbu'atü'l-İslamiyye, 2. Baskı, Haleb, 1986/1406.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hafizü'd-Din Abdullah b. Mahmud; *Menarul-Envar*, (Ter: Soner DUMAN-Osman GÜMAN-Süleyman KAYA), İstanbul, 2016.
- PEZDEVÎ, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (ö. 482/1089); *Usûlü'l-Pezdevi (Kenzü'l-Vusul ila Ma'rifeti'l-Usûl)*, Meyrem Muhammed Merkezi, ys, ts.
- RAĞİB EL-İSFEHANÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed; *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, tah. Muhammed Seyyid Keylanî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- _____, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed; *el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, tah. Safvan Adnan Davud, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 4. Baskı, 2009.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1210); *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrut, 1420.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1210); *el-Mahsül, Müessesetü'r-Risale*, Beyrut, 1997-1418.
- SABUNÎ, Muhammed Ali; *Nebevi Sünnet*, trc. Muammer Bayraktutar, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012.
- SEMERKANDÎ, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed; *Mizanu'l-Usûl Fi Netaici'l-Ukûl*, tah. Muhammed Zeki Abdulber, Medabiu'd-Duha el-Hadisiyye, Katar, 1984.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsud*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1414/1993

_____, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme; *Usûlü's-Serahsi*, Tah: Ebü'l-Vefa el-Afgani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

SÜBKÎ, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm (ö. 756/1355); *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Mektebetü'l-Küllîyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1981-1401.

SUYUTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyutî; *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), ys.: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitâb, 1974.

_____, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, Abdurrahman b. Ebi Bekr; *Mu'terekü'l-Akran fî İ'cazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1988, s. 163.

ŞÂFÎÎ, Muhmmmed b. İdris; *Cimâ'ul-İlm*, Daru'l-Asar, Kahire, 2002.

_____, Muhmmmed b. İdris; *er-Risale*, tah. Ahmed Şakir, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

ŞANKÎTÎ, Abdullah b. İbrahim; *Neşru'l-Bunûd ala Meraki's-S'ûd*, Komisyon, ys, ts.

ŞÂŞÎ, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk; *Usul-i Şaşı*, Daru'l-Kitabu'l-Arabiyye, Beyrut, 1982.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî (ö. 790/1388); *el-Muvâfaqât*, (tah. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Ali Selman), Daru İbni Affan, ys, 1. Baskı 1417-1997.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834); *İrşâdü'l-Fuhûl İlâ Tahkîki'l-Hağ min 'ilmi'l-Uşûl*, Daru'l-Ktübi'l-Arabiyyi, 1. Baskı, 1999.

ŞİRAZÎ, Ebu İshak Ali b. Yusuf el-Firuzabadi (476-183); *el-Lüme' Fi Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Hadisi'l-Kütübiyye, ys, ts.

_____, Ebu İshak Ali b. Yusuf el-Firuzabadi (476-1083); *et-Tebssiratü fi Usûli'l-Fıkh*, (tah. Muhammed Hasan), Daru'l-Fıkr, Dimeşk, 1. Baskı 1403.

- TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971); *el-Mucemu'l-Kebir*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1415/1994.
- TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid; *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an/Tefsirü't-Taberi*, Daru Hecer, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türki, 26 Cilt, 2001.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933); *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2 cilt, 1. bs., T. D. V. Yayınları, İstanbul, 1995.
- TEHANEVÎ, Muhammed Ali; *Mevsüa'tü Keşşafî İstilahatı'l-Fünuni ve'l-Ulum*, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1. Baskı, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892); *Sünenü't-Tirmizî*, Tah: Ahmet Nuhammed Şakir, Mektebetü Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1975-1395.
- UKBERÎ, Ebu Ali Hasan b. Şihab b. el-Hasan b. Ali b. Şihab el-Hanbeli (428-1037); *Şerhu Risaletün fi Usuli'l-Fıkh*, Daru Künüzi İşbilya, 1. Baskı, Riyad, 2007-1428.
- USAME, Abdulazim Hamza; *Esbâbü'l-İcmal fi'l-Kitâbi ve's-Sünneti ve Eseruha fi'l-İstinbatı*, Dâru'l-Feth, 1. Baskı, 1991/1411.
- USEYMİN, Muhammed Salih; *Şerhu Mukaddimeti't-Tefsiri Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1415/1995.
- ZEBİDÎ, es-Seyyid Müreteza e-Hüsetni (1205-1791); *Tacü'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kâmûs*, Kuveyt Hükümet Matbaası Daru'l-Hidaye, Kuveyt, 1993-1413.
- ZENCÂNÎ, Ebü'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtyâr el-Bağdâdî (ö. 656/1258); *Tahrîcu'l-Furu' ale'l-Usûl*, tah: Muhammed Edip Salih, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1398-1987.
- ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî (ö. 794/1392); *el-Burhan fi Ulümi'l-Kur'an*, tah: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Daru ihyai'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, 1. Baskı, 1957-1376.

_____, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî (ö. 794/1392); *el-Bahru'l-Mühît fî Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Kütübî, 1. Baskı, 1994-1414.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144); *Esasü'l-Belağâ*, tah. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı Beyrut, 1319-1998.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948); *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsa el-Balî'l-Halebi, 3. Baskı, ys, ts.

